

e-ISSN 2543-9715

Zeszyty
Naukowe
Katolickiego
Uniwersytetu
Lubelskiego
Jana Pawła II

Rok LXVIII
Nr 4 (272)
2025

KATOLICKI
UNIwersYTET
LUBELSKI
JANA PAWŁA II

KUL 1918

Zeszyty
Naukowe
Katolickiego
Uniwersytetu
Lubelskiego
Jana Pawła II

WYDAWCA

Katolicki Uniwersytet Lubelski
Jana Pawła II

RADA NAUKOWA

prof. dr Davide Bennato, Università di Catania
prof. dr hab. Henryk Domański, Polska Akademia Nauk
dr Roch Dunin-Wąsowicz, University College London
ks. prof. dr hab. Janusz Mariański, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
dr hab. Jadwiga Plewko, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
prof. dr hab. Antoni Sulek, Uniwersytet Warszawski
ks. prof. dr hab. Janusz Surzykiewicz, Katholische Universität Eichstätt-Ingolstadt
dr hab. Jacek Śliwak, prof. KUL, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
prof. dr hab. Wojciech Świątkiewicz, Uniwersytet Śląski
prof. dr A. Javier Treviño, Wheaton College, MA
ks. prof. dr hab. Sławomir H. Zaręba, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego

REDAKTOR NACZELNY

ks. dr Jarosław Kozak, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

ZESPÓŁ REDAKCYJNY

dr Monika Dobrogowska, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, English-language Editor
ks. dr hab. Stanisław Fel, prof. KUL, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
prof. dr Edoardo Fittipaldi, Università degli Studi di Milano
dr hab. Małgorzata Gruchola, prof. KUL, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
ks. dr hab. Maciej Hułas, prof. KUL, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
dr Krzysztof Jurek, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
prof. dr hab. Zbigniew Kurcz, Uniwersytet Wrocławski
dr Katarzyna Lenart-Kłoś, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
prof. A. James McAdams, University of Notre Dame
prof. dr hab. Krzysztof Motyka, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
prof. dr hab. Krystyna Romaniszyn, Uniwersytet Jagielloński
dr Małgorzata Szyszka, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
prof. dr Yuliia Yemelianova, Volynskyi Natsionalnyi Uniwersytet im. Lesi Ukrainky

Zeszyty **2025**
Naukowe
Katolickiego
Uniwersytetu
Lubelskiego
Jana Pawła II

Kwartalnik

KATOLICKI
UNIwersytet
LUBELSKI
JANA PAWŁA II

KUL 1918

OPRACOWANIE REDAKCYJNE
Julita Madej

OPRACOWANIE KOMPUTEROWE
Szymon Strużyński

PROJEKT OKŁADKI
Dorota Woźniak

ADRES REDAKCJI
Zeszyty Naukowe KUL
Al. Racławickie 14, 20-950 Lublin
tel.: 0048 81 454 53 40
e-mail: znkul@kul.pl
<https://czasopisma.kul.pl/znkul>

WYDAWNICTWO KUL
ul. Konstantynów 1H, 20-708 Lublin
tel.: 0048 81 454 56 78
e-mail: wydawnictwo@kul.pl
<https://wydawnictwo.kul.pl>

URSZULA SWADŹBA*

Decline of Professional Activity and the Needs Fulfilled by Work. Comparative Analysis of Polish and Czech Working Retirees

Schyłek aktywności zawodowej a potrzeby
zaspokajane przez pracę. Analiza porównawcza
polskich i czeskich pracujących emerytów

Abstract

The article aims to investigate how work satisfies values and needs of retired workers through the theoretical concept of active aging. It discusses the three needs that work satisfies (economic, social, and self-realization) and references Ronald Inglehart's concept of changes in the value system. The results of quantitative research conducted in 2019 in the Czech Republic (Ostrava) and Poland (Katowice), along with qualitative research conducted in 2024, were used for the empirical analysis. The quantitative research aimed to scrutinize the life and work strategies of the 55–65-year-old generation in large cities (169 interviews were conducted in Poland and 152 in the Czech Republic). The qualitative research utilized an in-depth interview (12 in Poland and 10 in the Czech Republic), with the results drawing comparisons between retirees who are still working and the remaining working 55-plus generation. Similarities and differences in the needs and values satisfied by work among the two analyzed groups are then discussed.

Keywords: professional activity, needs, values, work, Poles and Czechs working retirees

* Prof. dr hab. Urszula Swadźba – Institute of Sociology, University of Silesia in Katowice, e-mail: urszula.swadzba@us.edu.pl, ORCID: 0000-0002-4387-7617

Abstrakt

Celem artykułu było przedstawienie wartości i potrzeb, jakie praca zaspokaja u emerytowanych pracowników. W części teoretycznej przedstawiono koncepcję aktywnego starzenia się ludności. Omówiono trzy potrzeby, które zaspokaja wykonywana praca zawodowa (ekonomiczne, społeczne i samorealizacyjne). Odwołano się również do koncepcji zmian systemu wartości Ronalda Ingleharta. Do analizy empirycznej wykorzystano wyniki badań ilościowych przeprowadzonych w 2019 roku w Czechach (Ostrawa) i w Polsce (Katowice) oraz badań jakościowych przeprowadzonych w 2024 roku. Celem badań ilościowych było poznanie strategii życiowych i zawodowych pokolenia w wieku od 55 do 65 lat w dużych miastach (przeprowadzono 169 wywiadów w Polsce i 152 w Czechach). Badania jakościowe polegały na przeprowadzeniu wywiadów pogłębionych (12 w Polsce i 10 w Czechach). Wyniki badań zostały oparte na porównaniu emerytów, którzy nadal pracują z pozostałymi pracującymi w wieku 55 plus. Następnie przedstawiono podobieństwa i różnice potrzeb oraz wartości, jakie zaspokaja wykonywana praca.

Słowa kluczowe: aktywność zawodowa, potrzeby, wartości, praca, polscy i czescy pracujący emeryci

Introduction

The concept of professional activity is widely understood and requires little explanation, rather than highlighting that both economic and social reasons drive it. Due to increasing life expectancy and decreasing birth rates, the demographic structure of the population is changing, resulting in an aging population. The proportion of older people in the post-working age group is increasing very rapidly in most countries, particularly in highly developed ones, where the labor force is shrinking. Although the influx of migrants partly solves this problem, a better solution is to use existing workers¹. This article will analyze working retirees of Poland and the Czech Republic and compare the results against the 55-plus generation².

In Poland, Social Insurance Institution (ZUS) data shows that the total number of retirees in 2023 was 9 318 200, which accounted for 24,7% of the population³. Of the retirees in Poland, 13,1%, or about 783 400 people, are working (people who pay health contributions and taxes and are recorded by ZUS). Women were predominant among working retirees, accounting for

¹ S. Szkołut, *Migracje zarobkowe pracowników z Ukrainy do Polski po 2014 roku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2021; M. Piotrowski, *Popyt na pracę cudzoziemców w Polsce. Perspektywa teoretyczna i empiryczna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2020.

² U. Swadźba, S. Swadźba, *Aktywność zawodowa pokolenia 55+. Polska na tle Czech i Węgier. Analiza porównawcza*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2023.

³ Zakład Ubezpieczeń Społecznych, *Struktura wysokości świadczeń wypłacanych przez ZUS po waloryzacji w marcu 2023 roku*, Departament Statystyki i Prognoz Aktuariatnych, Warszawa 2023, <https://www.zus.pl/documents/10182/39637/Struktura+wysoko%C5%9Bci+%C5%9Bwiadcze%C5%84+wyp%C5%82acanych+przez+ZUS+po+waloryzacji+w+marcu+2023+r..pdf/80f7bf-78-09b8-4489-d9ff-be8b8895ddeb?t=1697111858608> (accessed: 16.12.2024).

57,5% of this population, while more than 95% of working retirees are aged 60–65 and over. Most working retirees reside in the Masovian (16,2%) and Silesian (14,5%) Voivodeships. The Silesian Voivodeship is the only one where men were predominant among working retirees, accounting for 54,8%, with this data influenced by the number of retirees who work as miners⁴.

According to the Czech Statistical Office (Českého statistického úřadu [ČSÚ]), the number of retirees and annuitants at the end of 2023 was 2 833 930, including 2 365 668 retirees (26% of the population)⁵. A higher percentage of retirees work in the Czech Republic than in Poland (27,5%). According to the ČSÚ, the number of working retirees more than doubled by 2021 compared to the 2011 Census. The 566 000 workers accounted for 10,7% of the total working population, with more than half being women. The most significant number of working seniors lived in the most populous regions of the Czech Republic, including Prague, Central Bohemia, South Moravia, and the Moravian-Silesian Region. In the capital alone, there were 29 000 working retirees⁶.

The data presented here show that working after retirement is a widening phenomenon. It is now possible to see a change in the perception of this phenomenon, not only in terms of risks, but also in terms of benefits, such as to the economy. The activation of the older generation is also important because older people are at risk of social exclusion⁷. The continued employment of older workers is of considerable importance for their psychological and social well-being⁸. Therefore, this article addresses the needs satisfied by work, as perceived by retired workers.

The following research questions were therefore formulated:

- What are the needs of working retirees met by work?
- Are they different from the needs of the 55-plus generation as a whole?
- Are there national differences?

To answer these research questions, the concepts of active population aging and the realization of needs and values through work were adopted. The results of quantitative and qualitative research were used for empirical analysis, with

⁴ Główny Urząd Statystyczny, *Emeryci i renciści pracujący w gospodarce narodowej w marcu 2023*, <http://stat.gov.pl> (accessed: 16.12.2024).

⁵ Český statistický úřad, *Sčítání lidu, domů a bytu, 2024*, www.scitani.cz (accessed: 16.12.2024); *Starobní důchodci – počet starobních důchodců, důchody*, <https://www.kurzy.cz/duchod/starobni-duchodci/> (accessed: 16.12.2024).

⁶ Český statistický úřad, *Počet pracujících důchodců v Česku se za deset let více než zdvojnásobil*, 2024, <https://csu.gov.cz/produkty/pocet-pracujicich-duchodcu-v-cesku-se-za-deset-let-vice-nez-zdvojnasil> (accessed: 20.12.2024).

⁷ U. Jeruszka, *Aktywizacja zawodowa osób w wieku 50+*, “Edukacja Ustawiczna Dorosłych” 2018, no. 2, p. 193.

⁸ *Diagnoza obecnej sytuacji kobiet i mężczyzn 50+ na rynku pracy w Polsce*, eds. E. Kryńska et al., Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2013.

quantitative surveys conducted in 2019 and quantitative research undertaken in 2024 in the Czech Republic (Ostrava) and Poland (Katowice). The presentation of the research results will include statistical analyses of the quantitative research and content analysis of the qualitative research. The *Discussion and Conclusions* will consist of the interpretation of the research results, the answer given to the research question, and the comparisons made.

1. Theoretical Background – the concept of active aging

Fully understanding the problems older people experience requires a comprehension of the concept of active aging, a notion of increasing interest to various theoreticians and practitioners. Initially devised by Robert J. Havighurst in 1961, the concept of active aging discusses how people develop in old age⁹. It has been hypothesized that there is a positive correlation between a person's level of activity and their life satisfaction, which, in turn, positively impacts how individuals view themselves and increases their self-worth and self-esteem. Sana Loue further developed the theory and elaborated that activities help older people replace lost life roles, especially those that are meaningful and fulfilling¹⁰.

The World Health Organization (WHO) also used the concept of active aging, describing it as the practice of enabling individuals, regardless of age, to be socially valuable¹¹. According to the WHO, active aging encompasses rights (e.g., the right to social security and lifelong learning) and responsibilities (e.g., remaining active in various fields). Such activities aim to improve the quality of life of older people by focusing on optimizing opportunities related to health, participation, and safety, so that they remain productive for as long as possible¹².

Responding to active aging requires all available human resources to optimally prepare for the aging process. Aging is a natural and valuable experience for the vast majority of people, though the way old age is experienced depends on external and internal factors. In addition to the concept itself, the WHO identified the most important determinants of active aging, of which gender and cultural background were the most important¹³. The aging pattern is defined by the norms, values, and customs within family and community environments,

⁹ R.J. Havighurst, *Successful Aging*, "The Gerontologist", vol. 1, 1961, no. 1, pp. 8–13. DOI: 10.1093/geront/1.1.8.

¹⁰ *Encyclopedia of Aging and Public Health*, eds. S. Loue, M. Sajatovic, Springer, New York 2008.

¹¹ World Health Organization, *Active Ageing: A Policy Framework*, http://www.who.int/aging/publications/active_aging/en/, 2002 (accessed: 10.01.2025).

¹² Ibidem; K. Boudiny, *Active Aging: From Empty Rhetoric to Effective Policy Tool*, "Ageing and Society", vol. 33, 2013, no. 6, pp. 1077–1098. DOI: 10.1017/S0144686X1200030X.

¹³ World Health Organization, *Active Ageing...*; K. Boudiny, *Active Aging...*

along with the social acceptance of different life phases, specifically the final phase of old age and aging. Currently, the European Union is also promoting active aging by implementing tools that enlighten and equip those preparing for old age¹⁴. This preparation includes work, health, education, social activity, and securing an adequate standard of living.

One indication of active aging is work activity, with the continuation of work by older individuals being of considerable importance for several reasons. Both Polish and international research show the impact of work on quality of life, including maintaining physical and mental health¹⁵. Furthermore, a positive work environment harnesses the potential of older workers, their knowledge, and skills. Their knowledge can be passed on to the younger generation in specific areas of work, which allows younger workers to enrich their social capital and gain experience in the operation of the company¹⁶. In a period of declining unemployment rates, including and retaining a generation of older workers in the labor market not only combats unemployment but also has social significance, as it allows them to feel needed. Indeed, working satisfies needs that can be categorized into three groups¹⁷, including economic (i.e., earning money), perhaps the most important, social (i.e., meeting people), and self-realization (i.e., engaging in creative activities).

When explaining the differences in professional activity between Polish and Czech working retirees, one may refer to Ronald Inglehart's concept of

¹⁴ Eurostat, *Ageing Europe. Looking at the Lives of Older People in the EU. 2023 Edition*, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Aging_Europe_2023.png (accessed: 20.12.2024); G. Lamura, A. Principi, *2018 Active Aging Index: Analytical Report*, United Nations, Geneva 2019, https://unece.org/DAM/pau/age/Active_Aging_Index/ECE-WG-33 (accessed: 20.12.2024).

¹⁵ G. Bartkowiak, *Zatrudnianie pracowników wiedzy 65 plus. Perspektywa pracowników i organizacji*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2016; M. Kartuzova, *Work Practices of Older Population Groups: Reasons for Choice*, "Journal of Economic Sociology/Ekonomicheskaya Sotsiologiya", vol. 21, 2021, no. 1, pp. 81–99; M. Bednarski, I. Kukulak-Dolata, I. Poliwczak, *Nowi Biedni Emeryci. Czynniki sprzyjające i ograniczające zatrudnianiu osób starszych w opiniach powiatowych urzędów pracy*, in: *Nowi biedni emeryci. O osobach uzyskujących świadczenia emerytalne niższe niż emerytura minimalna*, vol. 2, eds. P. Szukalski, D. Zalewski, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa, 2023, pp. 3–118.; K. Skalaćka, *Aktywne starzenie się jako wyznacznik poczucia jakości życia w późnej dorosłości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2023; J. Maćkiewicz, *Satisfied Ageing*, transl. D. Jakubowska, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej, Kraków 2024.

¹⁶ K. Skalaćka, *Aktywne starzenie...*; M. Visser et al., *Inequality Among Older Workers in the Netherlands: A Life Course and Social Stratification Perspective on Early Retirement*, "European Sociological Review", vol. 32, 2016, no. 3, pp. 370–382. DOI: 10.1093/esr/jcw013; M. Abramowicz et al., *Rozwiązania na rzecz utrzymania aktywności zawodowej pracowników w wieku przedemerytalnym i emerytalnym. Model praca 60 plus*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2023.

¹⁷ See, for e.g.: U. Swadźba, *Wartości – pracy, rodziny i religii – ciągłość i zmiana. Socjologiczne studium społeczności śląskich*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2012, pp. 228–240.

changes in the value system¹⁸. Inglehart's theory plays a key role in the analysis of value systems based on Abraham Maslow's hierarchy of needs. It assumes that human needs are hierarchical, with physiological and safety needs being the most important. Individuals can then strive to satisfy other intangible needs once these basic needs are met. As such, the transition from materialist to post-materialist values, where economic concerns give way to self-expression and quality of life, accompanies economic prosperity. Research on changes in the value system has been conducted in Europe since 1970¹⁹, with analogous research in post-communist contexts, including Poland and the Czech Republic, ongoing since 1989²⁰.

Two factors, objective (institutional) and subjective, influence the labor force participation of retirees²¹. The objective factors include the universal retirement age and the possibility of continuing to work despite early/normal retirement and active labor market policies, etc. Subjective factors such as age, health status, and the health status of family members (especially aged parents) are also important. The retirement age is 65 for men and 60 for women in Poland, placing the country among those in Europe with the shortest working lives, which is particularly true for women²². In Poland, people who are drawing a pension can still be employed. When discussing the problem of economic activation of the 55-plus generation in the Silesian Voivodeship, one should also consider the large number of male miner retirees, who retire much earlier than their peers.

In the Czech Republic, the retirement age depends on the year of birth. For persons born before 1971, the retirement age is determined by a table that also accounts for gender and, in the case of women, the number of children brought up (including adopted children). For those born after 1971, the retirement age is standardized at 65. Retirees are allowed to work under this system²³.

¹⁸ R. Inglehart, *The Silent Revolution: Changing Values and Political Systems Among Western Publics*, Princeton University Press, Princeton 1977.

¹⁹ Idem, *Culture Shift in Advanced Industrial Society*, Princeton University Press, Princeton 1990; idem, M. Basañez, A. Moreno, *Human Values and Beliefs: A Cross-Cultural Sourcebook*, University of Michigan Press, Ann Arbor 1998; European Values Study, *Joint EVS/WVS 2017-2022 dataset*, <https://europeanvaluesstudy.eu/methodology-data-documentation/survey-2017/joint-evs-wvs/> (accessed: 20.12.2024).

²⁰ *Hodnoty a postoje v České Republice 1991–2017. Pramenná publikace European Values Study*, eds L. Rabušic, B.E. Chromková Manea, Masaryková Univerzita Nakladatelství, Brno 2018; M. Marody et al., *Společnost na zakřecí. Zmiany postaw i wartości Polaków w latach 1990–2018*, Scholar, Warszawa 2019.

²¹ *Diagnoza...*; P. Szukalski, *Aktywność zawodowa ludzi starszych*, in: *Aspekty medyczne, psychologiczne, socjologiczne i ekonomiczne starzenia się ludzi w Polsce*, eds. M. Mossakowska, A. Więcek, P. Błędowski, Termedia, Poznań 2012, pp. 407–418.

²² Zakład Ubezpieczeń Społecznych, <https://www.zus.pl>, 2024 (accessed: 16.12.2024).

²³ Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky, *Systém sociálního zabezpečení v České republice*, https://www.mpsv.cz/documents/20142/955203/ssz_cr_cz.pdf (accessed: 20.12.2024).

2. Methodological Approach

The empirical analysis was based on two types of research. The first, quantitative, was conducted in 2019 in the Czech Republic (Ostrava) and Poland (Katowice) as part of the international project titled *Social and Cultural Mechanisms of In- and Exclusion: A Comparative Perspective: Life and Work Strategies of Generation 55 to 65: Their Position on the Labor Market, Obstacles and Wishes* (Institutional Development Project, IRP, No. 201819).

The second qualitative study was ultimately presented within the project entitled *Economic Awareness of the Inhabitants of the V4 Countries: A Comparative Study of Two Generations*, which was completed in 2024 by the Visegrad Research Team, established at the Institute of Sociology of the University of Silesia, and financed with internal funds.

The initial quantitative research explored the life and work strategies of the 55 to 65-year-old generation in large cities. The research sample was selected using a quota method, considering the gender and education structure of the 55–65 generation in the cities studied – Katowice, Ostrava. Data were drawn from national population censuses (the 2011 National Census in Poland), with efforts made to cover all city districts. In this way, the research sample was representative of the 55–65 age group in large cities. The survey collected 321 interviews, with 169 conducted in Poland and 152 in the Czech Republic. Of these, 113 respondents worked in Poland and 97 in the Czech Republic. This article confines its analysis to data pertaining only to working retirees in Poland and the Czech Republic. In Poland, less than one-third of the people surveyed received a pension (52 people). Some of those respondents combine the status of a retired person with professional work. Of these retired people, 42,7% worked (11,5% worked full-time and 21,2% worked part-time). In the Czech Republic, more than one-third of the surveyed retired people received a pension (56 people), and none of them combined their retirement pensions with full-time work. Of these retired people, 37,5% worked (8,3% worked full-time and 29,2% worked part-time).

The following question was asked: “If you are currently working, please tell us what needs your job satisfies and how important they are?” The respondents were presented with the following needs: 1. economic (economic reasons, it assures me and my family to keep me, gives a sense of security); 2. social (it gives a sense of belonging to a group, gives me an occupation, and allows contact with other people); 3. self-realization (it allows me to develop myself, puts interesting tasks ahead of me, and provides a sense of prestige and social respect). Respondents had five possible answers to choose from: very important, fairly important, fairly unimportant, completely unimportant, and hard to say.

The second qualitative study included in-depth interviews with working retirees (12 in Poland and 10 in the Czech Republic). Purposive sampling was used, considering gender and education. A sociology student conducted the interviews in Poland, while an employee of the Department of Sociology at the University of Ostrava, who is proficient in both Czech and Polish, conducted interviews in the Czech Republic. The respondents' statements were typologized.

3. Results – needs met by work

It is important to learn about retirees' work activity to understand the needs that their current jobs meet. In the theoretical part, three groups of needs that can be satisfied by the currently performed job (existential, social, and self-actualization) were distinguished and conceptualized in nine statements. The responses of working retirees were compared with those of the other workers of the 55-plus generation. The following tables show the results of the survey. The first table shows the results of the responses: very important and rather important.

Table 1. The needs satisfied by work and their importance (% answers)

Statements	Poles n = 113				Czechs n = 97			
	Very important		Fairly important		Very important		Fairly important	
	R	W	R	W	R	W	R	W
S.1.	38,1	64,1	47,6	31,5	61,9	67,1	19,0	28,9
S.2.	47,4	62,4	36,8	31,2	52,4	71,4	4,8	22,1
S.3.	30,0	57,0	50,0	26,7	35,0	36,5	35,0	44,6
S.4.	10,5	31,2	63,2	33,3	21,1	19,5	42,1	44,2
S.5.	57,1	46,2	42,9	40,9	33,3	24,3	9,5	31,1
S.6.	71,4	55,3	28,6	36,2	33,3	27,3	52,4	48,1
S.7.	15,8	30,3	31,5	40,4	36,8	27,3	36,8	41,6
S.8.	14,3	25,0	38,1	37,0	21,1	27,0	47,4	36,4
S.9.	5,0	25,9	35,0	27,7	15,8	23,7	26,7	36,8

Source: own data and calculations.

Explanations: S.1. – Economic reasons; S.2. – It assures me and my family to keep me; S.3. – Gives a sense of security; S.4. – It gives me a sense of belonging to a group; S.5. – It gives me an occupation; S.6. – Allows contact with other people; S.7. – It allows me to develop myself; S.8. – It puts interesting tasks ahead of me; S.9. – It provides a sense of prestige and social respect.

Abbreviations: R – retired; W – rest of workers 55-plus.

Table 2. The needs satisfied by work and their importance (chi-squared significance and Cramer's V)

Statements		Chi-square significance			Cramer's V	
		Value	df	Relevance asymptotic	Value	Proximate relevance
S.1.	PL n = 113	7,380	3	0,061	0,256	0,061
	CZ n = 97	7,622	3	0,054	0,280	0,054
S.2.	PL	4,491	3	0,213	0,200	0,213
	CZ	20,128	3	0,001	0,453	0,001
S.3.	PL	6,656	3	0,084	0,251	0,084
	CZ	9,667	3	0,022	0,321	0,022
S.4.	PL	6,487	3	0,090	0,241	0,090
	CZ	3,664	3	0,300	0,195	0,300
S.5.	PL	3,149	3	0,369	0,166	0,359
	CZ	4,518	3	0,211	0,218	0,211
S.6.	PL	2,837	3	0,417	0,157	0,417
	CZ	2,429	3	0,488	0,157	0,488
S.7.	PL	5,705	3	0,127	0,230	0,127
	CZ	0,857	3	0,836	0,094	0,836
S.8.	PL	4,226	3	0,238	0,193	0,238
	CZ	5,263	3	0,154	0,234	0,154
S.9.	PL	3,985	3	0,263	0,197	0,263
	CZ	2,109	3	0,550	0,149	0,550

Source: own data and calculations.

Explanations: S.1. – Economic reasons; S.2. – It assures me and my family to keep me; S.3. – Gives a sense of security; S.4. – It gives me a sense of belonging to a group; S.5. – It gives me an occupation; S.6. – Allows contact with other people; S.7. – It allows me to develop myself; S.8. – It puts interesting tasks ahead of me; S.9. – It provides a sense of prestige and social respect.

The first three statements refer to the existential needs that work satisfies. The survey results indicated a substantial difference in responses between working retirees and the rest of the working 55-plus generation, applicable to both Poles and Czechs. Statistical dependence was found in answers to T.2. (CZ: chi-squared significance of $p = 0,001$, Cramer's V of 0,453) and T.3. (CZ: chi-squared significance of $p = 0,022$, Cramer's V of 0,321). There was a near statistical relationship in responses to T.1. (PL: chi-squared significance of $p = 0,061$, Cramer's V of 0,256; CZ: chi-squared significance of $p = 0,054$, Cramer's V of 0,280) and T.3. (PL: chi-squared significance of $p = 0,084$, Cramer's V of 0,251).

Percentage results indicated differences in “very important” answers among Polish respondents: T.1. – 26 p.p. (percentage points), T.3. – 27 p.p., as well as Czech respondents: T.2. – 19 p.p. Thus, the respondents’ declarations show that their current work satisfies the needs of retirees to a lesser extent than those of other working people.

Working retirees were far less likely than other working people to indicate that work does not satisfy their economic needs. This is understandable, as retirees derive their income primarily from their pension, with work serving as just a supplement. This conclusion is supported by the “definitely not” answers of retirees and other working people: T.1. (PL: R^{24} – 9,5%, W – 1,3%; CZ: R – 14,3%, W – 1,3%), T.2. (PL: R – 11,5%, W – 2,4%; CZ: R – 28,6%, W – 2,6%). For some retirees, work is not the primary source of income, and the livelihood of respondents and their families does not depend on it. There were some differences in the answers of Polish and Czech working retirees, especially if the answer “very important” is considered. For Polish retirees, economic aspects of work are less important than for Czech retirees (T.1. difference of 23 p.p.; T.3. – 15,5 p.p.).

Responses to this question in the interviews indicate that working retirees, regardless of nationality, emphasize that work satisfies economic needs. However, these needs are not the only expressed priority: “I work mainly for financial reasons, I am also among people, which is nice” (Veronika, CZ, 60–65, BV, works in a law firm, M)²⁵; “Of course, thanks to work, I will improve my finances considerably, and I can afford things (travel, equipment, house renovations) that I would not be able to afford from my pension alone. But above all, I enjoy what I do” (Jakub, CZ, 65-plus, H, architect – own business, M). Those with a lower education more often indicated the economic aspects of work. In contrast, those with higher social standing suggest that work allows them to satisfy additional development and self-realization needs.

The responses to the statements about realizing social needs at work no longer differentiated the research groups in this manner. On the one hand the Polish responses to T.4. were close to statistical significance (chi-squared significance of $p = 0,090$, Cramer’s V of 0,241). On the other hand, the percentage analysis showed a diversity of responses. Both Polish and Czech working retirees indicated more often than other working members of the 55-plus generation that work enables contact with other people (T.6. answer “very important”, PL: difference of 22 p.p.; CZ: 6 p.p.). Also, retirees indicated more often that work keeps them occupied (T.5. answer “very important”, PL: difference 10,9 p.p., CZ: 9 p.p.). In contrast,

²⁴ Explanations of abbreviations: R – retired; W – rest of workers 55-plus.

²⁵ Explanations of abbreviations: Fictitious name given by the researchers (e.g., Veronika, Jakub); PL – Polish respondent; CZ – Czech respondent; age group; Education: P – primary, BV – basic vocational, S – secondary, H – higher; profession; marital status: M – married, P – partnership, W – widow, D – divorced, S – single.

there was no such relationship for T.4. – “gives belonging to a group”. However, there were differences in the responses of Polish and Czech working retirees. Poles, more often than Czechs, emphasized the fact that work keeps them occupied and enables contact with other people (T.5. difference 23,8 p.p., T.6. 38,1 p.p.). Meanwhile, Czechs, more often than Poles, indicated that these needs are “completely unimportant” to them (T.5. PL: 0,0%, CZ: 23,8%; T.6. PL: 0,0%, CZ: 9,5%). Thus, Poles are more likely to realize their social needs at work.

The free interviews emphasize that working retirees realize their social needs within the workplace. Such statements were found in the interviews of Poles and Czechs: “150% is working for others. For self-realization, for success. There are moments for which it is worth working, although sometimes I feel I stand out from the rest of the crew” (Danuta, PL, 60–65, S, accountant). “Running the office, contacting people, getting clients—beforehand, calling them with an offer, or going around and getting companies” (Anna, PL, 60–65, H, own insurance company, M). One statement included a motive for working: “I am still working because I have no one to hand over my practice to. There is currently a shortage of dentists in the Czech Republic. I am looking for a replacement for myself so that I can refer my patients to someone” (Zdenka, CZ, 65-plus, H dentist, M). The analysis of the interviews shows that a significant proportion of retirees often work for social rather than existential reasons.

The last group of needs realized through work is the self-realization needs. The statistical test did not show any relationship. However, the percentage data showed some differences in responses between working retirees and the other workers of the 55-plus generation, with a difference in the answer “very important” in T.7. (PL: 14,5 p.p.; CZ: 9,5 p.p.), T.8. (PL: 10,7 p.p.; CZ: 6,2 p.p.), and T.9. (PL: 20,9 p.p.; CZ: 7,9 p.p.). When analyzing the answers to “completely unimportant”, the greatest difference was in T.7. (PL: R – 36,8%, W – 14,6%) and T.8. (PL: R – 38,1%, W – 19,6%; CZ: R – 21,1%, W – 7,8%). Thus, it follows that work satisfies self-realization needs for Polish working retirees to a lesser extent than for the rest of the working population, especially the characteristic “allows me to develop myself”. The difference in the responses of Czech respondents was not so significant. On the other hand, when comparing the answers of Polish and Czech working retirees, differences emerged. Poles were much less likely to indicate that work allows them to develop, as shown by the answer “very important” – T.7. difference of 21 p.p., and “completely unimportant” (PL: 36,8%; CZ: 5,3%). They were also less likely to feel that work presents them with new tasks (T.8. answer “very important” – difference: 6,8 p.p.; answer “completely unimportant” – PL: 38,1%, CZ: 21,1%), and that it provides a sense of social prestige (answer “very important” – 10,8 p.p. difference). Thus, the survey results indicate that Czech respondents satisfy their self-realization needs at work to a greater extent than Polish respondents.

Statements from the interviews of both Polish and Czech interviewees indicate that work largely satisfies their self-realization needs. In fact, most of the interviewees talked about this. Such statements include: “It is the realization of the self, the different activities, the environment – the very fact of nice cooperation, nice cooperation is important for me. Relationships with people are important to me. Money too, but above all, the realization of passions” (Krzysztof, PL, 55–65, S, retired miner, M); “I work because it gives me pleasure, I am always active, I look for new solutions, it is creative work” (Tomas, CZ, 60–65, BV, co-owner of a waste disposal company, M); “The main motive – not to be idle and to have my ambitions fulfilled, out of the need for self-development, but also for contact with people” (Ela, PL, 60–65, H, manager, P); “I work because I like it, I set up my company and work out of interest in what you have created and carried yourself, you can continue and develop it further” (Jerzy, PL, 60–65, H retired miner, M); “Thanks to work, I am active, I learn new things, I have my position. And I can communicate with people, meet them” (Alenka, CZ, 60–65, BV, porter, D). Thus, it is clear from the statements that the self-realization aspect of work is very important for working retirees. It is important for those in higher professional positions, but those in lower positions also emphasized it.

4. Discussion and Conclusions

The results of the analysis indicate that work plays a substantial role in activating seniors, specifically working retirees. Work fulfills several needs of retirees and is a source of satisfaction. In particular, qualitative research has shown that it fulfills self-realization needs, indicating that working retirees are largely guided in their professional activity by the realization of post-materialist values. Our research confirms the findings of international studies that the impact of longer employment affects the quality of life, including the maintenance of physical and mental health in mature people. Thus, aging can occur in an active and elderly-friendly way²⁶.

Respondents emphasized that part-time work is the most suitable because it offers the possibility of fulfilling economic, social, and self-realization needs while also being less tiring. Other researchers also pointed to similar findings²⁷.

²⁶ B. Foweraker, L. Cutcher, *An Ageless Gift: Reciprocity and Value Creation By and For Older Workers*, “Work, Employment and Society”, vol. 34, 2020, no. 4, pp. 533–549; T.P. van Tienoven et al., *Active Participation and Well-Being Among the Elderly in Belgium and the USA: A Cross-National Time-Use Perspective*, “Social Indicators Research”, vol. 160, 2022, pp. 625–644. DOI:10.1007/s11205-020-02383-y; K. Skalaćka, *Aktywne starzenie...*; J. Maćkiewicz, *Satisfied Ageing...*

²⁷ M. Kartuzova, *Work Practices...*; L. Železná, M. Kreidl, *Transitions Between Employment and Unemployment Among Older Workers in the Czech Republic*, “Sociologický Časopis/Czech Sociological

Our research also pointed to existing barriers in the form of stereotypes towards older workers. Existing barriers from employers can make it much more challenging to be active. Many other authors have documented such stereotypes regarding the performance of older workers²⁸. Furthermore, research from various countries describes discrimination by some companies and institutions relating to the employment of older workers²⁹.

When comparing working retirees to the 55-plus generation, different emphases are placed on realizing needs and values that are satisfied by professional work. In each national group, existential needs are realized less frequently compared to other working people, and self-realization needs are realized more frequently. Thus, professional work primarily serves the fulfillment of post-materialist values. There is a correlation between working retirees and other working people, and the acceptance of claims about the satisfaction of needs through work. This is particularly true for existential needs, which other authors have highlighted³⁰. Financial needs are fulfilled by drawing a pension, while work supplements this. However, this does not mean that the financial function of work is not essential, as it increases the standard of living for working retirees. Moreover, the financial needs are more strongly satisfied for those of lower economic status in particular.

Social needs and values are much more strongly fulfilled among working retirees than the working 55-plus generation. Professional work offers the opportunity to meet with colleagues and clients (patients), facilitating conversation and exchange on both professional and nonprofessional topics. Through such activities, the older person has the opportunity for intergenerational contact. It is also important to go beyond one's family and neighborhood circle. Other researchers also point to such aspects of work as a social dimension³¹.

The study evaluated self-realization through, an issue addressed by comparative sociological research³². The quantitative survey showed that working retirees indicated the realization of this need less frequently than other working people

Review", vol. 52, 2016, no. 4, pp. 505–533. DOI: 10.13060/00380288.2016.52.4.270.

²⁸ K. Turek, K. Henkens, *How Skill Requirements Affect the Likelihood of Recruitment of Older Workers in Poland: The Indirect Role of Age Stereotypes*, "Work, Employment and Society", vol. 34, 2020, no. 4, pp. 550–570. DOI: 10.1177/0950017019847943.

²⁹ M. Kartuzova, *Work Practices...*; E. Meliou, O. Mallett, S. Rosenberg, *Being a Self-Employed Older Woman: From Discrimination to Activism*, "Work, Employment and Society", vol. 33, 2019, no. 3, pp. 529–538. DOI: 10.1177/0950017018800235; M. Visser et al., *Inequality...*

³⁰ M. Kartuzova, *Work Practices...*; E. Meliou, O. Mallett, S. Rosenberg, *Being a Self-Employed Older Woman...*, pp. 529–538; M. Visser et al., *Inequality...*

³¹ Szukalski P., *Aktywność zawodowa ludzi starszych...*; M. Svoboda, *Přibývá pracujících seniorů. Kvůli zdražování nevystačí s důchodem*, <https://www.ospzv-aso.cz/obsah/71/pribyva-pracujich-senioru-kvuli-zdrazovani-nevystaci-s-duc/332938> (accessed: 16.12.2024).

³² Bartkowiak G., *Zatrudnianie pracowników wiedzy 65 plus...*

of the 55-plus generation, implying that employees no longer expect a creative aspect from their work in the final phase of their working life. However, the qualitative research indicates that such an aspect was emphasized by many interviewees, particularly senior employees and business owners. Working retirees emphasize that work gives them a higher social position in their family and neighborhood environment, signifying that they are still fit enough, both mentally and physically, to continue their work.

Answering the second part of the research question revealed differences in how needs and values are satisfied by work among the different national groups. The work performed by Czech respondents fulfills their existential and self-realization needs to a greater extent than Polish respondents. In contrast, Polish working retirees fulfill their social needs to a greater extent in their work. Such differences were not apparent in the qualitative research, possibly because of the higher wages in the Czech Republic and the fact that the sample included people with higher qualifications. Comparative studies show that almost two-thirds of working Czech seniors are employed in high-skilled occupations, categorized as mainstream professionals or a broad group of technical, health, and pedagogical workers³³. In contrast, other studies show that Czech society is more post-materialistic and individualistic³⁴.

Summarizing the study as a whole, the results confirmed the role of professional work within the theoretical concept of active aging. It is important to emphasize the need to optimize complex activities that improve the quality of life of older people, which can be achieved through good health and high physical fitness. Continued activity will make them feel needed and enable them to develop their passions.

³³ M. Svoboda, *Přibývá pracujících seniorů...*

³⁴ U. Swadźba, *Jak bliscy a jak różni. Analiza komparatystyczna wartości społeczeństwa polskiego i czeskiego*, in: *Sąsiedztwa III RP – Czechy. Zagadnienia społeczne*, eds. M. Dębicki, J. Makaro, Gajt, Wrocław 2013, pp. 74–99.

Bibliography:

- Abramowicz M., Kawińska M., Połonowski K., Ziółkowska K., *Rozwiązania na rzecz utrzymania aktywności zawodowej pracowników w wieku przedemerytalnym i emerytalnym. Model praca-60plus*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2023.
- Bartkowiak G., *Zatrudnianie pracowników wiedzy 65 plus. Perspektywa pracowników i organizacji*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2016.
- Bednarski M., Kukulak-Dolata I., Poliwczak I., *Nowi Biedni Emeryci. Czynniki sprzyjające i ograniczające zatrudnianiu osób starszych w opiniach powiatowych urzędów pracy*, in: *Nowi biedni emeryci. O osobach uzyskujących świadczenia emerytalne niższe niż emerytura minimalna*, vol. 2, eds. P. Szukalski, D. Zalewski, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa, 2023, pp. 3–118.
- Boudiny K., *Active Ageing: From Empty Rhetoric to Effective Policy Tool*, "Ageing and Society", vol. 33, 2013, no. 6, pp. 1077–1098. DOI: 10.1017/S0144686X1200030X.
- Český statistický úřad, *Počet pracujících důchodců v Česku se za deset let více než zdvojnásobil*, 2024, <https://csu.gov.cz/produkty/pocet-pracujicich-duchodcu-v-cesku-se-za-deset-let-vi-ce-nez-zdvojnasil> (accessed: 20.12.2024).
- Český statistický úřad, *Sčítání lidu, domů a bytu*, 2024, www.scitani.cz (accessed: 16.12.2024).
- Diagnoza obecnej sytuacji kobiet i mężczyzn 50+ na rynku pracy w Polsce*, eds. E. Kryńska, J. Kryszkowski, B. Urbaniak, J. Wiktorowicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2013.
- Encyclopedia of Aging and Public Health*, eds. S. Loue, M. Sajatovic, Springer, New York 2008.
- Eurostat, *Ageing Europe. Looking at the Lives of Older People in the EU. 2023 Edition*, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Ageing_Europe_2023.png (accessed: 20.12.2024).
- European Values Study, *Joint EVS/WVS 2017-2022 dataset*, <https://europeanvaluesstudy.eu/methodology-data-documentation/survey-2017/joint-evs-wvs/> (accessed: 20.12.2024).
- Foweraker B., Cutcher L., *An Ageless Gift: Reciprocity and Value Creation By and For Older Workers*, "Work, Employment and Society", vol. 34, 2020, no. 4, pp. 533–549. DOI:10.1177/0950017019841521.
- Główny Urząd Statystyczny, *Emeryci i renciści pracujący w gospodarce narodowej w marcu 2023*, <http://stat.gov.pl> (accessed: 16.12.2024).
- Havighurst R.J., *Successful Aging*, "The Gerontologist", vol. 1, 1961, no. 1, pp. 8–13. DOI: 10.1093/geront/1.1.8.
- Hodnoty a postoje v České Republice 1991–2017. Pramenná publikace European Values Study*, eds. L. Rabušic, B.E. Chromková Manea, Masaryková Univerzita Nakladatelství, Brno 2018.
- Inglehart R., Basañez M., Moreno A., *Human Values and Beliefs: A Cross-Cultural Sourcebook*, University of Michigan Press, Ann Arbor 1998.
- Inglehart R., *Culture Shift in Advanced Industrial Society*, Princeton University Press, Princeton 1990.
- Inglehart R., *The Silent Revolution: Changing Values and Political Systems Among Western Publics*, Princeton University Press, Princeton 1977.
- Jeruzska U., *Aktywizacja zawodowa osób w wieku 50+*, „Edukacja Ustawiczna Dorosłych” 2018, no 2, pp. 193–200.
- Kartuzova M., *Work Practices of Older Population Groups: Reasons for Choice*, "Journal of Economic Sociology/Ekonomicheskaya Sotsiologiya", vol. 21, 2021, no. 1, pp. 81–99.
- Lamura G., Principi A., *2018 Active Ageing Index: Analytical Report*, United Nations, Geneva 2019, https://unece.org/DAM/pau/age/Active_Ageing_Index/ECE-WG-33 (accessed: 20.12.2024).
- Maćkowiak J., *Satisfied Ageing*, transl. D. Jakubowska, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej, Kraków 2024.
- Marody M., Konieczna-Sałamatin J., Sawicka M., Mandes S., Kacprowicz G., Bulkowski K., Bartkowski J., *Spółczesność na zakręcie. Zmiany postaw i wartości Polaków w latach 1990–2018*, Scholar, Warszawa 2019.

- Meliou E., Mallett O., Rosenberg S., *Being a Self-Employed Older Woman: From Discrimination to Activism*, "Work, Employment and Society", vol. 33, 2019, no. 3, pp. 529–538. DOI: 10.1177/0950017018800235.
- Ministerstwo práce a sociálních věcí České republiky, *Systém sociálního zabezpečení v České republice*, https://www.mpsv.cz/documents/20142/955203/ssz_cr_cz.pdf (accessed: 20.12.2024).
- Piotrowski M., *Popyt na pracę cudzoziemców w Polsce. Perspektywa teoretyczna i empiryczna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2020.
- Skalaćka K., *Aktywne starzenie się jako wyznacznik poczucia jakości życia w późnej dorosłości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2023.
- Starobní důchodci – počet starobních důchodců, důchody*, <https://www.kurzy.cz/duchod/starobni-duchodci/> (accessed: 16.12.2024).
- Svoboda M., *Přibývá pracujících seniorů. Kvůli zdražování nevystačí s důchodem*, <https://www.ospzyv-aso.cz/obsah/71/pribyv-a-pracujicich-senioru-kvuli-zdrazovani-nevystaci-s-duc/332938> (accessed: 16.12.2024).
- Swadźba U., Swadźba S., *Aktywność zawodowa pokolenia 55+. Polska na tle Czech i Węgier. Analiza porównawcza*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2023.
- Swadźba U., *Jak bliscy a jak różni. Analiza komparatystyczna wartości społeczeństwa polskiego i czeskiego*, in: *Sąsiedztwa III RP – Czechy. Zagadnienia społeczne*, eds. M. Dębicki, J. Makaro, Gajt, Wrocław 2013, pp. 74–99.
- Swadźba U., *Wartości – pracy, rodziny i religii – ciągłość i zmiana. Socjologiczne studium społeczności śląskich*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2012.
- Szkołut S., *Migracje zarobkowe pracowników z Ukrainy do Polski po 2014 roku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2021.
- Szukalski P., *Aktywność zawodowa ludzi starszych*, in: *Aspekty medyczne, psychologiczne, socjologiczne i ekonomiczne starzenia się ludzi w Polsce*, eds. M. Mossakowska, A. Więcek, P. Błędowski, Termedia, Poznań 2012, pp. 407–418.
- Turek K., Henkens K., *How Skill Requirements Affect the Likelihood of Recruitment of Older Workers in Poland: The Indirect Role of Age Stereotypes*, "Work, Employment and Society", vol. 34, 2020, no. 4, pp. 550–570. DOI: 10.1177/0950017019847943.
- Visser M., Gesthuizen M., Kraaykamp G., Wolbers M.H.J., *Inequality Among Older Workers in the Netherlands: A Life Course and Social Stratification Perspective on Early Retirement*, "European Sociological Review", vol. 32, 2016, no. 3, pp. 370–382. DOI: 10.1093/esr/jcw013.
- van Tienoven T.P., Craig L., Glorieux I., Minnen J., *Active Participation and Well-Being Among the Elderly in Belgium and the USA: A Cross-National Time-Use Perspective*, "Social Indicators Research", vol. 160, 2022, pp. 625–644. DOI:10.1007/s11205-020-02383-y.
- World Health Organization, *Active Ageing: a Policy Framework*, 2002, http://www.who.int/ageing/publications/active_ageing/en/ (accessed: 10.01.2025).
- Zakład Ubezpieczeń Społecznych, <https://www.zus.pl> (accessed: 16.12.2024).
- Zakład Ubezpieczeń Społecznych, *Struktura wysokości świadczeń wypłacanych przez ZUS po waloryzacji w marcu 2023 roku*, Departament Statystyki i Prognoz Aktuariatnych, Warszawa 2023, <https://www.zus.pl/documents/10182/39637/Struktura+wysokości%5C%9Bci+%5C%9B-wiadczce%5C%84+wyp%5C%82acanych+przez+ZUS+po+waloryzacji+w+marcu+2023+r..pdf/80f7bf78-09b8-4489-d9ff-be8b8895ddeb?t=1697111858608> (accessed: 16.12.2024).
- Železná L., Kreidl M., *Transitions Between Employment and Unemployment Among Older Workers in the Czech Republic*, "Sociologický Časopis/Czech Sociological Review", vol. 52, 2016, no. 4, pp. 505–533. DOI: 10.13060/00380288.2016.52.4.270

MARTA BOŻEWICZ*

A jeśli nie religia, to co jest ważne? Zróżnicowanie wewnątrz- i międzypokoleniowe systemów aksjonormatywnych młodych Polaków

If Not Religion, then What Matters? Intra- And
Intergenerational Differentiation of the Axiological-
Normative Systems of Young Poles

Abstrakt

Kryzysy ostatnich lat, m.in. pandemia, wojna w Ukrainie, niestabilność gospodarcza, mogą zaburzać mechanizm opisany przez Ingleharta, zgodnie z którym wzrost bezpieczeństwa egzystencjalnego w społeczeństwie prowadzi do przyjmowania wartości postmaterialistycznych. Celem artykułu jest określenie hierarchii wartości młodych Polaków, ze szczególnym uwzględnieniem miejsca wiary oraz pokazanie różnic międzypokoleniowych (generacji Y i Z) i wewnątrzpokoleniowych. Analizowane dane empiryczne pochodzą z badań ilościowych prowadzonych przez CBOS, przede wszystkim z reprezentatywnego sondażu osób w wieku od 18 do 44 lat zrealizowanego w listopadzie 2024 roku. Zastosowano testy porównania średnich (t Studenta) oraz analizę dystrybucji odpowiedzi, a w przypadku danych trendowych z lat 2017–2025 wykorzystano zestawienia wskaźników deklarowanej wiary i praktyk religijnych. Różnice między pokoleniami Y i Z są niewielkie, natomiast bardzo wyraźnie zarysowują się różnice między kobietami a mężczyznami: kobiety znacznie wyżej oceniają znaczenie takich wartości, jak równe traktowanie innych, edukacja, kontakt z kulturą, szacunek innych ludzi i ekologia, dbanie o środowisko. Trend spadkowy praktyk religijnych w Polsce wyhamował po pandemii, a rok 2025 przyniósł wzrost deklaracji wiary młodych. Kumulacja kryzysów przesuwająca młode

* Dr Marta Bożewicz – Katedra Metodologii Badań nad Polityką, Wydział Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych, Uniwersytet Warszawski, adres do korespondencji: ul. Nowy Świat 67, 00-927 Warszawa, e-mail: marta.bozewicz@uw.edu.pl, ORCID: 0000-0002-0814-1815

kohorty w stronę wartości związanych z bezpieczeństwem, co wskazuje na osłabienie oczekiwanej w teorii Ingleharta dynamiki postmaterialistycznej. Jednocześnie silne różnice wewnątrzpokoleniowe między kobietami a mężczyznami sugerują, że to one, a nie sam podział na generacje, mogą stać się czynnikiem wyjaśniającym współczesne orientacje wartości młodych Polaków.

Słowa kluczowe: młodzi Polacy, pokolenie Z, wartości, różnice pokoleniowe, Inglehart

Abstract

The crises of recent years, including the pandemic, the war in Ukraine, and economic instability, may disrupt the mechanism described by Inglehart, according to which increasing existential security in a society leads to the adoption of post-materialist values. The aim of the article is to identify the value hierarchy of young Poles, with particular attention to the place of religious faith, and to show intergenerational (Generations Y and Z) as well as intragenerational differences. The empirical data analyzed come from quantitative research conducted by CBOS, primarily from a representative survey of individuals aged 18–44 carried out in November 2024. Student's t-tests were used to compare means, along with an analysis of response distributions. For trend data from 2017–2025, indicators of declared faith and religious practices were examined. Differences between Generations Y and Z are minor, while differences between women and men are clearly pronounced: women rate the importance of values such as equal treatment of others, education, engagement with culture, respect from other people, and ecology, environmental care significantly higher. The downward trend in religious practice in Poland slowed after the pandemic, and 2025 saw an increase in declared religiosity among young people. The accumulation of crises shifts young cohorts toward security-related values, indicating a weakening of the post-materialist dynamic expected under Inglehart's theory. At the same time, strong intragenerational differences between women and men suggest that these gender differences – rather than generational divisions per se – may become a key factor in explaining contemporary value orientations among young Poles.

Keywords: young Poles, Generation Z, values, generational differences, Inglehart

Wprowadzenie

Najmłodsze pokolenie dorosłych, generacja Z, bywa określane pokoleniem zmian, ale też „końca świata”, ponieważ osoby urodzone w latach 1995–2006 wchodziły i wchodziły w dorosłość naznaczoną licznymi kryzysami – kryzys klimatyczny, pandemia COVID-19 i załamanie gospodarcze, rosyjska agresja na Ukrainę i szalejąca inflacja, kryzys zdrowia psychicznego spowodowany izolacją i lękiem to tylko niektóre doświadczenia, które ich łączą. Jednocześnie, badania empiryczne prowadzone w Polsce dowodzą, że przedstawiciele pokolenia Z są jedną z najbardziej różnorodnych grup pokoleniowych¹, a ocena ich systemu wartości i wzorców myślenia – niejednoznaczna. W dyskursie medialnym dominują powierzchowne charakterystyki młodych; opisuje się je jako pierwsze

¹ M. Kwiecińska, D. Teneta, *System wartości i wzorce myślenia pokolenia Z w kontekście zdolności organizacji do zmian – wyniki badań*, w: *W kręgu zmiany organizacyjnej. Księga jubileuszowa z okazji 45-lecia pracy naukowo-dydaktycznej Profesor Grażyny Osbert-Pociechy*, red. J. Lichtarski, S. Nowosielski, C. Zając, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2024, s. 83–95, DOI: 10.15611/2024.14.7.06.

prawdziwie globalne pokolenie, które dorastało w pełni cyfrowym świecie, z telefonem komórkowym w trybie online:

Nie znają Polski sprzed wstąpienia do Unii Europejskiej, swojej codzienności bez technologii i w większości nie pamiętają Polski pod rządami innych partii niż Prawo i Sprawiedliwość oraz Koalicja Obywatelska. Swobodniej niż ich rodzice i dziadkowie poruszają się po świecie, znają języki obce, co daje im dostęp do zupełnie innych możliwości².

W starzejących się społeczeństwach zachodnich, w tym także polskim, generacja Z stanowi mały odsetek populacji – według danych Głównego Urzędu Statystycznego (GUS) z 2023 roku osoby w przedziale wieku od 18 do 29 lat stanowiły około 12% całości³. Jednocześnie pokolenie młodych powoduje, że zakwestionowane i doprecyzowane zostają teorie sekularyzacji⁴ i postmodernizmu⁵. Nieustannie podkreśla się konieczność prowadzenia dalszych badań w celu pełniejszego zrozumienia dynamiki przemian systemów aksjonormatywnych młodych ludzi⁶.

1. Tło teoretyczne

Ewolucja systemów wartości stanowi jeden z centralnych tematów współczesnej socjologii i jest interpretowana z perspektywy różnych tradycji teoretycznych. Zaliczyć można do nich teorię późnej nowoczesności Anthony'ego Giddensa⁷, koncepcję społeczeństwa ryzyka Ulricha Becka⁸, teorię płynnej nowoczesności Zygmunta Baumana⁹ oraz teorię zmiany wartości postmaterialistycznych Ronalda Ingleharta¹⁰. Ten ostatni w 1977 roku sformułował tzw. hipotezę niedoboru (*scarcity hypothesis*), zgodnie z którą ludzie cenią najbardziej

² K. Gagatek, U. Karaś, J. Kelsz, *Stan Młodych 2025*, Fundacja ważne sprawy, Warszawa 2025, s. 15.

³ E. Lisiak, E. Morytz-Balska, *Polska w liczbach 2023*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2023.

⁴ B. Cizreli, C. Özyurt, *The Condition of Religion in Modern, Post-Modern, Global Transformation Processes: Critical Contribution to Theories of Religion*, „Küllüye”, t. 3, 2022, nr 2, s. 82–107.

⁵ G. Georgiu, *Reversibility of Secularization a Thesis Confirmed in Post-Modernity*, „European Journal of Science and Theology”, t. 10, 2014, nr 2, s. 15–24.

⁶ R. Marzęcki, *Orientacje ideologiczne i lewicowo-prawicowa samoidentyfikacja młodych Polek i Polaków. Obraz politycznej przepaści płciowo-pokoleniowej*, „Przegląd Politologiczny” 2023, nr 3, s. 5–18. DOI: 10.14746/pp.2023.28.3.1.

⁷ A. Giddens, *Nowoczesność i tożsamość. Ja i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, tłum. A. Szulżycka, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2001.

⁸ U. Beck, *Spółczesność ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*, tłum. S. Cieśla, Scholar, Warszawa 2002.

⁹ Z. Bauman, *Płynna nowoczesność*, tłum. T. Kunz, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2006.

¹⁰ R. Inglehart, *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*, Princeton, Princeton University Press, Princeton 1997.

wartości odpowiadające na ich najpilniejsze potrzeby oraz te zasoby, których braku najbardziej doświadczają¹¹. Badając państwa po II wojnie światowej, zauważył, że w społeczeństwach dotkniętych niepewnością ekonomiczną, konfliktami lub zagrożeniem dominują wartości materialistyczne, takie jak bezpieczeństwo, porządek, stabilność gospodarcza i kontrola społeczna. Natomiast w warunkach dobrobytu i bezpieczeństwa podstawowe potrzeby zostają zaspokojone, co pozwala na zwrócenie się ku wartościom postmaterialistycznym, związanym z autonomią, ekspresją jednostkową, uczestnictwem politycznym, jakością życia i samorealizacją¹². Opisując transformację społeczeństw od tradycyjnych do świecko-racjonalnych, Inglehart wprowadził model socjalizacji pokoleniowej (*cohort hypothesis*), argumentując, że zmiana wartości w skali społeczeństwa nie zachodzi nagle, lecz jest procesem długotrwałym, kumulatywnym i generacyjnym¹³. Kolejne kohorty wychowywane w warunkach pokoju i dobrobytu zastępują starsze pokolenia ukształtowane w czasach niedostatku i zagrożenia, prowadząc do stopniowego wzrostu znaczenia wartości postmaterialistycznych¹⁴. Międzypokoleniowe zastępowanie populacji jako mechanizm zmiany wartości tłumaczy, dlaczego nawet czasowe kryzysy gospodarcze rzadko odwracają długookresowy trend kulturowy: wartości nowych pokoleń nie znikają, lecz utrzymują się pomimo krótkotrwałych wstrząsów makroekonomicznych.

W rozwinięciu teorii postmodernizmu i zmiany kulturowej Inglehart z Pippą Norris przekonywali, że wzrastający stopień bezpieczeństwa egzystencjalnego sprzyja sekularyzacji. W społeczeństwach postindustrialnych wartości materialistyczne podkreślające dyscyplinę i wypełnianie obowiązków tracą na znaczeniu, a priorytetem staje się dążenie do samorealizacji, wolności, zaspokojenia potrzeb intelektualnych i estetycznych¹⁵. Zwiększone poczucie bezpieczeństwa zmniejsza potrzebę poszukiwania otuchy, jaką niesie religia. Ta ma, ich zdaniem, znaczenie jako ochrona przed fizycznym, osobistym i społecznym zagrożeniem, a więc jako zabezpieczenie na wypadek katastrof naturalnych, takich jak trzęsienie ziemi, susza czy tornado, ale także przed zagrożeniem wojną, biedą czy naruszeniem praw człowieka. Kiedy w wyniku modernizacji w społeczeństwach wzrasta dobrobyt i bezpieczeństwo, wtedy maleje zapotrzebowanie na systemy religijne¹⁶.

¹¹ Tenże, *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics*, Princeton University Press, Princeton 1977.

¹² Tenże, *Modernization...*

¹³ P.R. Abramson, R. Inglehart, *Generational Replacement and Value Change in Eight West European Societies*, „British Journal of Political Science”, t. 22, 1992, nr 2, s. 183–228.

¹⁴ R. Inglehart, C. Welzel, *Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence*, Cambridge University Press, Cambridge 2005.

¹⁵ P. Norris, R. Inglehart, *Sacrum i profanum. Religia i polityka na świecie*, tłum. R. Babińska, Nomos, Kraków 2006.

¹⁶ Tamże, s. 299–328.

Przechodzenie od społeczeństwa materialnego do postmaterialnego prowadzi w tym ujęciu do sekularyzacji.

Debata nad sekularyzacją toczy się niemal od początku pojawienia się tej teorii w drugiej połowie XX wieku i doczekała się obszernych opracowań¹⁷. Początkowe, dość radykalne, tezy o podążaniu w kierunku zaniku religii i marginalizacji jej wpływu zarówno na życie publiczne, jak i prywatne już w latach siedemdziesiątych XX wieku zaczęły być kwestionowane na podstawie empirycznych pomiarów religijności (praktyki, tożsamości i znaczenia), które nie tylko nie potwierdzały tych prognoz, ale nawet wykazały „powrót religii” w polityce, kulturze i mediach. Od lat osiemdziesiątych nasiliły się krytyczne obserwacje wskazujące na ożywienie religijności i nowe formy zaangażowania religii w większości regionów świata¹⁸. Przełom XX i XXI wieku przyniósł zarówno redefinicję pojęcia sekularyzacji¹⁹, jak i teorię przeciwną – desekularyzacji, wprowadzoną przez Petera Bergera, jednego z czołowych wyznawców sekularyzacji z lat siedemdziesiątych XX wieku²⁰. Pojawiła się koncepcja społeczeństwa postsekularnego, głównie za sprawą Jürgena Habermasa, który wskazał na rozkwit myślenia religijnego i jego polityczną wagę, nieprzewidzianą w klasycznych teoriach sekularyzacji²¹. W kontekście postsekularyzmu²² mówi się o wieloaspektowej reakcji religii na globalizację i zmiany społeczne. Globalizacja sprzyja procesom pluralizacji i indywidualizacji, także w obszarze religii²³. Zdaniem Jose Casanovy indywidualizacja religijności polega „na tworzeniu własnej wiary w oderwaniu od instytucji Kościoła. Jednostka sama wybiera określone elementy chrześcijańskiej tradycji, pozostając otwartą także na wpływy innych wyznań”²⁴. Teorie przemian systemów wartości łączą się więc z teoriami dotyczącymi zmian w sferze religijności.

¹⁷ Zob. J. Mariański, *Sekularyzacja, desekularyzacja, nowa duchowość. Studium socjologiczne*, Nomos, Kraków 2013; K. Zielińska, *Spory wokół teorii sekularyzacji*, Nomos, Kraków 2009, E. Firlit i in., *Pomiędzy sekularyzacją i religijnym ożywieniem*, Ignatianum, Kraków 2012.

¹⁸ K. Zielińska, *Spory wokół teorii sekularyzacji*, s. 9.

¹⁹ P. Berger, *Święty baldachim. Elementy socjologicznej teorii religii*, tłum. W. Kurdziel, Nomos, Kraków 2005.

²⁰ *The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics*, red. P. Berger, William B. Eerdmans Publishing Company–Grand Rapids, Michigan 1999.

²¹ D. Speczyńska, *Habermas o religii w polityce*, „Etyka”, nr 48, 2014, s. 69–88; J. Habermas, *Wierzyć i wiedzieć*, tłum. M. Łukasiewicz, „Znak” 2002, nr 9, s. 8–21.

²² J. Kaczmarek, *Postsekularyzm – mikro- czy megatrend?*, „Przegląd Religioznawczy”, t. 4, 2019, s. 35–46.

²³ J. Mariański, *Sekularyzacja ...*, s. 58.

²⁴ J. Casanova, *Musimy akceptować religijne dziedzictwo*, „Dziennik” 2008, nr 211, dodatek „Europa” nr 38, s. 4.

Na gruncie socjologii wartości są pojmowane na ogół jako zwerbalizowany przedmiot celów i dążeń, stosunkowo łatwo obserwowalnych²⁵: „Mają charakter dosyć ogólnych i trwałych orientacji, określających perspektywę życia codziennego, jego sens i znaczenie, a także wyznaczają pośrednio normy określające konkretne działania”²⁶. Ważne jest podkreślenie, że mają one podmiotowo-indywidualny charakter, gdyż to jednostka je odczuwa i uznaje, jest ich podstawowym i najważniejszym nośnikiem²⁷. Ale odnoszą się też do kontekstu społeczno-kulturowego: w każdej grupie społecznej ludzie mają wyobrażenia o tym, co jest cenne, czegoś pragną lub unikają, o coś zabiegają.²⁸ Wartości tworzące hierarchię to:

układ kategorii poznawczych – służących człowiekowi do opisu i oceny świata – w którym pewne fakty, zjawiska, obiekty uważa on za szczególnie ważne dla siebie i innych. System odgrywa istotną rolę w strukturze osobowości jednostki, gdyż wyzwała określone emocje wobec otaczających ludzi i zjawisk; ma wpływ na kierunek i sposób zachowania w różnych sytuacjach życiowych. Stanowi jawny lub ukryty mechanizm działania człowieka²⁹.

2. Metodologia

Celem niniejszego artykułu jest pokazanie, jak wygląda system wartości młodych Polaków wchodzących w dorosłość w czasie naznaczonym wieloma kryzysami i odpowiedź na następujące pytania badawcze:

- Jak różni się pokolenie Z od pokolenia Y pod względem deklarowanych wartości?
- Jakie są różnice wewnątrzpokoleniowe?
- Jakie miejsce w systemie wartości zajmuje wiara?
- Jak zmieniła się religijność młodych Polaków w czasie (od pandemii do 2025 roku)?

Prezentowane dane empiryczne pochodzą z comiesięcznych badań ilościowych realizowanych przez Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS) na reprezentatywnych próbach ogólnopolskich, które zostały opracowane

²⁵ J. Mariański, *Księdza Profesora Jana Szymczyka narracja socjologiczna o wartościach*, „Zeszyty Naukowe KUL”, t. 67, 2024, nr 1, s. 7. DOI: 10.31743/znkul.16983.

²⁶ Tamże.

²⁷ J. Szymczyk, *Odkrywanie wartości. Z problematyki socjologiczno-aksjologicznej*, Polihymnia, Lublin 2004, s. 7.

²⁸ J. Mariański, *Socjologia i moralność. Czym jest i dokąd zmierza socjologia moralności?*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2019, s. 203–231.

²⁹ J. Szymczyk, *Socjologiczne rozumienie wartości w aspekcie relacjonistycznym*, „Zeszyty Naukowe KUL”, t. 62, 2019, nr 3, s. 40. DOI: 10.31743/zn.2019.62.3.03.

samodzielnie przez autorkę (na surowych danych). W celu ukazania długiego trendu zagregowano dane miesięczne w roczne dla przejrzystości analiz. Liczba osób w wieku od 18 do 24 lat w każdym prezentowanym roku przekracza 1000, poza rokiem 2025, ponieważ te dane pochodzą wyłącznie z pierwszego półrocza (N = 558). Drugą podstawę analiz stanowił sondaż przeprowadzony na reprezentatywnej próbie Polaków będących w wieku od 18 do 44 lat. Badanie *Orientacje życiowe* zostało zrealizowane przez CBOS na przełomie października i listopada 2024 roku, a jego celem było szczegółowe przyjrzenie się pokoleniu Z (roczniki 1995–2006) na tle nieco starszej generacji, tzw. milenialsów. Próba losowa z operatu PESEL była reprezentatywna dla osób w wieku od 18 do 44 lat (N = 1573), ale także oddzielnie dla każdej z generacji młodych (Y i Z). Proporcjonalnie do struktury w populacji Polaków liczebność pokolenia Z wynosiła N = 509, a pokolenia Y N = 1064. Przedmiotem badania, oprócz systemu wartości Polaków, były postawy wobec macierzyństwa, plany prokreacyjne i inne tematy, a ze względu na drażliwość tych kwestii respondenci sami wypełniali ankietę na tabletach (88,7%) lub przez Internet (11,3%), aby zniwelować efekt ankierski.

W artykule zostały przyjęte następujące definicje. Pokolenie Z to osoby urodzone w roku 1995 i później. Jednak nie wszystkie, a jedynie dorosłe (w momencie badania miały ukończone 18 lat, czyli urodzone w 2006 roku, podczas gdy za pokolenie Z uznaje się roczniki do 2012 roku). Pokolenie Y to osoby z roczników 1980–1994, inaczej zwane milenialsami, ponieważ wchodziły w dorosłość na przełomie wieków. Obie te generacje w niniejszym artykule potraktowano jako młodych Polaków. Prezentowany w początkowych analizach ogół Polaków stanowiły wszystkie osoby dorosłe zameldowane na terenie Polski (w wieku 18 lat i więcej). Operatem losowania w badaniu CBOS był rejestr PESEL. Na tle ogółu Polaków prezentowana jest kohorta wiekowa od 18 do 24 lat, czyli osoby będące w poszczególnych latach w wieku mieszczącym się w tym przedziale.

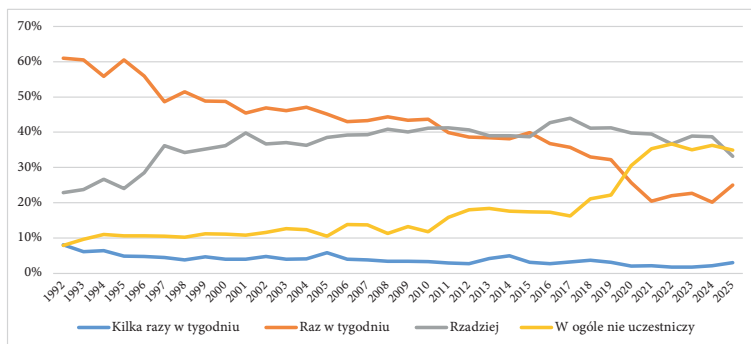
Użyte wskaźniki są zoperacjonalizowane następująco: praktyki religijne to odpowiedź na pytanie o deklarowaną częstość udziału „w mszy, nabożeństwie lub spotkaniu religijnym”. Operacjonalizacją wiary jest autodeklaracja na skali: głęboko wierzący, wierzący, raczej niewierzący, całkowicie niewierzący. Pytanie o wartości brzmiało natomiast: „Proszę określić, jak ważne są w Pana(i) życiu poniższe wartości:” na siedmiostopniowej skali od „1 – zupełnie nieważne” do „7 – bardzo ważne” (tylko krańce skali były podpisane).

3. Wyniki

3.1. Religijność młodego pokolenia

Przed pandemią COVID-19 widoczny był spadek religijności najmłodszej kohorty wiekowej³⁰ w Polsce. Od 2017 do 2020 roku odsetek osób w wieku od 18 do 24 lat³¹ deklarujących, że w ogóle nie uczestniczą w mszach, nabożeństwach lub spotkaniach religijnych wzrósł dwukrotnie (z 16% do 31%). Pod wpływem zamknięcia kościołów z powodu ograniczeń wprowadzanych przez rządy większości krajów na świecie, mających zapobiegać rozprzestrzenianiu się wirusa SARS-CoV-2, część osób słabo lub umiarkowanie zaangażowanych w życie religijne dostrzegła, że praktyki religijne nie są im potrzebne. Odsetek pokolenia Z³², jak również ogółu Polaków, którzy w ogóle nie uczestniczą w mszach utrzymuje się w ostatnich pięciu latach na zbliżonym poziomie. O ile w 2018 roku Mirosława Grabowska pisała, że w najmłodszym pokoleniu sekularyzacja „przechodzi w kłus”³³ i dowodziły tego również badania ogólnoswiatowe głoszące, że Polska jest najszybciej sekularyzującym się krajem³⁴, o tyle po pandemii częstość praktyk religijnych osób w wieku od 18 do 24 lat ustabilizowała się, a nawet w 2025 roku³⁵ widoczny jest pewien wzrost odsetka osób chodzących co niedzielę do kościoła.

Wykres 1. Częstość praktyk religijnych osób w wieku od 18. do 24. roku życia na przestrzeni lat

Źródło: opracowanie własne na podstawie cyklicznych badań CBOS.

³⁰ Por. R. Boguszewski, M. Bożewicz, *Religijność i moralność polskiej młodzieży – zależność czy autonomia?*, „Zeszyty Naukowe KUL”, t. 62, 2019, nr 4, s. 31–52. DOI: 10.31743/zn.2019.62.4.02; M. Grabowska, *Bóg a sprawa polska. Poza granicami teorii sekularyzacji*, Scholar, Warszawa 2018.

³¹ W każdym prezentowanym roku liczba osób w tym przedziale wiekowym wynosi ok. 1100–1200.

³² Od roku 2020 wszystkie osoby z kohorty wiekowej 18–24 lata należały do pokolenia Z.

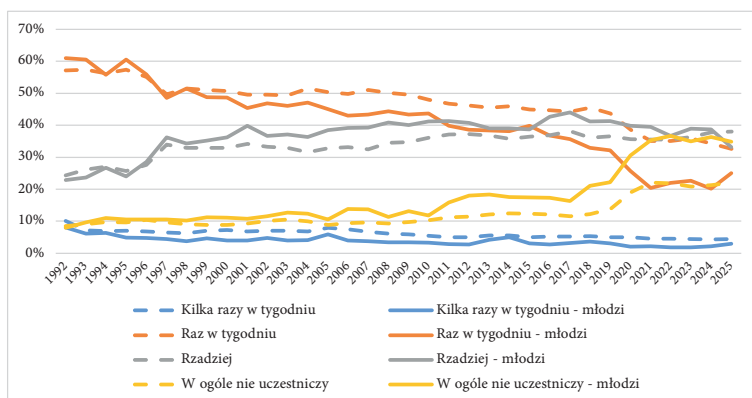
³³ M. Grabowska, *Bóg a sprawa polska ...*, s. 185.

³⁴ Pew Research Center, *The Age Gap in Religion Around the World*, 2018, <https://www.pewresearch.org/religion/2018/06/13/the-age-gap-in-religion-around-the-world/> (dostęp: 19.09.2025).

³⁵ Dane za ten rok obejmują jedynie sześć pierwszych miesięcy.

Po zestawieniu częstotliwości praktyk religijnych najmłodszej kohorty wiekowej z jej obrazem wśród ogółu Polaków nasuwają się dwie obserwacje: w gronie osób w wieku od 18 do 24 lat znacznie szybciej niż wśród ogółu ubywało chodzących do kościoła raz w tygodniu, a szybciej rósł odsetek w ogóle niepraktykujących (obie szczególnie w okresie od 2018 do 2021 roku). Od pandemii jednak dystans młodych do ogółu się nie zmienił, a więc oba trendy zachodzą w takim samym tempie zarówno wśród całego społeczeństwa, jak i w pokoleniu Z. Natomiast w 2025 roku (z którego wyniki po grudniu mogą się okazać odrobinę różne od prezentowanych), wzrosła nieco religijność młodych, podczas gdy wśród ogółu Polaków pozostaje zbliżona do ubiegłorocznej.

Wykres 2. Częstotliwość praktyk religijnych osób w wieku od 18. do 24. roku życia na tle ogółu Polaków

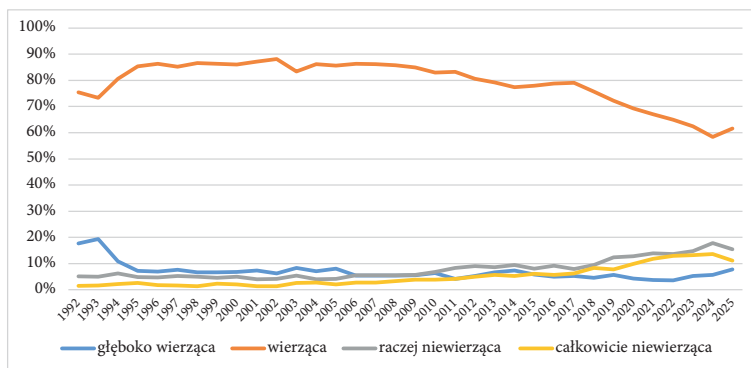
Źródło: opracowanie własne na podstawie cyklicznych badań CBOS.

Deklaracja wiary przedstawiała mniejszą dynamikę przemian religijności Polaków w wieku od 18 do 24 lat (co potwierdza teorię ukazywaną przez socjologów religii, że najpierw odchodzi się od praktyk, a dopiero później może zmieniać się autodeklaracja wiary). Ponownie największy spadek widoczny był w latach 2017–2020, kiedy odsetek osób w wieku od 18 do 24 lat³⁶ identyfikujących się jako całkowicie niewierzące wzrósł z 6% do 10%, a udział młodych uważających się za raczej niewierzących – z 9% do 13%. Odbłyło się to kosztem głównie odsetka osób wierzących, podczas gdy udział najbardziej zaangażowanych w życie religijne osób w wieku od 18 do 24 lat w ostatnich dwóch dekadach oscyluje między 4% a 8%. W trakcie i po pandemii COVID-19, podobnie jak w przypadku praktyk religijnych, nastąpiła stabilizacja deklaracji wiary młodych Polaków z wahaniem w granicach 2 punktów procentowych. Natomiast rok

³⁶ W tym okresie kohortę wiekową 18–24 lata stanowiły częściowo osoby z pokolenia Y i częściowo z pokolenia Z.

2025 przyniósł wzrost odsetka wierzących osób z pokolenia Z i spadek udziału niewierzących (całkowicie i raczej).

Wykres 3. Deklaracje wiary osób w wieku od 18. do 24. roku życia na przestrzeni lat

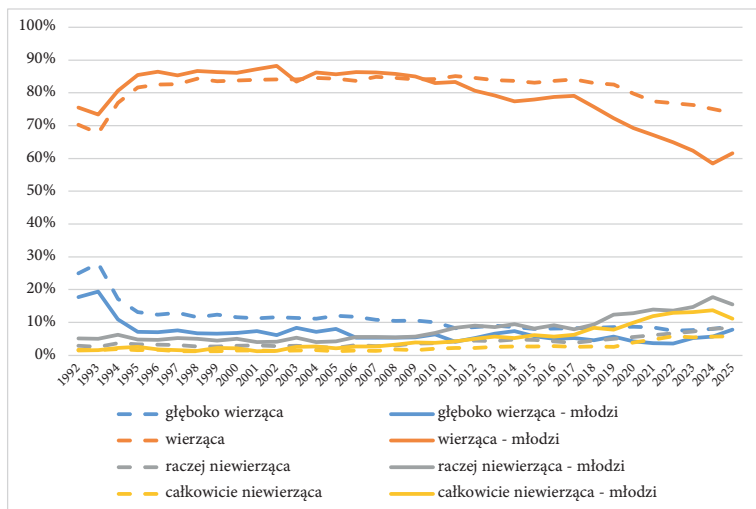

Źródło: opracowanie własne na podstawie cyklicznych badań CBOS.

Ponownie przyglądając się młodemu na tle ogółu Polaków, można zaobserwować kilka ciekawych prawidłowości: po pierwsze spadek odsetka osób wierzących w najmłodszym pokoleniu następował szybciej niż wśród wszystkich Polaków w latach 2018–2024. W tym ostatnim roku dystans między odsetkiem wierzących młodych a analogicznym odsetkiem wśród ogółu był największy w historii pomiarów, ale trend uległ załamaniu w 2025 roku, choć z całą pewnością będzie można tak mówić dopiero po zakończeniu roku. Po drugie udział osób raczej niewierzących rósł mniej gwałtownie wśród młodych niż wśród ogółu, dysproporcja była również największa w 2024 roku, a w obecnym roku się zmniejszyła. I po trzecie, odsetek osób uważających się za całkowicie niewierzące między 2017 a 2023 rokiem rósł szybciej wśród generacji Z niż wśród ogółu, ale wolniej niż spadała częstość praktyk. Dodatkowo trend uległ znacznemu wyhamowaniu w 2025 roku³⁷. Na koniec należy odnotować, że nie widać znaczących zmian w gronie głęboko wierzących – w ostatniej dekadzie dysproporcja między młodymi a ogółem Polaków uznających się za głęboko wierzących oscylowała wokół 3 punktów procentowych, a od 2021 roku dystans ten wykazuje tendencję spadkową.

³⁷ Dane za ten rok obejmują wyłącznie sześć pierwszych miesięcy.

Wykres 4. Deklaracja wiary osób w wieku od 18. do 24. roku życia na tle ogółu Polaków

Źródło: opracowanie własne na podstawie cyklicznych badań CBOS.

Podsumowując, dane dotyczące religijności Polaków w wieku od 18 do 24 lat pozwalają uznać za nadal aktualną diagnozę z 2004 roku, że „zmiany związane z szeroko rozumianą modernizacją społeczną nie pociągają w sposób nieuchronny «upadku» religijności” w Polsce³⁸. Raczej wpisują się w światowe badania ujawniające bardziej złożony obraz, w którym religia zamiast zanikać, przekształca się i dostosowuje do warunków nowoczesności³⁹. Widoczna jest postępująca indywidualizacja religii, która objawia się bardziej radykalnym spadkiem praktyk religijnych wśród młodych niż ich deklaracji wiary. Ożywienie tej ostatniej w 2025 roku⁴⁰ może wynikać ze wzrostu poziomu niepewności spowodowanego zamętem związanym z wojną w Ukrainie po wygraniu wyborów prezydenckich w USA przez Donalda Trumpa i eskalacją konfliktu w Strefie Gazy. Badania prowadzone chociażby tuż po wybuchu światowej pandemii COVID-19 pokazują, że w obliczu destabilizacji i niepewności zaangażowanie religijne daje nadzieję i wsparcie⁴¹. Wydaje się, że 2025 rok z powodu sytuacji geopolitycznej budzi podobny niepokój jak sytuacja na świecie w początkowym

³⁸ J. Mariański, *Co mówi „duch czasu” – sekularyzacja religii i społeczeństwo postsekularne*, „Roczniki Nauk Społecznych”, t. 32, 2004, z. 1, s. 77.

³⁹ B. Schewel, *Transformational Post-Secularism: An Overlooked Strand of Thought*, „Journal of the American Academy of Religion”, t. 87, 2019, nr 4, s. 1085–1116. DOI: 10.1093/jaarel/lfz066.

⁴⁰ Dane za ten rok obejmują sześć pierwszych miesięcy.

⁴¹ R. Boguszewski i in., *The COVID-19 Pandemic's Impact on Religiosity in Poland*, „Religions”, t. 11, 2020, nr 12, s. 1–14. DOI: 10.3390/rel1120646.

okresie pandemii. Ten kontekst rzutuje też na wartości, jakie są obecnie ważne dla młodych.

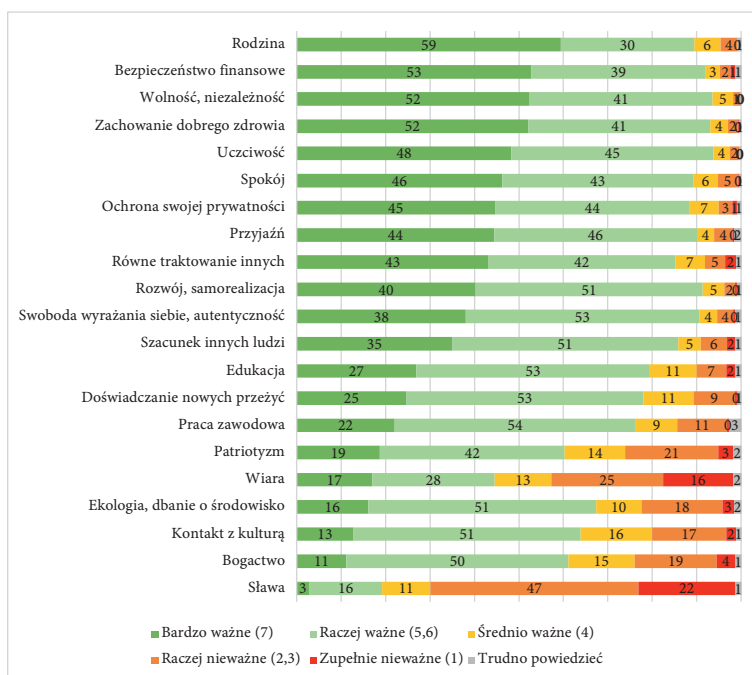
3.2. Hierarchia wartości młodych Polaków

Najważniejsza dla pokolenia Z (osób w wieku od 18 do 29 lat) jest rodzina – 59% osób wskazuje ją jako bardzo ważną (przyznając najwyższy punkt na siedmiostopniowej skali), a kolejne 30% jako ważną (punkty 5 i 6). Odsetek młodych, dla których rodzina nie jest ważną wartością jest znikomy (4%). Zaraz za nią plasuje się w systemie wartości pokolenia Z bezpieczeństwo finansowe, uważane przez ponad połowę (53%) za bardzo ważne, a w sumie 92% osób przyznało bezpieczeństwu finansowemu wartość co najmniej 5 na siedmiopunktowej skali ważności. Powszechnie wśród tej generacji za ważną uznawana jest też wolność, niezależność (w sumie 94%, z czego 52% najwyższych wskazań na skali), którą tylko 1% uznaje za raczej nieważną. Kolejną wartością cenioną przez ogromną większość jest zdrowie (93% odpowiedzi w sumie „bardzo ważne” i „ważne”) i tylko 2% nie traktuje go jako ważnego. Dalej na liście wartości podzielanych przez młodych z generacji Z jest uczciwość (94%), uzyskująca nieco mniej niż 50% maksymalnych ocen na skali. Podobnie często pokolenie Z przypisuje najwyższą punktację wartości, jaką jest spokój (46% najwyższych wskazań). Należy też poczynić uwagę metodologiczną: respondenci nie mieli ograniczeń w udzielaniu odpowiedzi na to pytanie – każdą z 21 prezentowanych wartości oceniali na skali od 1 do 7, więc teoretycznie mogli ocenić każdą wartość jako równie ważną. Nie musieli dokonywać wyboru kilku najważniejszych ani rangować wartości. Wnioskując, na szczycie hierarchii wartości osób w wieku od 18 do 29 lat znajdują się raczej wartości podstawowe niż postmaterialne, jeśli rozumieć przez nie ekologię, rozwój, samorealizację, doświadczanie nowych przeżyć itp.

Wiara zajmuje dość niskie miejsce w systemie wartości i jest najbardziej polaryzująca: zbliżony odsetek generacji Z uważa ją za bardzo ważną (17%), co za całkowicie nieważną (16%). Kolejne 28% osób w wieku od 18 do 29 lat oceniło jej ważność na 5 lub 6 i podobny odsetek przyznał lustrzane wartości: 2 lub 3 (25%). Inaczej mówiąc, w pokoleniu Z udział osób, dla których wiara jest ważna, jest podobny do udziału osób, dla których jest nieważna. Dodatkowo tylko sława uzyskała wyższy odsetek odpowiedzi najniższych (zupełnie nieważna – 22%) niż wiara. W efekcie sławę uznano za najmniej ważną wartość dla generacji Z: tylko 3% określiło ją jako bardzo ważną i 16% jako raczej ważną. Druga od końca wartość – bogactwo – okazała się ważna dla ponad połowy najmłodszych dorosłych Polaków (suma wskazań na odpowiedzi 5, 6 i 7 wynosi 61%), ale częściej niż co piąty przedstawiciel generacji Z uważał je za nieważne (23%). Średnio ważne wartości dla tego pokolenia to obecnie: kontakt z kulturą,

ekologia, dbanie o środowisko, patriotyzm, praca zawodowa, doświadczanie nowych przeżyć, edukacja, szacunek innych ludzi, swoboda wyrażania siebie, autentyczność oraz rozwój, samorealizacja. W przypadku wszystkich tych wartości blisko połowa generacji Z określiła je na 5 lub 6 na skali, a mniejsze odsetki uznały je za bardzo ważne (od 13% wobec kontaktu z kulturą po 40% wobec rozwoju, samorealizacji). Podobne udziały najwyższego punktu na skali i odpowiedzi wskazujących na „raczej ważne” obserwujemy w przypadku ochrony swojej prywatności, przyjaźni i równego traktowania innych – blisko 40% pokolenia Z uważało je za bardzo ważne i raczej ważne. Zajmowały więc wyższe miejsce w hierarchii wartości tej generacji niż praca i edukacja, ale niższe od rodziny, bezpieczeństwa czy spokoju.

Wykres 5. Wartości osób w wieku od 18. do 29. roku życia

Źródło: opracowanie własne na podstawie badania CBOS.

System wartości pokoleń Z i Y jest pod pewnymi względami różny, ale pod wieloma – znacząco do siebie podobny. Analizując średnie przypisywane wartościom, widać, że mileniałsi nadają ogólnie wyższe oceny na skali niż zetki. Zestaw pierwszych pięciu wartości jest w obu generacjach niemal identyczny. Składa się z rodziny, bezpieczeństwa, zdrowia i uczciwości, a jedyna różnica polega na tym, że w pokoleniu Z do najważniejszych pięciu wartości zalicza się

wolność, niezależność, a wśród milenialsów – spokój. Kolejna różnica polega na znaczeniu przypisywanemu rozwojowi, samorealizacji: w generacji Z zajmuje szóste miejsce w rankingu średnich, a w generacji Y dopiero dwunaste. Dodatkowo jest to jedyna wartość, której średnia w pokoleniu Z jest wyższa niż wśród milenialsów. Poniższa tabela prezentuje średnie przypisywane wartościom w podziale na pokolenia –wyniki oznaczone pogrubioną czcionką ukazują, w którym pokoleniu dana wartość ma średnio większe znaczenie (na podstawie testu średnich t Studenta dla prób niezależnych, który wykazał, jakie różnice pomiędzy wartościami średnimi dla dwóch subpopulacji są statystycznie istotne).

Tabela 1. Średnie przypisywane wartościom przez pokolenie Y i Z

Wartości	Pokolenie Z	Pokolenie Y	Poziom istotności
Rodzina	6,25	6,51	<,001
Bezpieczeństwo finansowe	6,22	6,34	0,024
Wolność, niezależność	6,25	6,27	0,318
Zachowanie dobrego zdrowia	6,21	6,45	<,001
Uczciwość	6,21	6,40	<,001
Spokój	6,03	6,34	<,001
Ochrona swojej prywatności	6,00	6,26	<,001
Przyjaźń	6,03	6,01	0,35
Równe traktowanie innych	5,84	6,00	0,013
Rozwój, samorealizacja	6,04	5,86	0,002
Swoboda wyrażania siebie, autentyczność	5,99	5,98	0,393
Szacunek innych ludzi	5,76	6,07	<,001
Edukacja	5,46	5,64	0,008
Doświadczenie nowych przeżyć	5,45	5,39	0,177
Praca zawodowa	5,41	5,82	<,001
Patriotyzm	4,81	5,19	<,001
Wiara	4,09	4,51	<,001
Ekologia, dbanie o środowisko	4,93	5,33	<,001
Kontakt z kulturą	4,83	5,07	0,002
Bogactwo	4,67	4,57	0,106
Sława	2,90	2,94	0,312

Źródło: opracowanie własne na podstawie badania CBOS.

Różnice w średnich między pokoleniem Z i Y sięgają co najwyżej 0,42 (w przypadku wiary i 0,41 w przypadku pracy zawodowej). Natomiast większe

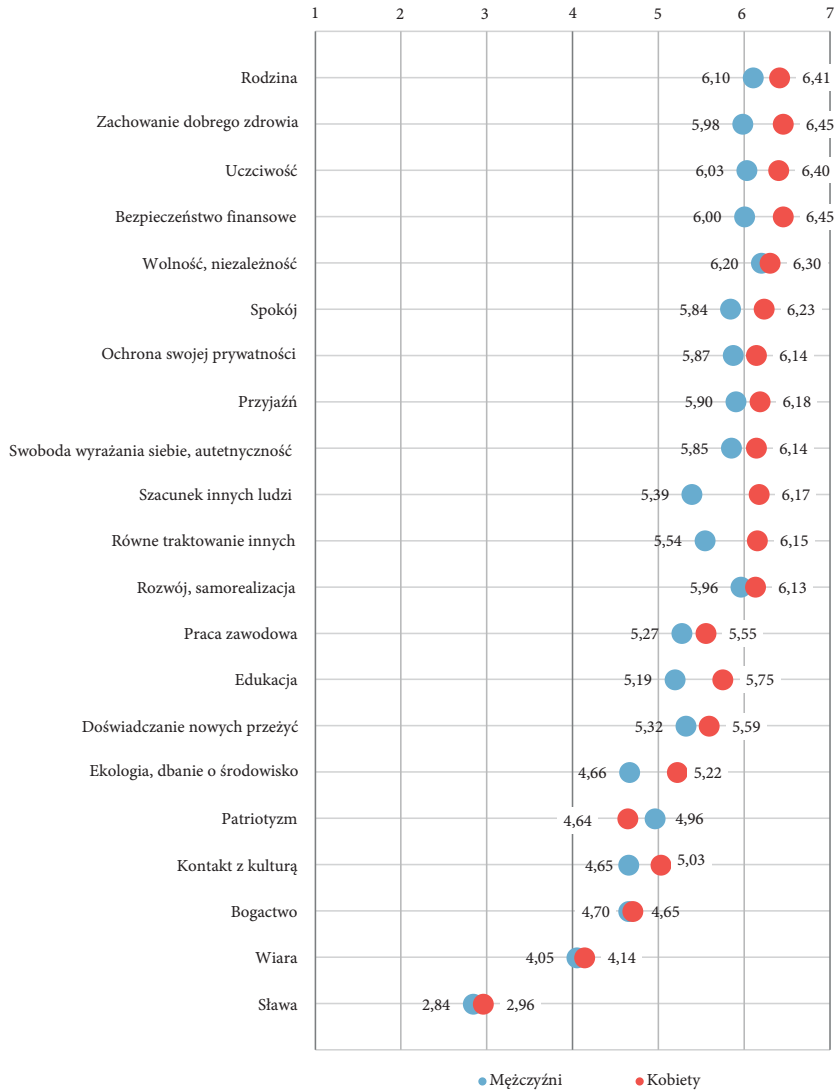
różnice występują między kobietami a mężczyznami⁴² wewnątrz każdego z tych pokoleń – wynoszą nawet 0,80 i nierzadko ok. 0,60. Na uwagę zasługuje też fakt, że kobiety przypisują większe znaczenie wszystkim badanym wartościom niż mężczyźni za wyjątkiem patriotyzmu, który uzyskuje wyższą średnią na siedmiopunktowej skali zwłaszcza wśród męskich przedstawicieli generacji Z. Największe dysproporcje średnich⁴³ między kobietami a mężczyznami dotyczą równego traktowania innych, edukacji, ekologii, dbania o środowisko i kontaktu z kulturą, a więc wartości postmaterialnych. W pokoleniu Z duża różnica występuje też wobec szacunku innych ludzi (0,78) – znacznie bardziej cenionego przez dziewczyny niż chłopaków. W pokoleniu Y istotna dysproporcja dotyczy wiary (0,66), której również częściej kobiety niż mężczyźni przypisują większą rolę. Wartości, którym obie płcie przypisują średnio podobne znaczenie to wśród generacji Z: wolność, niezależność i rozwój, samorealizacja, a w pokoleniu milenialsów: praca zawodowa, bezpieczeństwo finansowe i również wolność, niezależność. Podobne średnie⁴⁴ wśród kobiet i mężczyzn obserwujemy też w przypadku bogactwa i sławy (w obu pokoleniach), ale są one na samym dole hierarchii wartości.

⁴² Liczba kobiet w pokoleniu Z N = 250, liczba mężczyzn N = 259, w pokoleniu Y kobiet zbadano N = 531, a mężczyzn N = 533.

⁴³ Istotne statystycznie, potwierdzone testem średnich t Studenta dla prób niezależnych.

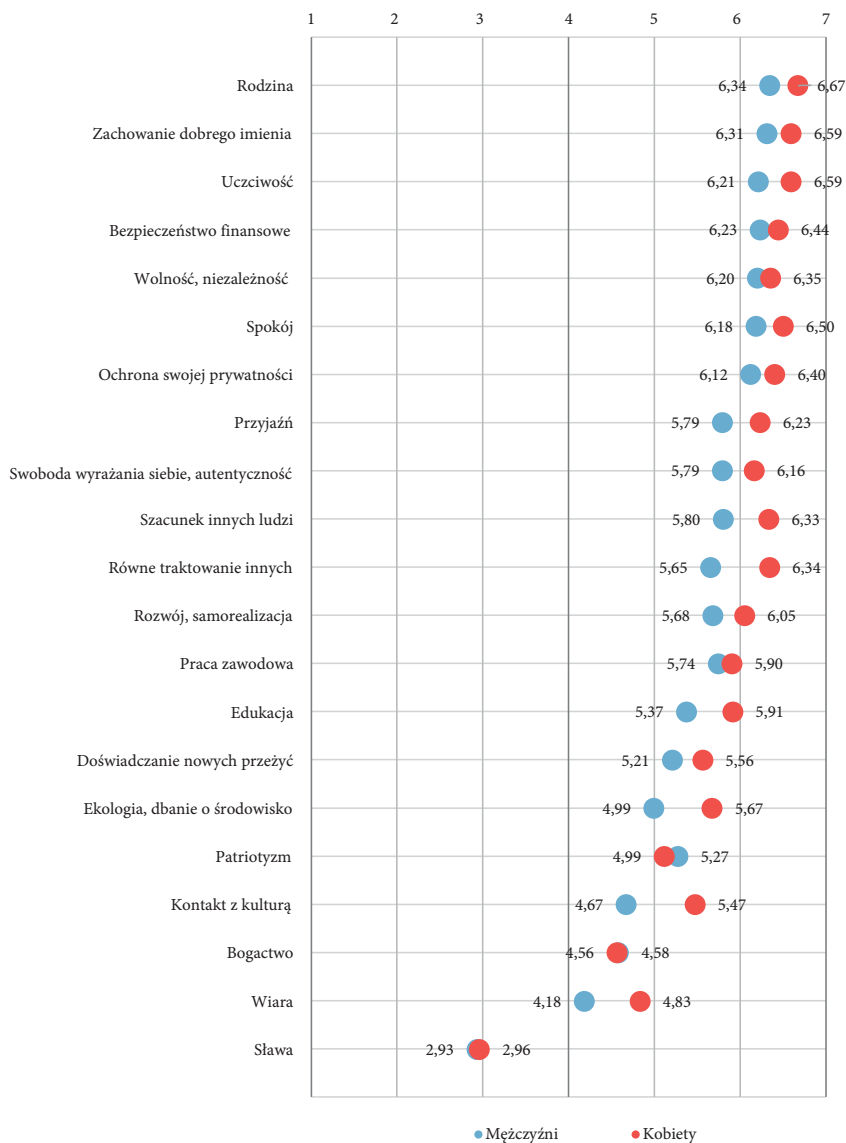
⁴⁴ Różnice między nimi nie są istotne statystycznie – na podstawie testu t Studenta dla prób niezależnych.

Wykres 6. Średnie przypisywane wartościom przez kobiety i mężczyzn z pokolenia Z

Źródło: opracowanie własne na podstawie badania CBOS.

Wykres 7. Średnie przypisywane wartościom przez kobiety i mężczyzn z pokolenia Y

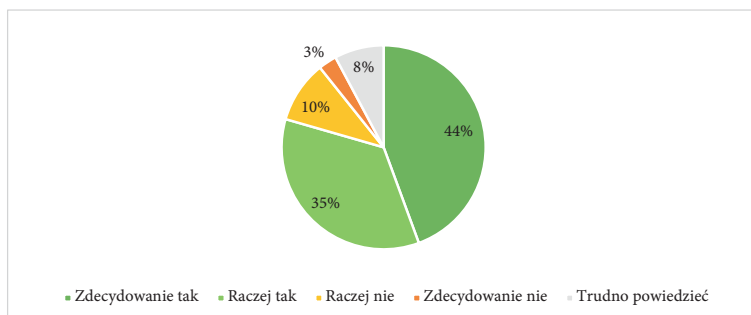

Źródło: opracowanie własne na podstawie badania CBOS.

3.3. Oczekiwania wobec rodziny

Skoro rodzina zajmuje pierwsze miejsce w hierarchii wartości młodych Polaków, to warto przyrzeć się jej głębiej. Średni wiek osób zawierających związki małżeńskie i średni wiek kobiet rodzących pierwsze dziecko w Polsce świadczą o tym, że moment założenia rodziny przesuwają się od pewnego czasu w okolice 30. roku życia. Badani z pokolenia Z deklaruje, że rodzina jest w ich życiu bardzo ważna, mówią więc o swoim wyobrażeniu i planach dotyczących rodzin. Zdecydowana większość osób niebędących w związku małżeńskim, zapytana, czy w przyszłości chciałaby wziąć ślub, odpowiedziała twierdząco. Ponad dwie piąte (44%) zdecydowanie chciałoby wziąć ślub, a kolejne 35% raczej tak. Tylko trzy na sto osób w wieku od 18 do 29 lat deklaruje, że na pewno nie planuje ślubu, a 10% – raczej nie. Obraz uzupełniają 8% członków generacji Z (niebędących w związku małżeńskim), którzy wybierali odpowiedź „trudno powiedzieć”. W pytaniu ślub nie był sprecyzowany jako kościelny lub cywilny, więc respondenci mogli mieć na myśli dowolny.

Wykres 8. Czy chciał(a)by Pan(i) w przyszłości wziąć ślub? (wśród osób w wieku od 18. do 29. roku życia, niebędących w związku małżeńskim)

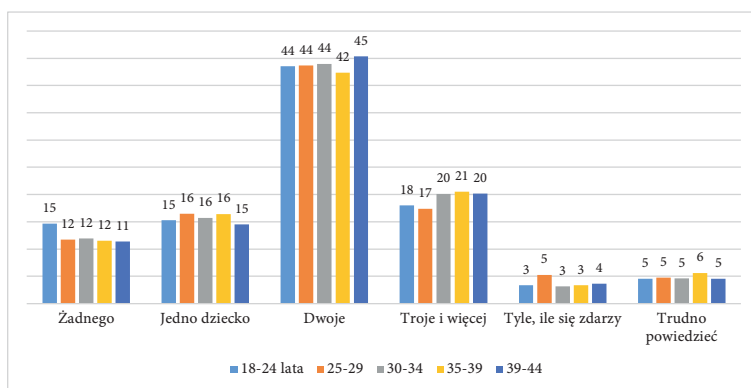

Źródło: opracowanie własne na podstawie badania CBOS.

Wizja planowanej rodziny obejmuje również oczekiwaną liczbę dzieci. Okazuje się, że osoby z pokolenia Z nie różnią się pod tym względem od starszej generacji Y. Pytanie o to, ile dzieci chcieliby mieć, zostało zadane wszystkim, niezależnie od tego, czy respondent miał już dziecko, czy nie. Najczęściej wskazywaną odpowiedzią w obu młodych pokoleniach było dwoje dzieci – wybierała ją prawie co druga osoba. Tyle też wynosi mediana, co znaczy, że połowa młodych chciałaby mieć dwoje dzieci lub mniej, a druga połowa dwoje dzieci lub więcej. W drugiej kolejności wymarzoną liczbą było troje lub więcej dzieci – dla blisko jednej piątej młodych. Na marginesie warto dodać, że Polacy częściej mają mniej dzieci, niż by chcieli (a nie więcej), inaczej mówiąc, część pragnień pozostaje

niezrealizowana⁴⁵. Trzecią w kolejności odpowiedzią było „jedno dziecko”, którego chciałoby ok. 15% osób w wieku od 18 do 44 lat. Jeśli doszukiwać się jakichś różnic, to w rozbiciu pokoleń na węższe grupy wiekowe okazuje się, że osoby z przedziału od 18 do 24 lat odrobinę częściej niż pozostałe deklarowały, że nie chciałyby mieć żadnego dziecka (15%), a młodzi w wieku od 24 do 29 lat (również należący do generacji Z) – nieco częściej niż przedstawiciele innych roczników chcieliby mieć tyle dzieci, ile się zdarzy (5%). Są to jednak bardzo małe różnice, wręcz w granicach błędu statystycznego (3 punkty procentowe). Podsumowując, pod względem preferowanego modelu rodziny generacja Z nie różni się od milenialsów – zdecydowana większość planuje ślub i miałyby najchętniej tyle samo dzieci, o ilu marzą osoby z pokolenia Y.

Wykres 9. Pożądana liczba dzieci wśród poszczególnych grup wiekowych

Źródło: opracowanie własne na podstawie badania CBOS.

4. Dyskusja

Religijność Polaków od lat osiemdziesiątych poprzedniego wieku frapowała czołowych badaczy religii z Zachodu, którzy włączali fakt wysokich wskaźników religijności nad Wisłą w swoje teorie wyjaśniające o charakterze ogólnym. Badacze, tacy jak David Martin⁴⁶ czy Jose Canasova⁴⁷, z jednej strony zdawali

⁴⁵ CBOS, *Bariery zamierzeń prokreacyjnych*, oprac. M. Omyła-Rudzka, Warszawa 2023, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2023/K_087_23.PDF (dostęp: 4.12.2025).

⁴⁶ D. Martin, *The Future of Christianity: Reflections on Violence and Democracy, Religion and Secularization*, Ashgate, Farnham–Burlington 2011.

⁴⁷ J. Casanova, *Religion, European Secular Identities, and European Integration*, w: *Religion in an Expanding Europe*, red. T.A. Byrnes, P.J. Katzenstein, Cambridge University Press, Cambridge 2006, s. 65–92.

sprawę z procesów sekularyzacyjnych w Europie Zachodniej, a z drugiej pokazywali, że sekularyzacja nie jest procesem uniwersalnym, może zachodzić na rozmaite sposoby, cofać się i przede wszystkim być zależna od kontekstu ideowego i – szerzej – historyczno-społecznego. Charles Taylor pisał o Polsce jako bardzo szczególnym przypadku i był skłonny zarezerwować dla niej „specyficzną ścieżkę” rozwoju religijności⁴⁸. W 2018 roku Grabowska w przekonujący sposób udowodniła tezę o szybkim odchodzeniu od Kościoła najmłodszej kohorty badanych, tzw. młodych dorosłych, i ten trend można było obserwować do 2020 roku. Był on wyjątkowy ze względu na Ogólnopolski Strajk Kobiet, tj. serię masowych protestów, które wybuchły w konsekwencji orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego w sprawie przesłanki dopuszczającej aborcję z powodu nieodwracalnej choroby płodu. Ich przebieg miał charakter nie tylko antyrządowy, lecz także ujawnił wrogość wobec polskiego Kościoła instytucjonalnego i samej religii. Wyniki te wpisywałyby się w hipotezę Ireny Borowik z pierwszej dekady XXI wieku, że zmiany w religijności Polaków będą następować nie tylko powoli, ale i nierównomiernie, a wyrażniej praktyki religijne będą się zmieniać w dwóch grupach – młodzieży i młodych kobiet⁴⁹. Dlaczego więc po przełomowym 2020 roku religijność młodych Polaków nie spada tak jak wcześniej? Być może z powodu rosnącej niepewności spowodowanej nakładającymi się na siebie kryzysami: począwszy od pandemii, przez eskalację konfliktów zbrojnych, aż po brak poczucia stabilności polityczno-gospodarczej w Polsce. Podobną tendencję obserwuje się w Stanach Zjednoczonych, gdzie od 2020 roku odsetek osób uważających się za chrześcijan utrzymuje się na stabilnym poziomie (ok. 63%)⁵⁰. Inglehart uważał, że młodzi najbardziej zostali dotknięci pandemią i kryzysem gospodarczym, który wywołała – wśród młodych dorosłych z 24 krajów zaobserwował pogarszający się stan psychiczny, narastający pesymizm, wrogość oraz obawy o bezrobocie i gospodarkę⁵¹. Podobne nastroje widać w hierarchii wartości młodych Polaków, dla których spokój, zdrowie i bezpieczeństwo są jednymi z najważniejszych wartości.

Pod względem hierarchii wartości generacja Z nie różni się od pokolenia Y, w czasach gdy jej przedstawiciele byli w wieku od 18 do 24 lat. Świadczą o tym chociażby wyniki badań Janusza Mariańskiego z 2009 roku (kiedy osiemna-

⁴⁸ C. Taylor, *A Secular Age*, Harvard University Press, Harvard 2007.

⁴⁹ I. Borowik, *Religijność w Polsce okresu transformacji*, w: *Polska początku XXI wieku. Przemiany kulturowe i cywilizacyjne*, red. K. Frysztański, P. Sztompka, Warszawska Drukarnia Naukowa PAN, Warszawa 2012, s. 339–347.

⁵⁰ Pew Research Center, *Decline of Christianity in the U.S. Has Slowed, May Have Leveled Off*, <https://www.pewresearch.org/religion/2025/02/26/decline-of-christianity-in-the-us-has-slowed-may-have-leveled-off/> (dostęp: 9.09.2025).

⁵¹ M. Lavietes, *Concern over Rich-Poor Divide Seen on the Increase During Pandemic*, Reuters, 23 listopada 2021, <https://www.reuters.com/world/concern-over-rich-poor-divide-seen-increase-during-pandemic-2021-02-23/> (dostęp: 4.12.2025).

stolatkami byli przedstawiciele milenialsów), ukazujące, że rodzina była bardzo ważną wartością dla ponad 90% maturzystów⁵². Wysoko cenioną wartość stanowił również dobrobyt, spokojne życie i szacunek innych ludzi, a więc podobnie jak obecnie w pokoleniu Z (choć oczywiście lista wartości w obu badaniach i sposób pytania o nie był inny – badani maturzyści mogli wskazać maksymalnie pięć wartości). Sława i wiara religijna były jednymi z najrzadziej wskazywanych wartości przez maturzystów w 2009 roku⁵³, natomiast duże znaczenie przypisywali oni wolności. Oznacza to, że system aksjonormatywny dzisiejszych młodych jest podobny do ich rówieśników sprzed 15 lat. Również badania zagraniczne pokazują, że rodzina jest od lat najważniejszą wartością wśród młodych⁵⁴, np. na Słowacji czy w Czechach⁵⁵. Mariański zauważył, że „hierarchia wartości najważniejszych z ważnych nie uległa zasadniczej zmianie”⁵⁶ nawet w długim okresie, obejmującym lata 1988–2017. „Jedyną wartością, która podlegała dość wyraźnym zmianom”⁵⁷, była wiara, której znaczenie zmalało zarówno wśród wyborów jednokrotnych, jak i wielokrotnych. Jednocześnie warto zwrócić uwagę, że w wieloletnich badaniach Mariańskiego nie widać tak znaczących różnic między kobietami a mężczyznami, jakie zarysowują się w ostatnich latach⁵⁸.

Prezentowane powyżej analizy potwierdzają też najnowsze badania dotyczące wartości pokolenia Z⁵⁹. Aktualna wydaje się teza Krystyny Szafraniec z 2011 roku (a więc odnosząca się do pokolenia Y):

Tak wysoka ranga rodziny może być interpretowana jako wyraz polskiej specyfiki (rodzina zawsze zajmowała czołowe miejsce w hierarchii wartości życiowych Polaków), lecz równie dobrze można założyć, że tak silne przywiązanie do rodziny jest dzisiaj nie tylko wyrazem trwałości tradycji, lecz również symptomem zmiany – narastającej potrzeby

⁵² J. Mariański, *Małżeństwo i rodzina w świadomości młodzieży maturalnej – stabilność i zmiana*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2012, s. 145.

⁵³ Tamże.

⁵⁴ M. S. Ashilova i in., *The Value System of Modern Youth after the COVID-19 Pandemic*, „The Education and Science Journal”, t. 25, 2023, nr 7, s. 172–191. DOI: 10.17853/1994-5639-2023-7-172-191; M.G. Kuźniar, *Contemporary Family Attitudes and Values in Czech Society*, „Colloquia Theologica Ottoniana”, t. 40, 2024, s. 65–88. DOI: 10.18276/cto.2024.40-04.

⁵⁵ U. Swadźba, *Różnice i podobieństwa. Miejsce religii i rodziny w systemie wartości społeczeństwa polskiego, czeskiego i słowackiego*, „Górnśląskie Studia Socjologiczne” 2015, s. 101–122.

⁵⁶ J. Mariański, *Kondycja religijna i moralna młodzieży szkół średnich w latach 1988–1998–2005–2017*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2018, s. 341.

⁵⁷ Tamże.

⁵⁸ M. Tyrała, *Zmiany pokoleniowe a zachowania wyborcze. Na przykładzie wyborów parlamentarnych w Polsce w 2019 roku*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 2022, nr 1, s. 99–115. DOI: 10.14746/ssp.2022.1.5.

⁵⁹ K. Ragin-Skorecka, R. Falfer, *Values and Expectations of Generation Z*, „Scientific Papers of Silesian University of Technology” 2024, nr 201, s. 289–302. DOI: 10.29119/1641-3466.2024.201.22.

oparcia, intymności i więzi w świecie, który narusza trwałe identyfikacje, wprowadza zmienność i powierzchowność kontaktów, naraża na samotność⁶⁰.

Specyfika obecnego okresu (ostatnich pięć lat) otwiera jednak nowe pytania: Czy współczesna sytuacja na świecie, w której przyszło dorastać pokoleniu Z, jest krótkotrwałym wstrząsem? Czy doprowadzi do zmiany systemu wartości pokolenia Z w porównaniu do Y? „Pandemia koronawirusa, ogarniająca niemal cały świat, wywołała znaczne konsekwencje o charakterze politycznym, gospodarczym, społecznym, moralnym i religijnym”⁶¹. Następujące po niej kryzysy gospodarcze (szczególnie dotkliwa dla jednostek inflacja i niepewność ekonomiczna), kryzys samotności i szerzej – zdrowia psychicznego – a także kryzys humanitarny związany z konfliktami zbrojnymi we wschodniej Europie i Strefie Gazy pozwalają postawić tezę o odwróceniu przemian wartości ku materialistycznym w przypadku młodego pokolenia ze względu na zagrożenie bezpieczeństwa. Monitorowanie, na ile obecny kryzys można nazwać krótkotrwałym, a na ile zmiana wartości najmłodszego pokolenia będzie trwała, wydaje się jednym z ważniejszych kierunków dalszych badań w tym obszarze.

5. Wnioski

Niniejszy artykuł dowodzi, że religijność w Polsce jest i będzie stanowić dla jednych dowód na obronę tezy o trwałości lub powrocie religii w nowoczesnym świecie, mimo modernizacji społeczno-ekonomicznej, a dla drugih będzie wymagać wyjaśnienia, jak wpisuje się w teorię sekularyzacji. „Procesy sekularyzacyjne i indywidualizacyjne dokonują się bez wątpienia w społeczeństwie polskim, ale interpretacje tego faktu mogą być różne. Nie ma żadnej dziejowej konieczności ani automatyzmu w przemianach religijności”⁶², a dane za 2025 rok wydają się na ten moment nie wpisywać w dotychczasowy trend.

Ograniczeniem prezentowanych analiz jest fakt, że dotyczą one wyłącznie wąskiego obszaru – deklarowanych wartości i religijności. Wykazały jednak, że wewnątrzpokoleniowe różnice (pomiędzy kobietami a mężczyznami) są bardziej znaczące niż między generacją Y i Z. Jest to argument za koniecznością refleksji nad tym, czy podział na pokolenia co 15 roczników nie jest sztuczny, a słuszność mieli klasycy socjologii zajmujący się problematyką pokoleń. Maria

⁶⁰ K. Szafraniec, *Orientacje życiowe uczącej się młodzieży*, w: *Młodzież jako problem i jako wyzwanie ponowoczesności. Z prac Sekcji Socjologii Edukacji i Młodzieży PTS 2011*, t. 2, red. K. Szafraniec, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2011, s. 35.

⁶¹ J. Mariański, S.H. Zaręba, *Rodzina jako wartość w czasie pandemii*, „Roczniki Nauk Społecznych”, t. 13, 2021, nr 2, s. 5–21. DOI: 10.18290/rns21492.3.

⁶² J. Mariański, *Kondycja religijna i moralna...*, s. 400.

Ossowska (na początku lat sześćdziesiątych ubiegłego wieku) pisała, że na jedno stulecie składają się trzy pokolenia, a dzieje się tak dlatego, że ojciec jest przeciętnie starszy od swoich dzieci o 30 lat⁶³. Kluczowe w klasycznym definiowaniu pokolenia było jednak przynależenie do wspólnej przestrzeni historyczno-społecznej (termin *Generationslagerung* Karla Mannheim⁶⁴), tj. „wspólny dla całej generacji kontekst warunków społecznych, ekonomicznych, politycznych i kulturowych”⁶⁵, z których wynika wspólnota przeżyć, doświadczeń i wartości. Współcześnie zwraca się uwagę, że pojęcie pokolenia stosuje się „nie tyle dla wyodrębnienia w sposób precyzyjny odpowiadających im kategorii społecznych, ale dla stworzenia przydatnej heurystycznie etykiety dla nazwania zjawisk, jakie się pojawiają w konsekwencji zachodzących w społeczeństwie procesów zmian. Często mają one charakter nośnych metafor”⁶⁶. Konkretna generacja jest więc traktowana nie jako zmienna wyjaśniana, lecz jako zjawisko wyjaśniające inne zjawisko. Przykładów takiego mechanizmu jest wiele: to zarówno „Pokolenie Kolumbów”, jak i „pokolenie Marca ’68”, „pokolenie dzieci kwiatów”, „pokolenie Solidarności”, jak i omawiane tutaj „pokolenie Y” czy „pokolenie Z”. Już w 1979 roku Robert Wohl zauważył, że używanie terminu „pokolenie” jest zwyczajnie modne. Sformułował nawet pojęcie *generationalism*⁶⁷ (jako połączenie słów *generation* i *rationalism*), którym tłumaczył, dlaczego używanie słowa *generation* w brytyjskiej debacie publicznej oceniać można jako wykalkulowane i racjonalne. Być może współcześnie ulegliśmy modzie łatwego etykietowania, zapominając o refleksji teoretycznej nad koncepcją pokolenia.

To z kolei prowadzi do wniosków metodologicznych – mając jako przedmiot badania określoną grupę, warto te same pytania postawić innej grupie, stanowiącej tło dla pierwszej. W przypadku najmłodszych dorosłych Polaków takim punktem odniesienia była nieco starsza generacja milenialsów, która w dyskursie medialnym jest opisywana jako różna od generacji Z. Badanie na reprezentatywnej próbie pokazało, że różnice te są mniejsze od różnic między kobietami a mężczyznami. Ten wątek zasługuje na odrębny artykuł, niezgodność światopoglądowa między młodymi kobietami a mężczyznami prowadzi bowiem do trudności w znalezieniu partnerów o podobnych wartościach. Zjawisko to jest opisane jako *gender-generation gap*⁶⁸ i obserwowane m.in. w Stanach

⁶³ M. Ossowska, *Koncepcja pokolenia*, „Studia Socjologiczne” 1963, nr 2, s. 49.

⁶⁴ K. Mannheim, *Das Problem der Generationen*, „Kölner Vierteljahreshefte für Soziologie”, t. 7, 1928, z. 2, s. 157–185.

⁶⁵ D. Hildebrandt-Wypych, *Pokolenia młodzieży – próba konceptualizacji*, „Przegląd Pedagogiczny” 2009, nr 2, s. 109.

⁶⁶ M. Niezgoda, *Czy pokolenie może być stracone?*, w: *Polityka Młodzieżowa. Problemy i Perspektywy*, red. S. Schudło, P. Długosz, Shvydkodruk, Drohobycz–Przemyśl 2014.

⁶⁷ R. Wohl, *The Generation of 1914*, Harvard University Press, Cambridge 1979.

⁶⁸ R. Shorrocks, *Cohort Change in Political Gender Gaps in Europe and Canada: The Role of Modernization*, „Politics & Society”, t. 46, 2018, nr 2, s. 135–175; M.M. van Dittmars, *Political Sociali-*

Zjednoczonych, Niemczech czy Korei Południowej. Różnice światopoglądowe między młodymi kobietami a mężczyznami ujawniono również w tym badaniu i należy przyrzeć się, na ile wpisują się w omawiane zjawisko, a przede wszystkim, jak wpłyną na ścieżki życiowe młodych, w tym niezrealizowanie planów prokreacyjnych i w ogóle założenia rodziny.

Bibliografia

- Abramson P.R., Inglehart R., *Generational Replacement and Value Change in Eight West European Societies*, „British Journal of Political Science”, t. 22, 1992, nr 2, s. 183–228.
- Ashilova M.S., Kim O. Ya., Begalinov A.S., Begalinova K.K., *The Value System of Modern Youth after the COVID-19 Pandemic*, „The Education and Science Journal”, t. 25, 2023, nr 7, s. 172–191. DOI: 10.17853/1994-5639-2023-7-172-191.
- Bauman Z., *Płynna nowoczesność*, tłum. T. Kunz, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2006.
- Beck U., *Spółczesność ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*, tłum. S. Cieśla, Scholar, Warszawa 2002.
- Berger P.L., *Święty baldachim. Elementy socjologicznej teorii religii*, tłum. W. Kurdziel, Nomos, Kraków 2005.
- Boguszewski R., Bożewicz M., Makowska M., Podkowińska M., *The COVID-19 Pandemic's Impact on Religiosity in Poland*, „Religions”, t. 11, 2020, nr 12, s. 1–14. DOI: 10.3390/rel11120646.
- Boguszewski R., Bożewicz M., *Religijność i moralność polskiej młodzieży – zależność czy autonomia?*, „Zeszyty Naukowe KUL”, t. 62, 2019, nr 4, s. 31–52. DOI: 10.31743/zn.2019.62.4.02.
- Borowik I., *Religijność w Polsce okresu transformacji*, w: *Polska początku XXI wieku. Przemiany kulturowe i cywilizacyjne*, red. K. Frysztański, P. Sztompka, Warszawskie Wydawnictwo Naukowe PAN, Warszawa 2012, s. 339–347.
- Casanova J., *Musimy akceptować religijne dziedzictwo*, „Dziennik” 2008, nr 211, dodatek „Europa” nr 38, s. 4.
- Casanova J., *Religion, European Secular Identities, and European Integration*, w: *Religion in an Expanding Europe*, red. T.A. Byrnes, P.J. Katzenstein, Cambridge University Press, Cambridge 2006, s. 65–92.
- CBOS, *Bariery zamierzeń prokreacyjnych*, oprac. M. Omyła-Rudzka, Komunikat z badań nr 87/2023, Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2023, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2023/K_087_23.PDF (dostęp: 4.12.2025).
- Cizreli B., Özyurt C., *The Condition of Religion in Modern, Post-Modern, Global Transformation Processes: Critical Contribution to Theories of Religion*, „Küllüye”, t. 3, 2022, nr 2, s. 82–107. DOI: 10.48139/aybuküllüye.1038857.
- Dassonneville R., *Change and Continuity in the Ideological Gender Gap: A Longitudinal Analysis of Left-Right Self-Placement in OECD Countries*, „European Journal of Political Research”, t. 60, 2020, nr 1, s. 225–238. DOI: 10.1111/1475-6765.12384.
- The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics*, red. P.L. Berger, William B. Eerdmans Publishing Company–Grand Rapids, Michigan 1999.

zation, *Political Gender Gaps and the Intergenerational Transmission of Left-Right Ideology*, „European Journal of Political Research”, t. 62, 2022, nr 1, s. 3–24. DOI: 10.1111/1475-6765.12517; R. Dassonneville, *Change and Continuity in the Ideological Gender Gap: A Longitudinal Analysis of Left-Right Self-Placement in OECD Countries*, „European Journal of Political Research”, t. 60, 2020, nr 1. DOI: 10.1111/1475-6765.12384.

- Firlit E., Hainz M., Libiszowska-Żółtkowska M., Pickel G., Pollack D., *Pomiędzy sekularyzacją i religijnymżywieniem*, Ignatianum, Kraków 2012.
- Gagatek K., Karaś U., Kelsz J., *Stan Młodych 2025*, Fundacja ważne sprawy, Warszawa 2025.
- Georgiu G., *Reversibility of Secularization a Thesis Confirmed in Post-Modernity*, „European Journal of Science and Theology”, t. 10, 2014, nr 2, s. 5–16.
- Giddens A., *Nowoczesność i tożsamość. Ja i społeczeństwo w epoce późniejszej nowoczesności*, tłum. A. Szulżycka, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2001.
- Grabowska M., *Bóg a sprawa polska. Poza granicami teorii sekularyzacji*, Scholar, Warszawa 2018.
- Habermas J., *Wierzyć i wiedzieć*, tłum. M. Łukasiewicz, „Znak” 2002, nr 9, s. 8–21.
- Hildebrandt-Wypych D., *Pokolenia młodzieży – próba konceptualizacji*, „Przegląd Pedagogiczny” 2009, nr 2, s. 105–124.
- Inglehart R., *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*, Princeton University Press, Princeton 1997.
- Inglehart R., *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics*, Princeton University Press, Princeton 1977.
- Inglehart R., Welzel C., *Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence*, Cambridge University Press, Cambridge 2005.
- Kaczmarek J., *Postsekularyzm – mikro- czy megatrend?*, „Przegląd Religioznawczy”, t. 4, 2019, 35–46.
- Kuźniar M., *Contemporary Family Attitudes and Values in Czech Society*, „Colloquia Theologica Ottoniana”, t. 40, 2024, s. 65–88. DOI: 10.18276/cto.2024.40-04.
- Kwiecińska M., Teneta D., *System wartości i wzorce myślenia pokolenia Z w kontekście zdolności organizacji do zmian – wyniki badań*, w: *W kręgu zmiany organizacyjnej. Księga jubileuszowa z okazji 45-lecia pracy naukowo-dydaktycznej Profesora Grażyny Osbert-Pociechy*, red. J. Lichtarski, S. Nowosielski, C. Zajac, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2024, s. 83–95, DOI: 10.15611/2024.14.7.06.
- Lavietes M., *Concern over Rich-Poor Divide Seen on the Increase During Pandemic*, Reuters, 23 listopada 2021, <https://www.reuters.com/world/concern-over-rich-poor-divide-seen-increase-during-pandemic-2021-02-23/> (dostęp: 4.12.2025).
- Lisiak E., Morytzt-Balska E., *Polska w liczbach 2023*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2023.
- Mannheim K., *Das Problem der Generationen*, „Kölner Vierteljahreshefte für Soziologie”, t. 7, 1928, z. 2, s. 157–185.
- Mariański J., *Co mówi „duch czasu” – sekularyzacja religii i społeczeństwo postsekularne*, „Roczniki Nauk Społecznych”, t. 32, 2004, z. 1, s. 49–83.
- Mariański J., *Kondycja religijna i moralna młodzieży szkół średnich w latach 1988–1998–2005–2017*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2018.
- Mariański J., *Księdza Profesora Jana Szymczyka narracja socjologiczna o wartościach*, „Zeszyty Naukowe KUL”, t. 67, 2024, nr 1, s. 5–23. DOI: 10.31743/znkul.16983.
- Mariański J., *Małżeństwo i rodzina w świadomości młodzieży maturalnej – stabilność i zmiana*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2012.
- Mariański J., *Sekularyzacja, desekularyzacja, nowa duchowość. Studium socjologiczne*, Nomos, Kraków 2013.
- Mariański J., *Socjologia i moralność. Czym jest i dokąd zmierza socjologia moralności?*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2019.
- Mariański J., Zaręba S.H., *Rodzina jako wartość w czasie pandemii*, „Roczniki Nauk Społecznych”, t. 13, 2021, nr 2, s. 5–21. DOI: 10.18290/rns21492.3.
- Martin D., *The Future of Christianity: Reflections on Violence and Democracy, Religion and Secularization*, Ashgate, Farnham–Burlington 2011.
- Marzęcki R., *Orientacje ideologiczne i lewicowo-prawicowa samoidentyfikacja młodych Polek i Polaków. Obraz politycznej przepaści płciowo-pokoleniowej*, „Przegląd Politologiczny” 2023, nr 3, s. 5–18. DOI: 10.14746/pp.2023.28.3.1.

- Niezgoda M., *Czy pokolenie może być stracone?*, w: *Polityka Młodzieżowa. Problemy i Perspektywy*, red. S. Schudło, P. Długosz, Shvydkodruk, Drohobycz–Przemyśl 2014, s. 12–18.
- Norris P., Inglehart R., *Sacrum i profanum. Religia i polityka na świecie*, tłum. R. Babińska, Nomos, Kraków 2006.
- Ossowska M., *Koncepcja pokolenia*, „Studia Socjologiczne” 1963, nr 2, s. 47–51.
- Pew Research Center, *The Age Gap in Religion Around the World*, 2018, <https://www.pewresearch.org/religion/2018/06/13/the-age-gap-in-religion-around-the-world/> (dostęp: 9.09.2025).
- Pew Research Center, *Decline of Christianity in the U.S. Has Slowed, May Have Leveled Off*, <https://www.pewresearch.org/religion/2025/02/26/decline-of-christianity-in-the-us-has-slowed-may-have-leveled-off/> (dostęp: 9.09.2025).
- Ragin-Skorecka K., Falfer R., *Values and Expectations of Generation Z*, „Scientific Papers of Silesian University of Technology” 2024, nr 201, s. 289–302. DOI: 10.29119/1641-3466.2024.201.22.
- Schewel, B., *Transformational Post-Secularism: An Overlooked Strand of Thought*, „Journal of the American Academy of Religion”, t. 87, 2019, nr 4, s. 1085–1112. DOI: 10.1093/jaarel/lfz066.
- Shorrocks R., *Cohort Change in Political Gender Gaps in Europe and Canada: The Role of Modernization*, „Politics & Society”, t. 46, 2018, nr 2, s. 135–175. DOI: 10.1177/00323292177516.
- Speczyńska D., *Habermas o religii w polityce*, „Etyka”, t. 48, 2014, s. 69–88.
- Swadźba U., *Różnice i podobieństwa. Miejsce religii i rodziny w systemie wartości społeczeństwa polskiego, czeskiego i słowackiego*, „Górnośląskie Studia Socjologiczne” 2015, s. 101–122.
- Szafraniec K., *Orientacje życiowe uczącej się młodzieży*, w: *Młodzież jako problem i jako wyzwanie ponowoczesności. Z prac Sekcji Socjologii Edukacji i Młodzieży PTS 2011*, t. 2, red. K. Szafraniec, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2011, s. 31–52.
- Szymczyk J., *Odkrywanie wartości. Z problematyki socjologiczno-aksjologicznej*, Polihymnia, Lublin 2004.
- Szymczyk J., *Socjologiczne rozumienie wartości w aspekcie relacjonistycznym*, „Zeszyty Naukowe KUL”, t. 62, 2019, nr 3, s. 35–54. DOI: 10.31743/zn.2019.62.3.03.
- Taylor, A *Secular Age*, Harvard University Press, Harvard 2007.
- Tyrała M., *Zmiany pokoleniowe a zachowania wyborcze. Na przykładzie wyborów parlamentarnych w Polsce w 2019 roku*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 2022, nr 1, s. 99–115. DOI: 10.14746/ssp.2022.1.5.
- van Ditmars M.M., *Political Socialization, Political Gender Gaps and the Intergenerational Transmission of Left-Right Ideology*, „European Journal of Political Research”, t. 62, 2022, nr 1, s. 3–14. DOI: 10.1111/1475-6765.12517.
- Wohl R., *The Generation of 1914*, Harvard University Press, Cambridge 1979.
- Zielińska K., *Spory wokół teorii sekularyzacji*, Nomos, Kraków 2009.

KATARZYNA LENART-KŁOŚ*

Penitencjarne i pozapenitencjarne aspekty zachowań suicydalnych w warunkach izolacji więziennej

Penitentiary and Non-Penitentiary Factors of Suicidal Behaviour in Prison Settings

Abstrakt

Zachowania samobójcze wśród osób pozbawionych wolności należą do najpoważniejszych wyzwań systemu penitencjarnego, gdyż izolacja, przemoc, zaburzenia psychiczne i brak wsparcia społecznego tworzą środowisko sprzyjające eskalacji myśli i prób samobójczych. W Polsce wciąż brakuje całościowych analiz łączących perspektywę penitencjarną i pozapenitencjarną tego zjawiska. Celem artykułu jest identyfikacja czynników ryzyka zachowań suicydalnych w warunkach izolacji więziennej oraz po opuszczeniu jednostek penitencjarnych. Analiza opiera się na metodzie *desk research*, obejmującej dane statystyczne, raporty instytucji penitencjarnych, akty normatywne oraz wyniki badań krajowych i zagranicznych. Zachowania suicydalne w więzieniach mają charakter wieloczynnikowy. Dużą rolę odgrywają tutaj wiek, płeć, zaburzenia psychiczne, doświadczenia traumatyczne, etap odbywania kary, przeludnienie, izolacja, brak kontaktu z bliskimi oraz takie kryzysy społeczne jak pandemia COVID-19. Wysokie ryzyko dotyczy także okresu bezpośrednio po zwolnieniu z zakładu karnego. Skuteczna prewencja samobójstw w jednostkach penitencjarnych wymaga systematycznego monitorowania ryzyka, szkolenia personelu, wczesnej identyfikacji zagrożeń oraz zapewnienia ciągłości wsparcia psychologicznego po odbyciu kary.

Słowa kluczowe: zachowania samobójcze, samobójstwa, czynniki ryzyka, profilaktyka samobójstw, zakład karny

* Dr Katarzyna Lenart-Kłoś – Katedra Katolickiej Nauki Społecznej i Socjologii Moralności, Instytut Nauk Socjologicznych, Wydział Nauk Społecznych i Technicznych KUL, adres do korespondencji: Al. Raclawickie 14, 20-950 Lublin, e-mail: katarzyna.lenart-klos@kul.pl, ORCID: 0000-0001-6429-6152

Abstract

Suicidal behaviour among prisoners is one of the most challenging issues facing the prison system, as isolation, violence, mental disorders and a lack of social support generate an environment conducive to the escalation of suicidal thoughts and attempts. In Poland, there is still a lack of comprehensive analyses combining the penitentiary and post-penitentiary perspectives on this phenomenon. The aim of this article is to identify risk factors for suicidal behaviour in prison isolation and after release from penitentiary units. The analysis is based on *desk research*, including statistical data, reports from penitentiary institutions, normative acts, and the results of domestic and foreign studies. Suicidal behaviour in prisons is multifactorial. Age, sex, mental disorders, traumatic experiences, stage of imprisonment, overcrowding, isolation, lack of contact with loved ones and such social crises as the COVID-19 pandemic are all relevant factors. The period immediately after release from prison is also associated with a high risk. Effective suicide prevention in penitentiary units requires regular risk monitoring, staff training, early identification of threats, and ensuring that psychological support is continued after the sentence is served.

Keywords: suicide behaviour, suicide, risk factors, suicide prevention, prison

Wprowadzenie

Zachowania suicydalne stanowią zagrożenie dla dobrostanu i życia człowieka. Problemy o charakterze potencjalnie suicydogennym mogą wystąpić w różnych etapach życia człowieka, w tym wiązać się z pozbawieniem go wolności w zakładzie karnym czy areszcie śledczym. Według Brunona Hołysta zachowanie suicydalne to proces, a nie zdarzenie. Jest to ciąg reakcji, które zostają wyzwolone w człowieku wówczas, gdy samobójstwo w jego świadomości jawi się jako antycypowany, pożądaný stan, jako cel¹. Niektórzy badacze opisują samobójstwo jako akt celowego zakończenia swojego życia, odróżniając je od zachowań samobójczych, na które składają się myśli samobójcze, czyli myśli o zaangażowaniu się w zachowanie zmierzające do zakończenia własnego życia; plany samobójcze rozumiane jako przemyślenie konkretnej metody pozbawienia się życia; próba samobójcza, która oznacza podjęcie potencjalnie samookaleczającego działania, w którym jest przynajmniej intencja śmierci². Problem prób samobójczych i popełniania samobójstw przez osadzonych jest dostrzegany i podejmowany w więziennictwie. Odnoszą się do tego zarówno dokumenty i wytyczne krajowe, jak i międzynarodowe. Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) uznała zapobieganie samobójstwom więźniów za międzynarodowy priorytet w obszarze zdrowia³.

¹ B. Hołyst, *Suicydologia*, Wolters Kluwer, Warszawa 2024, s. 231.

² M.K. Nock i in., *Suicide and Suicidal Behavior*, „Epidemiologic Reviews”, t. 30, 2008, nr 1, s. 134. DOI: 10.1093/epirev/mxn002.

³ World Health Organization, *Preventing Suicide in Jails and Prisons*, Department of Mental Health and Substance Abuse/World Health Organization/the International Association for Suicide Prevention, Geneva: 2007, s. 2.

W Europejskich Regulach Więziennych⁴ widnieje zapis dotyczący omawianej kwestii: „Więzienna służba zdrowia zapewnia leczenie psychiatryczne wszystkim osadzonemu wymagającym takiego leczenia i zwraca szczególną uwagę na zapobieganie samobójstwom”. Są też inne zalecenia odnoszące się do zadbania o dobrostan osób pozbawionych wolności, np.: „Władze więzienne chronią zdrowie wszystkich więźniów znajdujących się pod ich opieką”. Z kolei Reguły Mandeli wskazują na potrzebę przeprowadzania rozmów przez lekarza z nowo przyjętymi więźniami lub znajdującymi się w potrzebie i zwrócenie szczególnej uwagi na „wykrycie jakichkolwiek oznak presji psychologicznej lub innego rodzaju spowodowanej faktem pozbawienia wolności, w tym między innymi ryzyka samobójstwa lub samookaleczenia”⁵. Polskie więziennictwo wypracowało także własne regulacje, które będą wspomniane w dalszej części rozważań.

Celem tego artykułu jest eksploracja czynników ryzyka zachowań suicydalnych wśród osób pozbawionych wolności, ale też spojrzenie na czynniki pozawięzienne, które mogą sprzyjać zachowaniom samobójczym w warunkach izolacji penitencjarnej i w okresie okołopenitencjarnym. W artykule zastosowano metodę *desk research*. Analizie poddano dostępne badania, akty normatywne, opracowania oraz dane statystyczne.

1. Czynniki ryzyka zachowań suicydalnych w jednostkach penitencjarnych

Sam pobyt w zakładzie karnym lub areszcie śledczym stanowi niezależny istotny czynnik ryzyka zachowań samobójczych⁶. Samobójstwa w zakładach karnych są rodzajem zachowań autoagresywnych, obok takich jak samouszkodzenia czy odmowa przyjmowania posiłków⁷. Interpersonalna teoria zachowań suicydalnych wskazuje, że najgroźniejsza forma pragnienia samobójstwa wynika z jednoczesnego występowania dwóch elementów – uniemożliwienia przynależności oraz postrzeganej uciążliwości przy jednoczesnym przekonaniu o beznadziejności tych stanów. Ponadto zdolność do podejmowania zachowań samobójczych jest odrębna od chęci angażowania się w zachowania samobójcze.

⁴ Komitet Ministrów Rady Europy, *Zalecenia Rec (2006)2 Komitetu Ministrów do państw członkowskich Rady Europy w sprawie Europejskich Regul Więziennych*, red. J. Chrzanowska, tłum. M. Płatek, <https://rm.coe.int/16804bfde1> (dostęp: 23.08.2025).

⁵ Reguła 30 [Standardy ONZ Minimum Traktowania Więźniów, przyjęte przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w dniu 7 października 2015 r., https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Reguly_Man-deli.pdf (dostęp: 19.10.2025)].

⁶ Najwyższa Izba Kontroli, Departament Porządku i Bezpieczeństwa Wewnętrznego, *Bezpieczeństwo osadzonych. Informacja o wynikach kontroli*, NIK, Warszawa 2020, s. 56–57.

⁷ A. Komisarska, *Wybrane zachowania ryzykowne osób pozbawionych wolności i ich profilaktyka*, „Law – Education – Security” 2024, nr 122, s. 208. DOI: 10.52694/ThPSR.122.10.

Teoria ta wyjaśnia, że zdolność do zachowań samobójczych pojawia się poprzez przyzwyczajenie i procesy obronne, stanowi odpowiedź na powtarzającą się ekspozycję człowieka na takie doświadczenia, które powodują ból fizyczny i/lub wywołują strach⁸. Osoby stają się bardziej podatne na popełnienie samobójstwa, gdy pojawi się u nich przekonanie, że są ciężarem dla innych, izolują się, wierzą, że są niechciane, mają zmniejszony strach przed śmiercią i zwiększoną tolerancję na ból⁹. Badania prowadzone w różnych krajach zmierzają do uchwycenia specyfiki zachowań suicydalnych w konkretnych uwarunkowaniach społecznych, gospodarczych, politycznych czy religijnych. Mogą też być inspiracją do uwzględnienia czynników, które dotąd w polskiej przestrzeni naukowej pomijano, a są one potencjalnie istotne z punktu widzenia ochrony życia w warunkach izolacji penitencjarnej i w praktyce świadczenia pomocy postpenitencjarnej. Należy wziąć pod uwagę, że do zachowań samobójczych przyczynia się szereg zdarzeń, często nakładających się na siebie, dlatego próba ich zestawienia może pomóc w pochyleniu się nad sytuacją konkretnych osób czy grup osób pozbawionych wolności i objęciu odpowiednimi działaniami szczególnie potrzebujących osadzonych.

W celu realizacji zadań podejmowanych w zakładach karnych w Polsce czynniki ryzyka zachowań samobójczych podzielono na statyczne i dynamiczne. Wśród statycznych można wskazać między innymi: wiek (zwłaszcza młodociani), płeć (mężczyźni), stan cywilny (osoby, które nie są w związkach), uprzednie leczenie psychiatryczne, problemy w obszarze tożsamości płciowej, wcześniejsze zachowania samobójcze, samobójstwo w gronie osób bliskich, bycie świadkiem samobójstwa, samouszkodzeń czy uzależnienia od substancji psychoaktywnej w przeszłości, wcześniejsze objęcie kartą osadzonego zagrożonego samobójstwem (OZS), doświadczenie traum, odrzucenia, bezdomność, złą sytuację materialną, długi, popełnione przestępstwo, zwłaszcza zagrożone karą długoletniej izolacji. Z kolei czynniki dynamiczne obejmują między innymi: zaburzenia psychiczne, aktywne uzależnienia, występowanie choroby somatycznej, wysoką impulsywność, perfekcjonizm, tendencje do kumulowania napięcia, niską samoocenę, aktywne samouszkodzanie się, wysoki poziom lęku, zawężenia sytuacyjne, silne poczucie krzywdy, niesprawiedliwości, znaczne wyrzuty sumienia, wstyd, brak sensu życia, trudności w adaptacji do warunków izolacji, samotność, wycofanie z relacji, brak umiejętności radzenia sobie ze stresem, poważne zmiany w sytuacji rodzinnej, niski poziom umiejętności w zakresie radzenia sobie z problemami¹⁰.

⁸ K.A. Van Orden i in., *The Interpersonal Theory of Suicide*, „Psychological Review”, t. 117, 2010, nr 2, s. 575–600. DOI: 10.1037/a0018697.

⁹ E.A. Boren i in., *The Suicidal Inmate: A Comparison of Inmates Who Attempt versus Complete Suicide*, „Suicide and Life-Threatening Behavior”, t. 48, 2018, nr 5, s. 570–579. DOI: 10.1111/sltb.12374.

¹⁰ M. Piasecka i in., *Zapobieganie samobójstwom wśród osób pozbawionych wolności. Przewodnik dla funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej*, Impuls, Kraków 2023, s. 28–30.

W dalszej części zostaną omówione wybrane czynniki generujące zachowania samobójcze osadzonych, analizowane zarówno w warunkach polskich, jak i w odmiennych realiach społeczno-kulturowych.

1.1. Wybrane czynniki statyczne

1.1.1. Wiek

Z badań hiszpańskich wynika, że na próby samobójcze najbardziej narażone są osoby powyżej 50. roku życia i odbywające dłuższe wyroki¹¹. Wśród starszych skazanych mających co najmniej 50 lat i borykających się z niepełnosprawnością objawy depresji nasilają pojawianie się myśli samobójczych¹². Według badań niemieckich wśród osadzonych powyżej 50. roku życia predyktorami zachowań samobójczych są: płeć żeńska, status osoby tymczasowo aresztowanej i odbywanie wyroku dożywotniego pozbawienia wolności¹³. W Niemczech śmierć samobójcza jest najczęstszą przyczyną zgonów w więzieniach, dotyczy głównie osób młodych i w średnim wieku, a wskaźniki samobójstw wśród kobiet wzrosły¹⁴. Natomiast badania prowadzone we włoskich więzieniach wskazują na to, że ponad 90% osób, które popełniły samobójstwa w zakładach karnych, to mężczyźni w wieku od 21 do 49 lat¹⁵.

1.1.2. Płeć

Próby samobójcze występują zwłaszcza u kobiet młodych w izolacji penitencjarnej¹⁶. Wiktyimizacja fizyczna i seksualna, zaniedbanie i brak wsparcia w okresie dzieciństwa powodują częstsze zachowania suicydalne bez skutku śmiertelnego. Największy jednak wpływ na podejmowanie prób samobójczych

¹¹ F. Caravaca Sánchez i in., *Personal, Criminal and Social Predictors of Suicide Attempts in Prison*, „Archives of Suicide Research”, t. 25, 2020, nr 3, s. 582–595. DOI: 10.1080/13811118.2020.1738293.

¹² L.C. Barry i in., *Functional Disability, Depression, and Suicidal Ideation in Older Prisoners*, „Journal of Affective Disorders”, t. 266, 2020, s. 366–373. DOI: 10.1016/j.jad.2020.01.156.

¹³ A. Opitz-Welke i in., *Suicide in Older Prisoners in Germany*, „Frontiers in Psychiatry”, t. 10, 2019, s. 5. DOI: 10.3389/fpsy.2019.00154.

¹⁴ A. Opitz-Welke, N. Konrad, *Suizide im deutschen Strafvollzug: Häufigkeit, Risikofaktoren und Prävention*, „Bundesgesundheitsblatt – Gesundheitsforschung – Gesundheitsschutz”, t. 65, 2022, s. 21. DOI: 10.1007/s00103-021-03460-4.

¹⁵ G. Castelpietra i in., *Suicide and Suicides Attempts in Italian Prison: Epidemiological Findings from the „Triveneto” Area, 2010–2016*, „International Journal of Law and Psychiatry”, t. 61, 2018, s. 6–12. DOI: 10.1016/j.ijlp.2018.09.005.

¹⁶ P.J. Na i in., *Social Determinants of Health and Suicide-Related Outcomes: A Review of Meta-Analyses*, „JAMA Psychiatry”, t. 82, 2025, nr 4, s. 337–346. DOI: 10.1001/jamapsychiatry.2024.4241.

przez skazane kobiety ma doświadczenie zaniedbania jako dziecko¹⁷. Natomiast na podstawie badań jakościowych wśród osadzonych płci męskiej, którzy podjęli niemal śmiertelną próbę samobójczą, wyodrębniono pięć kategorii osób. Pierwsza to więźniowie, którzy nie radzą sobie w izolacji więziennej, a pobyt w zakładzie karnym jest dla nich przytłaczający. Nie potrafią dopasować się do reguł życia więziennego, a dodatkowo do podejmowania przez nich prób samobójczych przyczyniają się nadużycia, których doświadczyli w przeszłości, bieżące problemy w jednostce penitencjarnej, jak również problemy z zewnątrz, takie jak rozpad związku. Drugą grupę stanowią osoby, których próba samobójcza wiązała się z objawami psychiatrycznymi, takimi jak słyszenie głosów nakazujących zabicie się. Zazwyczaj byli oni w trakcie procesu przenoszenia do szpitala psychiatrycznego. Trzecia grupa to więźniowie deklarujący motyw instrumentalny, których celem nie był zamach na własne życie, a przeniesienie do innego oddziału w więzieniu lub zmiana celi mieszkalnej. Do następnej grupy należą osadzeni, którzy podejmują niespodziewaną próbę samobójczą. Robią to na skutek kumulacji szeregu negatywnych zdarzeń, mających miejsce w więzieniu i poza nim. Osoby te nie miały wcześniej myśli samobójczych i nie samookaleczały się, a to zdarzenie dla nich samych było niespodziewane i nieprzewidziane. Ostatnia grupa to osadzeni, u których próba samobójcza miała związek z odstawieniem narkotyków¹⁸.

1.1.3. Doświadczenia traum

Trauma z dzieciństwa stanowi niezależny czynnik ryzyka suicydalnego wśród uwięzionych kobiet, obok doświadczenia cierpienia psychicznego czy dłuższego czasu izolacji więziennej¹⁹. Im więcej niekorzystnych zdarzeń, takich jak: przemoc fizyczna, emocjonalna, seksualna oraz zaniedbania emocjonalne i fizyczne, skazane kobiety doświadczały w dzieciństwie, tym większe występowało ryzyko prób samobójczych i nadużywania narkotyków²⁰. Poza tym analiza kilkudziesięciu badań wskazuje, że 23% osadzonych, którzy w dzieciństwie

¹⁷ S.J. Tripodi, E. Onifade, C. Pettus-Davis, *Nonfatal Suicidal Behavior Among Women Prisoners: The Predictive Roles of Childhood Victimization, Childhood Neglect, and Childhood Positive Support*, „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology”, t. 58, 2013, nr 4, s. 399–400. DOI: 10.1177/0306624X12472879.

¹⁸ A. Rivlin i in., *A Typology of Male Prisoners Making Near-Lethal Suicide Attempts*, „Crisis”, t. 34, 2013, nr 5, s. 338–339. DOI: 10.1027/0227-5910/a000205.

¹⁹ K. Clements-Nolle, M. Wolden, J. Bargmann-Losche, *Childhood Trauma and Risk for Past and Future Suicide Attempts Among Women in Prison*, „Women's Health Issues”, t. 19, 2009, nr 3, s. 189. DOI: 10.1016/j.whi.2009.02.002.

²⁰ C. Friestad, R. Åse-Bente, E. Kjelsberg, *Adverse Childhood Experiences Among Women Prisoners: Relationships to Suicide Attempts and Drug Abuse*, „International Journal of Social Psychiatry”, t. 60, 2014, 1, s. 43. DOI: 10.1177/0020764012461235.

doświadczyli różnorakiego maltretowania, podejmuje próby samobójcze. Skazani ci byli ofiarami nadużyć seksualnych, fizycznych, emocjonalnych, zaniedbania emocjonalnego oraz nadużyć łączonych²¹.

1.1.4. Czynniki związane ze zdrowiem psychicznym

Jak wynika z badań prowadzonych w hiszpańskich więzieniach, wyższe ryzyko samobójstwa wiąże się z czynnikami kryminologicznymi, głównie statusem recydywisty i popełnieniem przestępstwa z użyciem przemocy oraz czynnikami klinicznymi, takimi jak: występowanie zaburzeń psychicznych w rodzinie, obecność schorzeń psychicznych u samego więźnia, choroby fizyczne, kontakt z profesjonalistą do spraw zdrowia psychicznego oraz leczenie farmakologiczne w ostatnim roku²². Historia samobójstw w rodzinie pochodzenia również może przyczyniać się do podejmowania prób samobójczych przez osadzonych²³. Istotnym czynnikiem jest także dokonywanie samookaleczeń lub podejmowanie prób samobójczych przed pobytem w zakładzie karnym²⁴, występowanie myśli samobójczych²⁵ czy różne formy leczenia psychiatrycznego²⁶. Więźniowie, którzy popełnili samobójstwo, byli dziewięciokrotnie częściej w czasie izolacji penitencjarnej diagnozowani jako osoby zagrożone samookaleczeniami i samobójstwem niż osoby z grupy kontrolnej²⁷. Posiadający udokumentowaną historię samouszkodzeń częściej tracą życie w zakładach karnych w wyniku samobójstwa²⁸. W więzieniach belgijskich porównano osoby, które zgłaszały myśli samobójcze z tymi, które miały takie myśli i podjęły próbę samobój-

²¹ I. Angelakis, J.L. Austin, P. Gooding, *Childhood Maltreatment and Suicide Attempts in Prisoners: A Systematic Meta-Analytic Review*, „Psychological Medicine”, t. 50, 2020, nr 1, s. 7. DOI: 10.1017/S0033291719002848.

²² E. Vorstenbosch i in., *Suicide Risk in Male Incarcerated Individuals in Spain: Clinical, Criminological and Prison-Related Correlates*, „BMC Psychology” 2023, nr 11, s. 4–5. DOI: 10.1186/s40359-023-01315-y.

²³ A. Rivlin i in., *Psychosocial Characteristics and Social Networks of Suicidal Prisoners: Towards a Model of Suicidal Behaviour in Detention*, „PloS One”, t. 8, 2013, nr 7, s. 4. DOI: 10.1371/journal.pone.0068944.

²⁴ E. Blaauw i in., *Identifying Suicide Risk in Penal Institutions in the Netherlands*, „The British Journal of Forensic Practice”, t. 3, 2001, nr 4, s. 26. DOI: 10.1108/14636646200100024; G. Castelpietra i in., *Suicide and Suicides Attempts in Italian Prison...*, s. 4.

²⁵ L. Favril i in., *Risk Factors for Self-Harm in Prison: A Systematic Review and Meta-Analysis*, „The Lancet Psychiatry”, t. 7, 2020, nr 8, s. 686.

²⁶ L. Marzano i in., *Psychiatric Disorders in Women Prisoners Who Have Engaged in Near-Lethal Self-Harm: Case-Control Study*, „The British Journal of Psychiatry”, t. 197, 2010, nr 3, s. 221. DOI: 10.1192/bjp.bp.109.075424.

²⁷ N. Humber i in., *A National Case-Control Study of Risk Factors Among Prisoners in England and Wales*, „Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology”, t. 48, 2013, nr 7, s. 1182. DOI: 10.1007/s00127-012-0632-4.

²⁸ Tamże, s. 1178.

czą. Niemal połowa skazanych mających myśli samobójcze dokonała próby samobójczej. Próby samobójcze występowały częściej u osób, które odbywały karę pozbawienia wolności za popełnienie przestępstwa z użyciem przemocy i w przeszłości dokonywały samookaleczeń²⁹. Badania nowozelandzkie z kolei dotyczyły porównania trzech grup skazanych zróżnicowanych pod względem obecności zaburzeń psychicznych: osób bez historii samobójstw, tych, którzy myśleli o samobójstwie, ale nigdy nie podjęli próby samobójczej oraz osadzonych, którzy mieli myśli samobójcze i postępowali zgodnie z nimi. Samobójstwa wśród osób niemających zaburzeń psychicznych występowały rzadko. Każde zaburzenie psychiczne zwiększało ryzyko pojawienia się myśli i próby samobójczej. Jednak to, co odróżniało osoby podejmujące próby samobójcze od tych, które miały takie myśli, to fakt, że u tych pierwszych występowało uzależnienie od narkotyków, uzależnienie od alkoholu i zespół stresu pourazowego. Większość zaburzeń psychicznych była czynnikiem ryzyka myśli samobójczych, a nie prób samobójczych³⁰. Z kolei osoby uzależnione od narkotyków, jak również chorujące psychicznie, które się nie leczyły, były narażone na zachowania samobójcze na wczesnym etapie odbywania wyroku³¹.

1.1.5. Stan cywilny

Z jednej strony bycie osobą owdowiałą, zwłaszcza skazaną za zabójstwo partnera, predestynuje do zachowań samobójczych na wczesnym etapie pobytu w zakładzie karnym³². Z drugiej zaś strony ryzyko samobójstwa bywa również wysokie u osadzonych w związkach małżeńskich³³, co może wynikać z tego, że rozłąka z rodziną i bliskimi jest silnym stresorem suicydogennym³⁴. Dodatkowo za czynnik ryzyka zachowań samobójczych badania francuskie uznają pozostawanie w separacji³⁵, natomiast analizy amerykańskie – brak dzieci³⁶.

²⁹ L. Favril, R.C. O'Connor, *Distinguishing Prisoners Who Think About Suicide from Those Who Attempt Suicide*, „Psychological Medicine”, t. 51, 2021, nr 2, s. 231. DOI:10.1017/S0033291719003118.

³⁰ L. Favril i in., *Mental Disorders and Risk of Suicide Attempt in Prisoners*, „Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology”, t. 55, 2020, nr 9, s. 1148–1149. DOI: 10.1007/s00127-020-01851-7.

³¹ D. Radeloff i in., *Suicide After Reception into Prison: A Case-Control Study Examining Differences in Early and Late Events*, „PLOS One”, t. 16, 2021, nr 8, s. 5–6. DOI: 10.1371/journal.pone.0255284.

³² Tamże, s. 4–5.

³³ S. Zhong i in., *Risk Factors for Suicide in Prisons: A Systematic Review and Meta-Analysis*, „Lancet Public Health”, t. 6, 2021, s. e166. DOI: 10.1016/S2468-2667(20)30233-4.

³⁴ D. Radeloff i in., *Suicide After Reception into Prison...*, s. 9.

³⁵ A. Vanhaesebrouck i in., *Risk Factors of Suicide in Prisons...*, s. 1935.

³⁶ M. Robison i in., *Pain in Prison: A Risk Factor Analysis of 57 Prisoners' Deaths by Suicide in Illinois, United States*, „OMEGA – Journal of Death and Dying” 2024, nr 0. DOI: 10.1177/00302228241293828.

1.1.6. Rodzaj popełnionego przestępstwa

Badania duńskie wskazują na wyższe ryzyko popełnienia samobójstwa przez mężczyzn popełniających przestępstwa seksualne, u sprawców przemocy – zarówno kobiet, jak i mężczyzn, zwłaszcza skazanych za zabójstwo lub usiłowanie zabójstwa³⁷. Potwierdzają to wyniki badań francuskich – przestępstwa z użyciem przemocy, zwłaszcza zabójstwa, oraz osadzenie przed procesem jawią się jako czynniki ryzyka zachowań samobójczych³⁸. Podobnie przedstawiają się wyniki badań norweskich w odniesieniu do skazania za zabójstwo³⁹. Przestępcy seksualni, zwłaszcza dopuszczający się najbardziej potępianych czynów jak wykorzystywanie seksualne dzieci, są narażeni na stygmatyzację prowadzącą do dehumanizacji w społeczności więziennej, co również staje się czynnikiem ryzyka⁴⁰.

1.2. Wybrane czynniki dynamiczne

1.2.1. Etap kary

Badania flamandzkie dowodzą, że odbywanie pierwszej w życiu kary pozbawienia wolności, jak również przebywanie w izolacji penitencjarnej poniżej roku sprzyjają pojawianiu się myśli samobójczych⁴¹. Suicydogenny charakter odbywania pierwszej kary pozbawienia wolności, zwłaszcza jej początkowy etap, podkreślają też naukowcy niemieccy⁴². Badania francuskie wskazują na wczesny etap osadzenia, zwłaszcza pierwszy tydzień, jako czynnik ryzyka samobójstwa⁴³. W norweskich badaniach podkreśla się znaczącą rolę pierwszego dnia osadzenia, ale też pierwszego dnia po zwolnieniu z zakładu karnego⁴⁴. Na samobójstwo we wczesnej fazie pobytu w zakładzie karnym są też narażone osoby, które nie stały się na czas

³⁷ R.T. Webb i in., *Suicide Risk Among Violent and Sexual Criminal Offenders*, „Journal of Interpersonal Violence”, t. 27, 2012, nr 17, s. 3415. DOI: 10.1177/0886260512445387.

³⁸ A. Vanhaesebrouck i in., *Risk Factors of Suicide in Prisons...*, s. 1935–1936.

³⁹ A. Bukten, M.R. Stavseth, *Suicide in Prison and After Release: A 17-Year National Cohort Study*, „European Journal of Epidemiology”, t. 36, 2021, s. 1078. DOI: 10.1007/s10654-021-00782-0.

⁴⁰ M. Robison, F. Abderhalden, T.E. Joiner, *Dehumanization and the Association with Nonsuicidal Self-Injury and Suicidal Ideation in an Incarcerated Population*, „Crisis”, t. 45, 2024, nr 4, s. 290–291. DOI: 10.1027/0227-5910/a000952.

⁴¹ L. Favril i in., *Suicidal Ideation While Incarcerated: Prevalence and Correlates in a Large Sample of Male Prisoners in Flanders, Belgium*, „International Journal of Law and Psychiatry”, t. 55, 2017, s. 23. DOI: 10.1016/j.ijlp.2017.10.005.

⁴² D. Radeloff i in., *Suicide After Reception into Prison...*, s. 5–7.

⁴³ A. Vanhaesebrouck i in., *Risk Factors of Suicide in Prisons: A Comprehensive Retrospective Cohort Study in France, 2017–2020*, „Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology”, t. 59, 2024, nr 11, s. 1934–1935. DOI: 10.1007/s00127-024-02661-x.

⁴⁴ A. Bukten, M.R. Stavseth, *Suicide in Prison and After Release...*, s. 1078.

do odbycia kary pozbawienia wolności mimo wyroku⁴⁵. Ponowne umieszczenie w izolacji penitencjarnej sprzyja zarówno występowaniu myśli, jak i podejmowaniu prób samobójczych⁴⁶. Analizy samobójstw osadzonych w polskich zakładach karnych i aresztach śledczych za lata 2016–2020 wykazują, że ryzyko popełnienia samobójstwa jest podwyższone w pierwszych dniach osadzenia, a w omawianym okresie w 43% dotyczyło osób, które miały wyroki poniżej dwóch lat⁴⁷.

1.2.2. Pandemia COVID-19

Należy uwzględnić także wydarzenia ogólnospołeczne szczególnie oddziałujące na osobach skazanych. Za taki można niewątpliwie uznać czas pandemii COVID-19, który wymusił wprowadzenie szeregu ograniczeń w życiu osób pozbawionych wolności. W Szwajcarii odnotowano wzrost myśli samobójczych u osadzonych o 57%⁴⁸. We włoskich więzieniach najwięcej samobójstw popełniono podczas trzech pierwszych lat trwania pandemii COVID-19⁴⁹. Skazani, którzy trafili do więzienia po rozpoczęciu pandemii COVID-19, byli starsi, z ograniczonymi relacjami społecznymi, mieli wyższy wskaźnik recydywy i często byli uzależnieni od substancji psychoaktywnych, a także odznaczali się podwyższonym poziomem cierpienia psychicznego. Zamiary samobójcze były związane ze wzrostem postrzeganej przez nich utraty kontroli, lękiem fobicznym i myślami paranoicznymi⁵⁰.

1.2.3. Czynniki związane z organizacją życia więziennego

Czynniki ryzyka zachowań samobójczych o charakterze modyfikowalnym specyficzne dla izolacji penitencjarnej dotyczą przede wszystkim pobytów w izolatkach więziennych, karania za naruszenie dyscypliny oraz wiktylizacji fizycznej i seksualnej⁵¹. Badania dotyczące myśli i prób samobójczych wśród mężczyzn odbywających wyroki we flamandzkich jednostkach dowiodły, że niemal jedna czwarta skazanych przyznała się do myśli samobójczych w ostatnim roku. Było to związane między innymi z brakiem aktywności zawodowej, a także z ekspozycją na zachowania su-

⁴⁵ D. Radeloff i in., *Suicide After Reception into Prison...*, s. 7.

⁴⁶ S. Fentahun i in., *Suicidal Ideation, Attempt and Associated Factors Among Prisoners in Northwest Ethiopia: A Cross-Sectional Study*, „PloS One”, t. 19, 2024, nr 4, s. 8. DOI: 10.1371/journal.pone.0301410.

⁴⁷ M. Muskała, *Penitencjarne czynniki ryzyka popełnienia samobójstwa przez osadzonych*, „Pro-bacja”, t. 1, 2024, s. 93–94. DOI: 10.5604/01.3001.0054.4144.

⁴⁸ L. Gétaz i in., *Suicide Attempts and Covid-19 in Prison: Empirical Findings from 2016 to 2020 in a Swiss Prison*, „Psychiatry Research”, t. 303, 2021, s. 1–3. DOI: 10.1016/j.psychres.2021.114107.

⁴⁹ C. Santoriello i in., *Suicide Risk Screening and Assessment Before and After the COVID-19 Pandemic in New Inmates*, „Healthcare”, t. 12, 2014, nr 1, s. 4–5. DOI: 10.3390/healthcare12010100.

⁵⁰ Tamże, s. 6.

⁵¹ L. Favril i in., *Risk Factors for Self-Harm in Prison...*, s. 683.

icydalne współosadzonych⁵². Istotnym czynnikiem są też trudności ze zdobyciem pracy podczas odbywania kary pozbawienia wolności lub podejmowaniem innych aktywności⁵³. Według wyników badań prowadzonych we włoskich więzieniach osoby, które określa się jako „świadków współpracujących”, odznaczały się największym odsetkiem podejmowanych prób samobójczych (30/1000 osadzonych)⁵⁴. Osadzenie w izolatce i fakt przenoszenia między zakładami karnymi, zwłaszcza w ciągu pierwszych dwóch tygodni, również stanowią czynniki predysponujące do popełnienia samobójstwa w więzieniu⁵⁵, podobnie jak przebywanie w oddziale lub zakładzie karnym o wysokim stopniu bezpieczeństwa, a zatem ze znaczącymi ograniczeniami⁵⁶. Wskazuje się też, że przeludnienie w zakładach karnych może zwiększać ryzyko popełnienia samobójstwa⁵⁷. Osoby przebywające w areszcie, mieszkające w pojedynczej lub dwuosobowej celi, które nie były objęte środkami zapobiegającymi samobójstwom i nie znalazły się wcześniej pod ścisłą obserwacją, a także te, które były pod ścisłą obserwacją, ale niedawno zostały z niej wypisane, były bardziej skłonne do popełnienia samobójstwa w porównaniu z osobami, które zostały zwolnione ze ścisłej obserwacji w bardziej odległym czasie⁵⁸.

1.2.4. Zmiany w sytuacji życiowej

Z badań wynika, że próby samobójcze bywały często poprzedzone znaczącymi zmianami w życiu skazanych⁵⁹. Więźniowie, których nie odwiedzano podczas odbywania wyroku, byli dwukrotnie bardziej narażeni na zachowania suicydalne⁶⁰. Niski poziom postrzeganej autonomii, bezpieczeństwa i wsparcia społecznego również sprzyja występowaniu myśli samobójczych⁶¹, podobnie jak brak nadziei⁶².

⁵² L. Favril i in., *Suicidal Ideation While Incarcerated...*, s. 24.

⁵³ L. Marzano i in., *Prevention of Suicidal Behavior in Prisons*, „Crisis”, t. 37, 2016, nr 5, s. 325–327. DOI: 10.1027/0227-5910/a000394.

⁵⁴ G. Castelpietra i in., *Suicide and Suicides Attempts in Italian Prison...*, s. 4.

⁵⁵ A. Vanhaesebrouck i in., *Suicide Following a Conviction, Solitary Confinement, or Transfer in People Incarcerated: A Comprehensive Retrospective Cohort Study in France, 2017–2020*, „Suicide and Life-Threatening Behavior”, t. 54, 2024, nr 3, s. 455. DOI: 10.1111/sltb.13064.

⁵⁶ A. Bukten, M.R. Stavseth, *Suicide in Prison and After Release...*, s. 1078.

⁵⁷ L. Sharkey, *Does Overcrowding in Prisons Exacerbate the Risk of Suicide Among Women Prisoners?*, „The Howard Journal of Criminal Justice”, t. 49, 2010, nr 2, s. 114–115. DOI: 10.1111/j.1468-2311.2009.00602.x.

⁵⁸ E.A. Boren i in., *The Suicidal Inmate...*, s. 574–575.

⁵⁹ M. Robison i in., *Pain in Prison...*

⁶⁰ S. Zhong i in., *Risk Factors for Suicide in Prisons...*, s. e168.

⁶¹ L. Favril i in., *Suicidal Ideation While Incarcerated...*, s. 23.

⁶² L. Marzano i in., *Prevention of Suicidal Behavior...*, s. 328; E. Barker, K. Kölves, D. De Leo, *Management of Suicidal and Self-Harming Behaviors in Prisons: Systematic Literature Review of Evidence-Based Activities*, „Archives of Suicide Research”, t. 18, 2014, nr 3, s. 234–235. DOI: 10.1080/13811118.2013.824830.

1.2.5. Etap wolnościowo-powrotny

Badania pokazują, że wśród osób zwalnianych z zakładów karnych wskaźnik śmiertelności z powodu samobójstwa był wysoki (114,5/100 tys. osób)⁶³. Zbadano też znaczenie powrotu do więzienia jako determinanty myśli samobójczych wśród mężczyzn i kobiet. Osoby powracające do zakładu karnego w ciągu czterech do ośmiu miesięcy od jego opuszczenia najczęściej doświadczały barier związanych ze sferą finansową, relacyjną i zdrowotną. Pojawiające się po opuszczeniu zakładu karnego problemy dotyczące braku pieniędzy, trudności w nawiązaniu czy odbudowaniu relacji lub utrudnienia w dostępie do pomocy medycznej wpływały na pojawianie się myśli samobójczych. Bariery relacyjne powodowały częstsze występowanie myśli samobójczych u kobiet, a bariery zdrowotne u mężczyzn⁶⁴. Ponadto osoby zwalniane z zakładów karnych i ponownie do nich wracające, mające ponad 50 lat okazały się bardziej narażone na próby samobójcze niż osoby wcześniej niekarane w podobnym wieku⁶⁵.

Nie są to katalogi zamknięte, które wyczerpują całe spektrum sytuacji przyczyniających się do zamachu na własne życie przez osadzonych. Wskazane czynniki, zarówno statyczne, jak i dynamiczne, wymagają ustawicznego monitorowania i eksploracji, by w ten sposób skuteczniej zapobiegać samobójstwom w izolacji więziennej, tym bardziej, że są one mniej lub bardziej modyfikowalne⁶⁶.

2. Skala i specyfika zachowań samobójczych w izolacji penitencjarnej w Polsce

Według danych WHO każdego roku na świecie życie odbiera sobie ponad 720 tysięcy osób⁶⁷. W Polsce liczba zamachów samobójczych raportowana przez Komendę Główną Policji wynosiła na przestrzeni lat powyżej 5 tysięcy rocznie. Dopiero rok 2024 był tym, w którym liczba samobójstw wyniosła 4845⁶⁸, co jednak nadal wskazuje na ogromne problemy, z którymi borykają się ludzie

⁶³ P.J. Na i in., *Social Determinants of Health...*, s. 337–338.

⁶⁴ L. Liu, *Suicidal Ideation During the Transitioning from Prison to the Community: Financial Hardship, Relational Distress, Health Issues, and Gender*, „Journal of Offender Rehabilitation”, t. 62, 2023, nr 6, s. 347. DOI: 10.1080/10509674.2023.2228792.

⁶⁵ L.C. Barry i in., *Increased Risk of Suicide Attempts and Unintended Death Among Those Transitioning from Prison to Community in Later Life*, „The American Journal of Geriatric Psychiatry: Official Journal of the American Association for Geriatric Psychiatry”, t. 26, 2018, nr 11, s. 1169. DOI: 10.1016/j.jagp.2018.07.004.

⁶⁶ L. Marzano i in., *Prevention of Suicidal Behavior...*, s. 328; E. Barker, K. Kölves, D. De Leo, *Management of Suicidal and Self-Harming Behaviors in Prisons...*, s. 234–235.

⁶⁷ World Health Organization, *Suicide*, 25 marca 2025, <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/suicide> (dostęp: 23.08.2025).

⁶⁸ Policja, *Zamachy samobójcze*, <https://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/zamachy-samobojcze> (dostęp: 23.08.2025).

i potrzebę podejmowania intensywnych działań profilaktycznych oraz pomocowych. W zachodniej Europie wskaźniki samobójstw przekraczają 100 na 100 tysięcy skazanych⁶⁹.

W Polsce dane dotyczące zachowań samobójczych osób przebywających w zakładach karnych i aresztach śledczych są gromadzone przez Służbę Więzienną i udostępniane w kilku tabelach w statystykach. *Usiłowanie dokonania samobójstwa przez osadzonego* znajduje się w tabeli dotyczącej zestawienia zdarzeń nadzwyczajnych (do 2010 roku była to tabela dotycząca wypadków nadzwyczajnych), a dane pochodzą z Biura Ochrony i Spraw Obronnych Centralnego Zarządu Służby Więziennej (CZSW). Podobnie kategoria *Samobójstwo osadzonego* znajduje się w tej samej tabeli, zamieszczane w niej dane pochodzą z tego samego biura, ale są dostępne dopiero od 2017 roku. Z kolei informacje dotyczące *Samoagresji – usiłowań samobójczych* gromadzi Biuro Penitencjarne CZSW i nie pokrywają się one z danymi z tabeli zdarzeń nadzwyczajnych. Są jeszcze dane gromadzone przez Biuro Służby Zdrowia CZSW (*Zgony osadzonych z powodu autoagresji*) i do 2001 roku w tej kategorii rozróżniano zgony w wyniku samobójstwa i zgony w wyniku samouszkodzenia, jednak wykracza to poza ramy niniejszych analiz. Raport Najwyższej Izby Kontroli (NIK) z 2020 roku wskazuje, że dane w kategorii *Usiłowania samobójcze* udostępniane są na podstawie informacji Biura Penitencjarnego CZSW i są wpisywane do systemu Noe.NET po pierwszej, wstępnej ocenie zdarzenia. Natomiast dane dotyczące kategorii *Usiłowania dokonania samobójstwa* prezentowane są w oparciu o informacje gromadzone przez Biuro Ochrony i Spraw Obronnych CZSW na podstawie zdarzeń zweryfikowanych w toku prowadzonych czynności wyjaśniających. Zaznaczono, że dane te nie uwzględniają tak zwanych prób demonstracyjnych, czyli działań osadzonych, którzy pozorują próbę samobójczą, aby wyrzucić presję na administracji penitencjarnej i w ten sposób osiągnąć swój cel⁷⁰.

Tabela 1. Zachowania samobójcze osadzonych w Polsce

Rok	Usiłowanie dokonania samobójstwa przez osadzonego	Samobójstwo osadzonego	Samoagresja – usiłowania samobójcze	Zgony osadzonych z powodu autoagresji
2024	125	29	131	30
2023	111	19	120	19
2022	114	15	117	15

⁶⁹ S. Fazel, T. Ramesh, K. Hawton, *Suicide in Prisons: An International Study of Prevalence and Contributory Factors*, „The Lancet Psychiatry”, t. 4, 2017, nr 12, s. 949.

⁷⁰ Najwyższa Izba Kontroli, Departament Porządku i Bezpieczeństwa Wewnętrznego, *Bezpieczeństwo osadzonych...*, s. 54.

2021	125	26	145	27
2020	107	27	119	27
2019	173	23	198	24
2018	168	25	208	26
2017	186	b.d.	223	27
2016	172	b.d.	197	24
2015	154	b.d.	173	23
2014	157	b.d.	175	26
2013	176	b.d.	188	19
2012	143	b.d.	150	18
2011	199	b.d.	191	22
2010	221	b.d.	147	34

Źródło: opracowanie własne na podstawie statystyk rocznych dostępnych w: Służba Więzienna, *Statystyka*, <https://sw.gov.pl/strona/Statystyka> (dostęp: 11.08.2025).

Z tabeli wynika, że ostatnie lata wiążą się z dość zbliżonymi liczbami zgonów osadzonych w wyniku samobójstwa i wahającymi się danymi dotyczącymi prób samobójczych. Warto jednak podkreślić, że dane związane z próbami samobójczymi należy interpretować z dużą dozą ostrożności, ponieważ są to zdarzenia, którymi formalnie zajmowała się Służba Więzienna. Ciemną liczbą pozostaje faktyczna liczba prób, przerwanych lub udaremnionych przez współosadzonych lub porzuconych przez same osoby ich dokonujące na wczesnym etapie, które nigdy nie zostały ujęte w oficjalnych statystykach.

Istotne aspekty związane z samobójstwami w izolacji penitencjarnej w latach 2012–2022 zaprezentowano w przewodniku dla funkcjonariuszy Służby Więziennej dotyczącym profilaktyki zachowań samobójczych. Wskazano tam, iż:

- 90% osób, które popełniły samobójstwo, nie uczestniczyło w podkulturze więziennej
- w przypadku 70–80% osób nie zaobserwowano oznak syndromu presuicydalnego
- 65% zmarłych w wyniku samobójstwa to osoby bezdzietne i bez historii zachowań autoagresywnych
- 60% suicydentów to osoby skazane w wieku od 31 do 50 lat, zaś pozostałe 40% to tymczasowo aresztowani
- 55–60% samobójstw popełniły osoby, które przebywały w zakładzie karnym lub areszcie śledczym po raz pierwszy, zaś 50–60% dotyczyło osób odbywających karę w systemie zwykłym (ok. 40% w systemie programowanego oddziaływania, zaś w systemie terapeutycznym zaledwie 3%)
- w odniesieniu do kategorii popełnionego przestępstwa lub podejrzenia o popełnienie przestępstwa najczęściej były to: kradzież i kradzież z włamaniem

(art. 278, 279 kk) – ok. 25% samobójstw; zabójstwo (art. 148 kk) – ok. 20% samobójstw; fizyczne lub psychiczne znęcanie się (art. 207 kk) – ok. 18% samobójstw⁷¹.

Sebastian Lizińczyk, bazując na aktach osadzonych, dokonał porównania osób, które popełniły samobójstwa w izolacji więziennej w latach 2010–2013 oraz akta tych osób, które podjęły próbę samobójczą. Zarówno ci, którzy popełnili samobójstwo, jak i ci, którzy podjęli się próby samobójczej, mieli sieć wsparcia, to znaczy osoby, z którymi pozostawali w bezpośrednim kontakcie (mediana wynosi od 3 do 4 osób). Lizińczyk podkreśla jednak, że nie sama wielkość sieci wsparcia, ale jakość relacji z tymi osobami, jak również hierarchia ważności źródeł wsparcia jest istotna dla osadzonych. Poza tym więźniowie po próbie samobójczej, jak i zmarli w wyniku samobójstwa otrzymywali więcej nagród niż kar dyscyplinarnych⁷². Próby samobójcze częściej podejmowali recydywiści penitencjarni (56,52% wobec 31,43%), zaś samobójstwa popełniały osoby odbywające karę po raz pierwszy (60% wobec 28,26%). Wśród osób zmarłych w wyniku samobójstwa 86,05% nie było zidentyfikowanych jako osoby z podwyższonym ryzykiem suicydalnym, a w grupie osób dokonujących prób samobójczych odnotowano w tej kategorii 54,79% przypadków⁷³.

Z kolei z analiz samobójstw popełnionych w izolacji więziennej w Polsce w latach 2015–2019 przez 114 osób (112 mężczyzn i 2 kobiety) wynika, że w tym okresie najwięcej samobójstw popełniono przez powieszenie (ponad 90%), w kąciaku sanitarnym (ponad 48%) oraz w celi mieszkalnej (ponad 42%). Dotyczyło to skazanych w przedziale wiekowym między 18. a 73. rokiem życia, zaś 59% było w wieku od 31 do 50 lat. Osoby skazane przynajmniej cztery razy stanowiły 38% spośród osadzonych, którzy odebrali sobie życie w izolacji więziennej, a osoby pierwszy raz przebywające w izolacji więziennej to 34% spośród suicydentów. Największy odsetek dotyczył przebywających w jednostce przynajmniej rok (36%). Były to częściej osoby odbywające karę pozbawienia wolności (65%) niż przebywające w areszcie śledczym (35%), skazane lub oskarżone o kradzież, zabójstwo i stosowanie przemocy domowej. W 79% przypadków nie dawały one sygnałów ostrzegawczych wskazujących na podwyższone ryzyko popełnienia samobójstwa⁷⁴. Powyższe analizy wskazują na różnicowane cechy społeczno-demograficzne osób, które podjęły próbę samobójczą lub straciły życie w wyniku samobójstwa. Istnieją więc przypadki wywijkające się statystykom, w których

⁷¹ M. Piasecka i in., *Zapobieganie samobójstwom...*, s. 22–23.

⁷² S. Lizińczyk, *Próby i skuteczne samobójstwa w polskim systemie penitencjarnym w latach 2010–2013. Wybrane charakterystyki penitencjarne*, „Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja”, t. 23, 2014, s. 38.

⁷³ Tamże, s. 39.

⁷⁴ Tenże, *Characteristics of Suicides Committed in Polish Prisons, 2015–2019*, „Archives of Criminology”, t. 42, 2023, nr 2, s. 323–330. DOI: 10.7420/AK2020P.

szereg innych czynników składa się na decyzję o zakończeniu własnego życia. Stąd konieczne jest monitorowanie całej populacji osadzonych, by w odpowiednim momencie móc zareagować i zapobiec tego typu tragediom.

Podsumowanie

Zachowania autoagresywne i suicydalne podejmowane przez osoby pozbawione wolności generują istotne szkody i szeroko rozumiane koszty⁷⁵. Samobójcza śmierć osadzonego wpływa nie tylko na jego najbliższych, rodzinę, funkcjonariuszy, ale też na innych współosadzonych. Przypadki śmierci więźniów wymagają większej uwagi zarówno personelu, jak i decydentów, by jak najskuteczniej chronić prawa człowieka, w szczególności prawo do życia⁷⁶. Chociaż wskazuje się, że samobójstwa w przestrzeni penitencjarnej mogą mieć charakter manipulacyjny⁷⁷, to szersze spojrzenie na czynniki ryzyka jest niezbędne, by wzmacniać wysiłki na rzecz zapobiegania samobójstwom w izolacji penitencjarnej⁷⁸. Obowiązek ochrony życia osadzonych wymaga uwzględnienia wzajemnego oddziaływania na siebie czynników strukturalnych, społecznych i środowiskowych, które zagrażają ich życiu⁷⁹. Konieczne są ewaluacje zmian dotyczących organizacji i rozwoju usług w więzieniach, by móc skutecznie realizować programy profilaktyki samobójstw⁸⁰. Badania przeprowadzone w więzieniach francuskich wskazują na to, że 60% osób, które popełniły samobójstwo, w ostatnim tygodniu przed tym aktem odwiedziło służbę zdrowia, a także doświadczyło innych, znaczących zdarzeń⁸¹, zatem czujność na sygnały mogące świadczyć o poszukiwaniu pomocy czy wiedza na temat aktualnych ważnych zdarzeń krytycznych w życiu osadzonych może pomóc w podjęciu na czas odpowiednich kroków. Szkolenie personelu więziennego pozwala na wczesną identyfikację czynników ryzyka oraz sygnałów ostrzegawczych i zainterweniowanie

⁷⁵ P. Tomczak, *Highlighting „Risky Remands” Through Prisoner Death Investigations: People With Very Severe Mental Illness Transitioning From Police and Court Custody Into Prison on Remand*, „Frontiers in Psychiatry”, t. 13, 2022, s. 4. DOI: 10.3389/fpsy.2022.862365.

⁷⁶ Tenże, R. Mulgrew, *Making Prisoner Deaths Visible: Towards a New Epistemological Approach*, „Incarceration”, t. 4, 2023, s. 15. DOI: 10.1177/26326663231160344.

⁷⁷ M. Piasecka i in., *Zapobieganie samobójstwom...*, s. 7.

⁷⁸ E.A. Boren i in., *The Suicidal Inmate...*, s. 574.

⁷⁹ R. Mulgrew, *Prisoner Lives Cut Short: The Need to Address Structural, Societal and Environmental Factors to Reduce Preventable Prisoner Deaths*, „Human Rights Law Review”, t. 23, 2023, nr 2, s. 25. DOI: 10.1093/hrlr/ngad006.

⁸⁰ A. Challinor i in., *Suicide and Self-Harm in Prisons: The Challenge of Service Evaluation and Prevention*, „Criminal Behaviour and Mental Health”, t. 34, 2024, nr 6, s. 466. DOI: 10.1002/cbm.2358.

⁸¹ A. Vanhaesebrouck i in., *Characteristics of Persons Who Died by Suicide in Prison in France: 2017–2018*, „BMC Psychiatry” 2022, nr 22, s. 8. DOI: 10.1186/s12888-021-03653-w.

w odpowiednim czasie⁸². W Polsce działania profilaktyczne w zakładach karnych i aresztach śledczych są prowadzone w oparciu o Instrukcję nr 4/24 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 17 października 2024 roku w sprawie zapobiegania samobójstwom osób pozbawionych wolności. Wskazuje ona na trzy poziomy oddziaływań w celu prewencji samobójstw osadzonych. Poziom pierwszy dotyczy ogółu osadzonych, poziom drugi odnosi się do osadzonych, którzy wymagają bardziej nasilonego oddziaływania z uwagi na wzmożone ryzyko samobójstwa, natomiast poziom trzeci obejmuje oddziaływania wobec osób, które podjęły próbę samobójczą⁸³. Działania profilaktyczne muszą być oparte o dogłębną znajomość czynników ryzyka. Wymaga to jednak odrębnych analiz wykraczających poza ramy niniejszego artykułu. Systematyczne diagnozowanie czynników ryzyka, monitorowanie sytuacji osób zwłaszcza w krytycznych sytuacjach życiowych pozwoli na udzielenie adekwatnego, dostosowanego do potrzeb wsparcia.

Bibliografia

- Angelakis I., Austin J.L., Gooding P., *Childhood Maltreatment and Suicide Attempts in Prisoners: A Systematic Meta-Analytic Review*, „Psychological Medicine”, t. 50, 2020, nr 1, s. 1–10. DOI: 10.1017/S0033291719002848.
- Barker E., Kölves K., De Leo D., *Management of Suicidal and Self-Harming Behaviors in Prisons: Systematic Literature Review of Evidence-Based Activities*, „Archives of Suicide Research”, t. 18, 2014, nr 3, s. 227–240. DOI: 10.1080/13811118.2013.824830.
- Barry L.C., Coman E., Wakefield D., Trestman R.L., Conwell Y., Steffens D.C., *Functional Disability, Depression, and Suicidal Ideation in Older Prisoners*, „Journal of Affective Disorders”, t. 266, 2020, s. 366–373. DOI: 10.1016/j.jad.2020.01.156.
- Barry L.C., Steffens D.C., Covinsky K.E., Conwell Y., Li Y., Byers A.L., *Increased Risk of Suicide Attempts and Unintended Death Among Those Transitioning from Prison to Community in Later Life*, „The American Journal of Geriatric Psychiatry: Official Journal of the American Association for Geriatric Psychiatry”, t. 26, 2018, nr 11, s. 1165–1174. DOI: 10.1016/j.jagp.2018.07.004.
- Blaauw E., Kerkhof A., Winkel F., Sheridan L., *Identifying Suicide Risk in Penal Institutions in the Netherlands*, „The British Journal of Forensic Practice”, t. 3, 2001, nr 4, s. 22–28. DOI: 10.1108/14636646200100024.
- Boren E.A., Folk J.B., Loya J.M., Tangney J.P., Barboza S.E., Wilson J.S., *The Suicidal Inmate: A Comparison of Inmates Who Attempt versus Complete Suicide*, „Suicide and Life-Threatening Behavior”, t. 48, 2018, nr 5, s. 570–579. DOI: 10.1111/sltb.12374.
- Bukten A., Stavseth M.R., *Suicide in Prison and After Release: A 17-Year National Cohort Study*, „European Journal of Epidemiology”, t. 36, 2021, s. 1075–1083. DOI: 10.1007/s10654-021-00782-0.

⁸² R.A. Freese i in., *Suicide in Prisons: Describing Trends and Staff Knowledge and Preparedness to Address Suicide*, „International Journal of Prison Health”, t. 19, 2023, nr 3, s. 435–436. DOI: 10.1108/IJPH-02-2022-0011.

⁸³ Instrukcja nr 4/24 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 17 października 2024 r. w sprawie zapobiegania samobójstwom osób pozbawionych wolności, § 3.

- Caravaca Sánchez F., Aizpurua E., Ricarte J.J., Barry T.J., *Personal, Criminal and Social Predictors of Suicide Attempts in Prison*, „Archives of Suicide Research”, t. 25, 2020, nr 3, s. 582–595. DOI: 10.1080/13811118.2020.1738293.
- Castelpietra G., Egidi L., Caneva M., Gambino S., Feresin T., Mariotto A., Balestrieri M., De Leo D., Marzano L., *Suicide and Suicides Attempts in Italian Prison: Epidemiological Findings from the „Triveneto” Area, 2010–2016*, „International Journal of Law and Psychiatry”, t. 61, 2018, s. 6–12. DOI: 10.1016/j.ijlp.2018.09.005.
- Challinor A., Rafferty J., Thomas N., Pilling S., Bhandari S., Ibrahim S., Kapur N., *Suicide and Self-Harm in Prisons: The Challenge of Service Evaluation and Prevention*, „Criminal Behaviour and Mental Health”, t. 34, 2024, nr 6, s. 463–468. DOI: 10.1002/cbm.2358.
- Clements-Nolle K., Wolden M., Bargmann-Losche J., *Childhood Trauma and Risk for Past and Future Suicide Attempts Among Women in Prison*, „Women’s Health Issues”, t. 19, 2009, nr 3, s. 185–192. DOI: 10.1016/j.whi.2009.02.002.
- Favril L., Indig D., Gear C., Wilhelm K., *Mental Disorders and Risk of Suicide Attempt in Prisoners*, „Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology”, t. 55, 2020, nr 9, s. 1145–1155. DOI: 10.1007/s00127-020-01851-7.
- Favril L., O’Connor R.C., *Distinguishing Prisoners Who Think About Suicide from Those Who Attempt Suicide*, „Psychological Medicine”, t. 51, 2021, nr 2, s. 228–235. DOI: 10.1017/S0033291719003118.
- Favril L., Yu R., Hawton K., Fazel S., *Risk Factors for Self-Harm in Prison: A Systematic Review and Meta-Analysis*, „The Lancet Psychiatry”, t. 7, 2020, nr 8, s. 682–691.
- Favril L., Vander Laenen F., Vandeviver C., Audenaert K., *Suicidal Ideation While Incarcerated: Prevalence and Correlates in a Large Sample of Male Prisoners in Flanders, Belgium*, „International Journal of Law and Psychiatry”, t. 55, 2017, s. 19–28. DOI: 10.1016/j.ijlp.2017.10.005.
- Fazel S., Ramesh T., Hawton K., *Suicide in Prisons: An International Study of Prevalence and Contributory Factors*, „The Lancet Psychiatry”, t. 4, 2017, nr 12, s. 946–952.
- Fentahun S., Wondie M., Melkam M., Tadesse G., Tesfaw G., *Suicidal Ideation, Attempt and Associated Factors Among Prisoners in Northwest Ethiopia: A Cross-Sectional Study*, „PloS One”, t. 19, 2024, nr 4, s. 1–16. DOI: 10.1371/journal.pone.0301410.
- Freese R.A., Canada K.E., Nichols P.M., McNamara B., *Suicide in Prisons: Describing Trends and Staff Knowledge and Preparedness to Address Suicide*, „International Journal of Prison Health”, t. 19, 2023, nr 3, s. 427–439. DOI: 10.1108/IJPH-02-2022-0011.
- Friestad C., Åse-Bente R., Kjelsberg E., *Adverse Childhood Experiences Among Women Prisoners: Relationships to Suicide Attempts and Drug Abuse*, „International Journal of Social Psychiatry”, t. 60, 2014, nr 1, s. 40–46. DOI: 10.1177/0020764012461235.
- Gétaz L., Wolff H., Golay D., Heller P., Baggio S., *Suicide Attempts and Covid-19 in Prison: Empirical Findings from 2016 to 2020 in a Swiss Prison*, „Psychiatry Research”, t. 303, 2021, s. 1–3. DOI: 10.1016/j.psychres.2021.114107.
- Hołyst B., *Suicydologia*, Wolters Kluwer, Warszawa 2024.
- Humber N., Webb R., Piper M., Appleby L., Shaw J., *A National Case-Control Study of Risk Factors Among Prisoners in England and Wales*, „Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology”, t. 48, 2013, nr 7, s. 1177–1185. DOI: 10.1007/s00127-012-0632-4.
- Instrukcja nr 4/24 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 17 października 2024 r. w sprawie zapobiegania samobójstwom osób pozbawionych wolności.
- Komisarska A., *Wybrane zachowania ryzykowne osób pozbawionych wolności i ich profilaktyka*, „Law – Education – Security” 2024, nr 122, s. 205–229. DOI: 10.52694/ThPSR.122.10.
- Komitet Ministrów Rady Europy, *Zalecenia Rec (2006)2 Komitetu Ministrów do państw członkowskich Rady Europy w sprawie Europejskich Reguł Więziennych*, red. J. Chrzanowska, tłum. M. Płatek, <https://rm.coe.int/16804b4bde1> (dostęp: 23.08.2025).
- Liu L., *Suicidal Ideation During the Transitioning from Prison to the Community: Financial Hardship, Relational Distress, Health Issues, and Gender*, „Journal of Offender Rehabilitation”, t. 62, 2023, nr 6, s. 337–357. DOI: 10.1080/10509674.2023.2228792.

- Lizińczyk S., *Characteristics of Suicides Committed in Polish Prisons, 2015–2019*, „Archives of Criminology”, t. 42, 2023, nr 2, s. 313–336. DOI: 10.7420/AK2020P.
- Lizińczyk S., *Próby i skuteczne samobójstwa w polskim systemie penitencjarnym w latach 2010–2013. Wybrane charakterystyki penitencjarne*, „Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja”, t. 23, 2014, s. 19–48.
- Marzano L., Fazel S., Rivlin A., Hawton K., *Psychiatric Disorders in Women Prisoners Who Have Engaged in Near-Lethal Self-Harm: Case-Control Study*, „The British Journal of Psychiatry”, t. 197, 2010, nr 3, s. 219–226. DOI: 10.1192/bjp.bp.109.075424.
- Marzano L., Hawton K., Rivlin A., Smith E.N., Piper M., Fazel S., *Prevention of Suicidal Behavior in Prisons*, „Crisis”, t. 37, 2016, nr 5, s. 323–334. DOI: 10.1027/0227-5910/a000394.
- Muskała M., *Penitencjarne czynniki ryzyka popełnienia samobójstwa przez osadzonych*, „Probacja”, t. 1, 2024, s. 79–98. DOI: 10.5604/01.3001.0054.4144.
- Mulgrew R., *Prisoner Lives Cut Short: The Need to Address Structural, Societal and Environmental Factors to Reduce Preventable Prisoner Deaths*, „Human Rights Law Review”, t. 23, 2023, nr 2, s. 1–25. DOI: 10.1093/hrlr/ngad006.
- Na P.J. i in. *Social Determinants of Health and Suicide-Related Outcomes: A Review of Meta-Analyses*, „JAMA Psychiatry”, t. 82, 2025, nr 4, s. 337–346. DOI: 10.1001/jamapsychiatry.2024.4241.
- Najwyższa Izba Kontroli, Departament Porządku i Bezpieczeństwa Wewnętrznego, *Bezpieczeństwo osadzonych. Informacja o wynikach kontroli*, NIK, Warszawa 2020.
- Nock M.K., Borges G., Bromet E.J., Cha C.B., Kessler R.C., Lee S., *Suicide and Suicidal Behavior*, „Epidemiologic Reviews”, t. 30, 2008, nr 1, s. 133–154. DOI: 10.1093/epirev/mxn002.
- Opitz-Welke A., Konrad N., *Suizide im deutschen Strafvollzug: Häufigkeit, Risikofaktoren und Prävention*, „Bundesgesundheitsblatt – Gesundheitsforschung – Gesundheitsschutz”, t. 65, 2022, s. 18–24. DOI: 10.1007/s00103-021-03460-4.
- Opitz-Welke A., Konrad N., Welke J., Bennefeld-Kersten K., Gauger U., Voulgaris A., *Suicide in Older Prisoners in Germany*, „Frontiers in Psychiatry”, t. 10, 2019, s. 1–7. DOI: 10.3389/fpsyt.2019.00154.
- Piasecka M., Lizińczyk S., Kuształ J., Piątek K., *Zapobieganie samobójstwom wśród osób pozbawionych wolności. Przewodnik dla funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej*, Impuls, Kraków 2023.
- Policja, *Zamachy samobójcze*, <https://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/zamachy-samobojcze> (dostęp: 23.08.2025).
- Radeloff D., ten Hövel M., Brennecke G., Stoeber F.S., Lempp T., Kettner M., Zacher H., von Klitzing K., Bennefeld-Kersten K., *Suicide After Reception into Prison: A Case-Control Study Examining Differences in Early and Late Events*, „PLoS One”, t. 16, 2021, nr 8, s. 1–13. DOI: 10.1371/journal.pone.0255284.
- Rivlin A., Ferris R., Marzano L., Fazel S., Hawton K., *A Typology of Male Prisoners Making Near-Lethal Suicide Attempts*, „Crisis”, t. 34, 2013, nr 5, s. 335–347. DOI: 10.1027/0227-5910/a000205.
- Rivlin A., Hawton K., Marzano L., Fazel S., *Psychosocial Characteristics and Social Networks of Suicidal Prisoners: Towards a Model of Suicidal Behaviour in Detention*, „PLoS One”, t. 8, 2013, nr 7, s. 1–13. DOI: 10.1371/journal.pone.0068944.
- Robison M., Abderhalden F., Joiner T.E., *Dehumanization and the Association with Nonsuicidal Self-Injury and Suicidal Ideation in an Incarcerated Population*, „Crisis”, t. 45, 2024, nr 4, s. 287–293. DOI: 10.1027/0227-5910/a000952.
- Robison M., Campione M., Robertson L., Sim J., Hinton M., Abderhalden F., Joiner T.E., *Pain in Prison: A Risk Factor Analysis of 57 Prisoners' Deaths by Suicide in Illinois, United States*, „OMEGA – Journal of Death and Dying” 2024, nr 0. DOI: 10.1177/00302228241293828.
- Santoriello C., De Rosa C., Rufo C., Romano F., Termoli G., Fiorillo G., Caprio L., Vitolo M., Pagano A.M., *Suicide Risk Screening and Assessment Before and After the COVID-19 Pandemic in New Inmates*, „Healthcare”, t. 12, 2014, nr 1, s. 1–13. DOI: 10.3390/healthcare12010100.
- Sharkey L., *Does Overcrowding in Prisons Exacerbate the Risk of Suicide Among Women Prisoners?*, „The Howard Journal of Criminal Justice”, t. 49, 2010, nr 2, s. 111–124. DOI: 10.1111/j.1468-2311.2009.00602.x.

- Służba Więzienna, *Statystyka*, <https://sw.gov.pl/strona/Statystyka> (dostęp: 11.08.2025).
- Standardy ONZ Minimum Traktowania Więźniów, przyjęte przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w dniu 7 października 2015 r., https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Reguly_Mandeli.pdf (dostęp: 19.10.2025).
- Tomczak P., Mulgrew R., *Making Prisoner Deaths Visible: Towards a New Epistemological Approach*, „Incarceration”, t. 4, 2023 s. 1–21. DOI: 10.1177/26326663231160344.
- Tomczak P., *Highlighting „Risky Remands” Through Prisoner Death Investigations: People With Very Severe Mental Illness Transitioning From Police and Court Custody Into Prison on Remand*, „Frontiers in Psychiatry”, t. 13, 2022, s. 1–13. DOI: 10.3389/fpsy.2022.862365.
- Tripodi S.J., Onifade E., Pettus-Davis C., *Nonfatal Suicidal Behavior Among Women Prisoners: The Predictive Roles of Childhood Victimization, Childhood Neglect, and Childhood Positive Support*, „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology”, t. 58, 2013, nr 4, s. 394–411. DOI: 10.1177/0306624X12472879.
- Webb R.T., Shaw J., Stevens H., Mortensen P.B., Appleby L., Qin P., *Suicide Risk Among Violent and Sexual Criminal Offenders*, „Journal of Interpersonal Violence”, t. 27, 2012, nr 17, s. 3405–3424. DOI: 10.1177/0886260512445387.
- World Health Organization, *Preventing Suicide in Jails and Prisons*, Department of Mental Health and Substance Abuse/World Health Organization/the International Association for Suicide Prevention, Geneva 2007.
- World Health Organization, *Suicide*, 25 marca 2025, <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/suicide> (dostęp: 23.08.2025).
- Vanhaesebrouck A., Fovet T., Melchior M., Lefèvre T., *Risk Factors of Suicide in Prisons: A Comprehensive Retrospective Cohort Study in France, 2017–2020*, „Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology”, t. 59, 2024, nr 11, s. 1931–1941. DOI: 10.1007/s00127-024-02661-x.
- Vanhaesebrouck A., Fovet T., Melchior M., Lefèvre T., *Suicide Following a Conviction, Solitary Confinement, or Transfer in People Incarcerated: A Comprehensive Retrospective Cohort Study in France, 2017–2020*, „Suicide and Life-Threatening Behavior”, t. 54, 2024, nr 3, s. 450–459. DOI: 10.1111/sltb.13064.
- Vanhaesebrouck A., Tostivint A., Lefèvre T., Melchior M., Khireddine-Medouni I., Chan Chee C., *Characteristics of Persons Who Died by Suicide in Prison in France: 2017–2018*, „BMC Psychiatry” 2022, nr 22, s. 1–12. DOI: 10.1186/s12888-021-03653-w.
- Van Orden K.A., Witte T.K., Cukrowicz K.C., Braithwaite S.R., Selby E.A., Joiner Jr. T.E., *The Interpersonal Theory of Suicide*, „Psychological Review”, t. 117, 2010, nr 2, s. 575–600. DOI: 10.1037/a0018697.
- Vorstenbosch E., Rodríguez-Liron A., Vicens-Pons E., Félez-Nóbrega M., Escuder-Romeva G., *Suicide Risk in Male Incarcerated Individuals in Spain: Clinical, Criminological and Prison-Related Correlates*, „BMC Psychology” 2023, nr 11, s. 1–13. DOI: 10.1186/s40359-023-01315-y.
- Zhong S., Senior M., Yu R., Perry A., Hawton K., Shaw J., Fazel S., *Risk Factors for Suicide in Prisons: A Systematic Review and Meta-Analysis*, „Lancet Public Health”, t. 6, 2021, s. e164–e174. DOI: 10.1016/S2468-2667(20)30233-4.

ANNA SZAFRANEK*, RAFAŁ IWAŃSKI**

Rejestr zdarzeń nadzwyczajnych jako nowa forma zabezpieczenia praw osób starszych mieszkających w domach pomocy społecznej

Register of Extraordinary Events as a New Form of Safeguarding the Rights of Older Adults Residing in Residential Care Homes

Abstrakt

Występowanie zdarzeń nadzwyczajnych i/lub niepożądanych w domach pomocy społecznej stanowiło główną przesłankę skłaniającą ustawodawcę do wprowadzenia obligatoryjności prowadzenia rejestru takich zdarzeń. Miała to być nie tylko forma działań nadzorczych, ale też dodatkowa forma zabezpieczenia mieszkańców (w tym osób starszych) domów pomocy społecznej. Celem artykułu jest weryfikacja efektów działania wprowadzonego narzędzia po roku funkcjonowania, a także odpowiedź na pytanie, jakie są efekty działania rejestru zdarzeń nadzwyczajnych na przykładzie rejestrów z województwa podlaskiego i zachodniopomorskiego. Artykuł został opracowany w oparciu o analizę danych zastanych oraz analizę aktów prawnych. Analiza zdarzeń zgłaszanych w rejestrach wykazała, że wypadki stanowiły najliczniejszą kategorię zdarzeń nadzwyczajnych raportowanych przez domy pomocy społecznej. Spośród nich najczęściej zgłaszane były upadki mieszkańców. Większość upadków miała miejsce w ciągach komunikacyjnych, łazienkach oraz pokojach. Przeprowadzone analizy

* Dr Anna Szafranek – Zakład Zarządzania Strategicznego, Wydział Zarządzania, Uniwersytet w Białymstoku, e-mail: a.szafranek@uwb.edu.pl, ORCID: 0000-0002-3902-0063

** Dr hab. Rafał Iwański – Katedra Pedagogiki Społecznej, Zespół Gerontologii Stosowanej i Tanatologii, Instytut Pedagogiki, Uniwersytet Szczeciński, e-mail: rafal.iwanski@usz.edu.pl, ORCID: 0000-0001-6345-9677

wykazały, że obowiązek raportowania zdarzeń nadzwyczajnych, w swojej obecnej formie, realizuje przede wszystkim funkcje sprawozdawcze i kontrolne. Zauważalna jest jednak potrzeba doprecyzowania zapisów ustawowych – zarówno w zakresie tego, jakie zdarzenia powinny podlegać obowiązkowi zgłoszenia, jak i w odniesieniu do typów oraz zakresu działań następczych.

Słowa kluczowe: osoby starsze, dom pomocy społecznej, rejestr zdarzeń nadzwyczajnych, ochrona praw osób starszych

Abstract

The occurrence of extraordinary and/or adverse events in residential care homes was the primary rationale behind the legislator's decision to introduce the mandatory maintenance of a register of such events. This was intended not only as a supervisory measure but also as an additional safeguard for residents (including older people) of care homes. The aim of this article was to assess the outcomes of the implemented instrument after its first year of operation and to answer the question: what are the effects of maintaining the register of extraordinary events, based on the registers from the Podlaskie and West Pomeranian regions? The article is based on an analysis of existing data and legal acts. The analysis of the events recorded in the registers showed that accidents constituted the most frequent category of extraordinary events reported by residential care homes. Among these, residents' falls were reported most often. An examination of event descriptions indicated that most falls occurred in corridors, bathrooms, and residents' rooms. The conducted analyses demonstrated that, in its current form, the obligation to report extraordinary events primarily serves reporting and supervisory functions. However, there is a noticeable need to refine the statutory provisions – both in terms of which events should be subject to mandatory reporting and with regard to the types and scope of follow-up actions.

Keywords: older adults, residential care home, register of extraordinary events, protection of older adults' rights

Wprowadzenie

Występowanie zdarzeń nadzwyczajnych i/lub niepożądanych w domach pomocy społecznej stanowiło przesłankę skłaniającą ustawodawcę do wprowadzenia rejestru takich zdarzeń, który miał stanowić nie tylko nową formę działań nadzorczych (co podkreślano w projekcie do ustawy)¹, ale jednocześnie dodatkową formę zabezpieczenia osób (w tym osób starszych) zamieszkujących domy pomocy społecznej.

W ostatnich latach liczba domów pomocy społecznej nieznacznie wzrosła. W latach 2020–2023 odnotowano bowiem wzrost o 33 placówki (w tym wzrost liczby miejsc o 2%, jak również wzrost liczby mieszkańców o 6%, przy 96% wykorzystania dostępnych miejsc). Pod koniec 2023 roku w Polsce funkcjono-

¹ K. Marchewka-Bartkowiak, *Ocena skutków regulacji zawartych w projekcie ustawy o zmianie ustawy o pomocy społecznej oraz niektórych innych ustaw*, Druk sejmowy nr 3281, Biuro Analiz Sejmowych, Warszawa 2023, s.7, [https://orka.sejm.gov.pl/IEKSBAS.nsf/0/C1257B16005D9D9FC-12589D700160A10/\\$File/i1000_23.docx](https://orka.sejm.gov.pl/IEKSBAS.nsf/0/C1257B16005D9D9FC-12589D700160A10/$File/i1000_23.docx) (dostęp: 4.12.2025).

wało 820 placówek, które dysponowały 78 200 miejscami². W wyniku kontroli przeprowadzonej przez Najwyższą Izbę Kontroli (NIK) negatywnie oceniono sposób sprawowania opieki nad mieszkańcami domów pomocy społecznej dla osób dorosłych z niepełnosprawnościami intelektualnymi oraz przewlekle psychicznie chorych, m.in. w zakresie wykonywania przez ochroniarzy domów pomocy społecznej interwencji podejmowanych wobec agresywnych mieszkańców³. Zauważyć należy, iż agresywne zachowanie mieszkańca i reakcja na nie zgodnie z obowiązującymi regulacjami prawnymi powinny zostać wskazane w rejestrze zdarzeń nadzwyczajnych (wraz z opisem podjętych w jego wyniku działań), co mogłoby mieć przełożenie na większą kontrolę i/lub ograniczenie ewentualnych nieprawidłowości, jak również mogłoby powodować większe poczucie bezpieczeństwa zarówno osób, względem których podejmowana byłaby interwencja, jak i pozostałych mieszkańców placówki. Celem artykułu jest weryfikacja efektów działania wprowadzonego narzędzia po roku funkcjonowania, a także odpowiedź na pytanie, jakie są efekty działania rejestru zdarzeń nadzwyczajnych na przykładzie rejestrów z województwa podlaskiego i zachodniopomorskiego.

1. Podstawy teoretyczne

Prowadzone analizy opierają się na teoriach socjologicznych wykorzystywanych także na gruncie socjologii prawa. Tematyka rejestru zdarzeń nadzwyczajnych w sposób szczególny wpisuje się w dyskurs naukowy w zakresie kontroli społecznej oraz kontroli prawnej. Punkt wyjścia stanowi założenie Talcotta Parsonsa, zgodnie z którym kontrola społeczna to mechanizm próbujący minimalizować napięcia oraz dewiację (tj. wszelkie odchylenia od normy) w systemie społecznym. Jako jeden z mechanizmów kontroli społecznej Parsons uznaje elementy systemu społecznego uprawnione do użycia siły i przymusu⁴. Wnioskować tym samym można, iż kontrola wykazuje większą skuteczność po nadaniu jej charakteru instytucjonalnego oraz sformalizowaniu. Wprawdzie zgodnie z podejściem Erwina Goffmana domy pomocy społecznej powołane

² Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, *Sprawozdanie MRiPS-06 za 2023 rok. Wybrane jednostki organizacyjne pomocy społecznej i inne jednostki pomocy społecznej oraz zatrudnienie w systemie pomocy społecznej*, Warszawa 2024, <https://www.gov.pl/web/rodzina/statystyka-za-rok-2023> (dostęp: 9.04.2025).

³ Najwyższa Izba Kontroli, *Informacja o wynikach kontroli. Przestrzeganie praw mieszkańców domów pomocy społecznej przeznaczonych dla osób dorosłych z niepełnosprawnościami intelektualnymi oraz dla osób przewlekle psychicznie chorych*, Warszawa 2024, s. 36.

⁴ T. Parsons, *The Social System*, New York 1951, cyt. za: J.H. Turner, *Struktura teorii socjologicznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 39.

do opieki nad osobami niedołącznymi mogą być traktowane jako instytucje totalne, tj. stwarzające pewne ograniczenia m.in. poprzez skupienie całościowej egzystencji człowieka w jednym miejscu i podleganie jednej władzy⁵. Nie oznacza to jednak, że bez zewnętrznej formy przymusu i kontroli będą w stanie samodzielnie realizować powierzone im zadania. Dlatego też ustawowo ustalony obowiązek prowadzenia rejestru zdarzeń nadzwyczajnych z założenia powinien wypełniać rolę mechanizmu kontroli społecznej przy zastosowaniu instytucji prawnej.

Na gruncie polskim w przedmiotowym obszarze badania prowadził Adam Podgórecki, który analizując rolę kontroli społecznej, dokonał jej podziału na kontrolę pierwotną (wpływ grupy społecznej w kierunku respektowania norm) oraz kontrolę wtórną, tj. formalną, która funkcjonuje, bowiem powołane są instytucje (tj. rejestr zdarzeń nadzwyczajnych) celem kontroli innych instytucji (w tym przypadku domów pomocy społecznej)⁶. Nadmienić jednocześnie należy, iż w procesie kontroli społecznej szczególne ważną rolę odgrywają normy prawne, ponieważ to instytucje zewnętrzne sprawują nadzór nad zachowaniem jednostek, przy czym jest to także działanie dwustronne, bowiem również jednostki mogą wpływać na instytucje prawne i organy państwa⁷. Zgodnie z zaprezentowanym podejściem po roku funkcjonowania nowej instytucji (tj. rejestru zdarzeń nadzwyczajnych) warto dokonać weryfikacji jej roli i znaczenia celem wprowadzenia ewentualnych zmian, modyfikacji w kierunku poprawy efektywności.

Jest to również problem szeroko analizowany w literaturze międzynarodowej, ponieważ placówki opieki długoterminowej, niezależnie od kraju, postrzegane są jako miejsca szczególnie narażone na ryzyko naruszania praw osób starszych⁸. Dlatego niezwykle istotna jest rola instytucji odpowiedzialnych za wprowadzanie i egzekwowanie regulacji w zakresie jakości oraz procedur realizacji świadczeń w placówkach opieki długoterminowej. Ma to szczególne znaczenie w kontekście rosnącego zróżnicowania podmiotów świadczących tego rodzaju usługi; w wielu krajach są one realizowane nie tylko przez sektor publiczny, lecz także

⁵ E. Goffman, *Charakterystyka instytucji totalnych*, w: *Elementy teorii socjologicznych. Materiały do dziejów współczesnej socjologii zachodniej*, red. W. Derczyński, A. Jasińska-Kania, J. Szacki, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1975, s. 150–177.

⁶ A. Podgórecki, *Kontrola społeczna trzeciego stopnia*, w: *Problemy profilaktyki społecznej i resocjalizacji*, red. H. Dziewanowska, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1976, s. 15–28.

⁷ A. Kojder, *Godność i siła prawa. Szkice socjologiczno-prawne*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2001, s. 250–254, 266–268.

⁸ C. Emmer De Albuquerque Green, A. Tinker, J. Manthorpe, *Human Rights and Care Homes for Older People: A Typology of Approaches from Academic Literature as a Starting Point for Activist Scholarship in Human Rights and Institutional Care*, „The International Journal of Human Rights”, t. 26, 2021, nr 4, s. 717–739. DOI: 10.1080/13642987.2021.1961753.

przez podmioty prywatne, w tym działające na zlecenie władz publicznych⁹. Prawa osób starszych przebywających w placówkach opieki nie powinny stanowić marginalnego elementu polityki publicznej, lecz powinny być wyraźnie włączone w procesy regulacji, monitoringu i oceny jakości świadczonych usług¹⁰.

2. Rejestr zdarzeń nadzwyczajnych – geneza i uregulowania ustawowe

Obligatoryjne prowadzenie rejestru zdarzeń nadzwyczajnych w domach pomocy społecznej zostało wprowadzone z dniem 1 stycznia 2024 roku na mocy ustawy z dnia 12 marca 2004 roku o pomocy społecznej (dalej jako u.p.s.). Zgodnie z art. 55c u.p.s dyrektor lub kierownik jednostki ma za zadanie prowadzenie rejestru, który dotyczy zamieszkiwanych w nich osób. Zgodnie z art 55c ust.2-3 u.p.s. raportować należy wypadki, samouszkodzenia i obrażenia ciała, przy wskazaniu danych osoby zgłaszającej, daty zgłoszenia, opisu i miejsca zgłoszenia, jak również informacji o podjętych działaniach następnych. Do analizy i oceny zasadności podjętych działań upoważniony jest wójt (burmistrz, prezydent miasta) starosta lub marszałek województwa. W dalszej kolejności informacja zbiorcza zostaje przekazana do wojewody, by ostatecznie trafić do ministra do spraw zabezpieczenia społecznego nie rzadziej niż raz na kwartał¹¹.

W uzasadnieniu rządowego projektu ustawy o zmianie u.p.s. oraz niektórych innych ustaw podkreślono, że za cel wprowadzenia rejestru obra się: wzmocnienie działań nadzorczych, ograniczenie skali nieprawidłowości w domach pomocy społecznej i w innych wymienionych w ustawie placówkach, jak również zwiększenie poczucia bezpieczeństwa osób starszych i niepełnosprawnych tam przebywających. Ponadto miało to ułatwić organom nadzorczym bieżące reagowanie na pojawiające się problemy, wprowadzając działania nadzorcze i kontrolne. W projekcie dokładnie określono także procedurę przekazywania informacji zawartych w rejestrze odpowiednim organom celem podjęcia interwencji oraz działań naprawczych (przy czym nie przewidziano odrębnych regulacji w zakresie działań naprawczych i nadzorczych podejmowanych przez stosowne organy na podstawie danych zawartych w rejestrze)¹². Ustawodawca nie wskazał również terminów realizacji obowiązku przekazania przedmiotowych danych, co oznacza, że podjęcie decyzji o terminie przekazania danych miało leżeć w kompetencjach kierującego placówką. Stanisław Nitecki zapro-

⁹ A.M. Pot i in., *Regulation of Long-Term Care for Older Persons: A Scoping Review of Empirical Research*, „International Psychogeriatrics”, t. 36, 2024, nr 4, s. 431–452. DOI: 10.1017/S1041610223000704.

¹⁰ C. Emmer De Albuquerque Green, *The Human Rights of People Living in Care Homes: Never Again an Afterthought*, „Nature Aging”, t. 2, 2022, nr 9, s. 767–769. DOI: 10.1038/s43587-022-00283-z.

¹¹ Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej: Dz.U. 2004, poz. 1572.

¹² K. Marchewka-Bartkowiak, *Ocena skutków regulacji...*

ponował, aby przekazywanie informacji zawartych w rejestrze ujednolicić do 15 dnia pierwszego miesiąca w danym kwartale, co byłoby jednocześnie spójne z obowiązkiem przekazywania wojewodzie informacji zawartych w rejestrze nie rzadziej niż raz na kwartał¹³.

Wprawdzie w ustawie nie wskazano tego wprost, ale zgodnie z przygotowaną przez Biuro Analiz Sejmowych oceną skutków regulacji zawartych w projekcie ustawy o zmianie u.p.s. oraz niektórych innych ustaw¹⁴ za zdarzenie nadzwyczajne należy rozumieć „każde zdarzenie, które w sposób negatywny wpływa na mieszkańca placówki lub domu i którego następstwa wiążą się z potencjalnym lub faktycznym pogorszeniem stanu zdrowia lub wręcz zagrażają życiu mieszkańca”¹⁵. Zgodnie z ujęciem Biura Analiz Sejmowych rejestr z założenia ma dotyczyć nie tylko mieszkańców domów pomocy społecznej, ale także osób przebywających w placówce, zapewniając całodobową opiekę osobom niepełnosprawnym, przewlekle chorym oraz osobom w podeszłym wieku. Jako jeden z celów szczegółowych proponowanych nowelizacji wskazano wzmocnienie nadzoru nad realizacją usług opiekuńczych¹⁶. Nadmienić jednocześnie należy, jak słusznie zauważył Nitecki (a co wskazuje wprost ustawodawca), że zdarzenia nadzwyczajne są związane z zagrożeniem życia lub zdrowia, w co wlicza się również samouszkodzenia, wypadki czy obrażenia ciała¹⁷.

Z kolei we wprowadzeniu (omawiającym kontekst implementacji rejestru) do dokumentu pt. *Analiza ryzyka dla rejestru zgłoszeń o zdarzeniach nadzwyczajnych dotyczących mieszkańców DPS* (wersja od 10 marca 2025 roku)¹⁸ wskazuje się, że rejestr stanowi dokument odnotowujący wszystkie „nietypowe, niebezpieczne lub wyjątkowe sytuacje, które miały miejsce na terenie placówki”¹⁹. W dalszej części z kolei uzupełnia się, iż rejestr zawiera tym samym informacje „o sytuacjach awaryjnych, wypadkach, interwencjach medycznych oraz innych incydentach związanych z mieszkańcami DPS”²⁰. W dokumencie podkreślono ponadto, że za cel prowadzenia rejestru wskazuje się nie tylko względy bezpieczeństwa, ale

¹³ S. Nitecki, *Dom pomocy społecznej. Kierowanie i umieszczanie, ustalanie odpłatności za pobyt*, Wolters Kluwer, Warszawa, 2023, s. 189–190, LEX, <https://sip.lex.pl/#/monograph/369546252/4/nitecki-stanislaw-dom-pomocy-spoecznej-kierowanie-umieszczanie-i-ustalanie-odplatnosci-za-pobyt?keyword=nitecki%20dom%20pomocy%20spo%20C5%82ecznej&cm=SFIRST> (dostęp: 4.12.2025).

¹⁴ K. Marchewka-Bartkowiak, *Ocena skutków regulacji...*, s. 7.

¹⁵ Tamże, s. 7.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ S. Nitecki, *Dom pomocy społecznej...*

¹⁸ B. Mendyk, *Analiza ryzyka dla rejestru zgłoszeń o zdarzeniach nadzwyczajnych dotyczących mieszkańców DPS-u. Wersja od 10 marca 2025*, LEX, <https://sip.lex.pl/#/template/319082196?keyword=Analiza%20ryzyka%20dla%20rejestru%20zg%20C5%82osze%20C5%84%20o%20zdarzeniach%20nadzwyczajnych%20dotycz%20C4%85cych%20mieszka%20C5%84c%20C3%B3w%20dps&cm=SFIRST> (dostęp: 12.11.2025).

¹⁹ Tamże.

²⁰ Tamże.

także dokumentację i kontrolę. Nieco bardziej szczegółowo przesłanki kwalifikujące do uznania jakiegoś zdarzenia za niepożądane ujął Nitecki, wskazując, że są to zdarzenia zagrażające życiu i zdrowiu mieszkańców. Przy czym rozróżnił on trzy powody powstawania takich zdarzeń, tj. relacje między mieszkańcami domów pomocy społecznej, relacje między mieszkańcami a pracownikami instytucji oraz spowodowane działaniami mieszkańców. Oprócz wskazanych wyżej powodów Nitecki podkreślił, że mogą one także stanowić następstwa zdarzeń losowych (nieobarczonych niczyją winą) bądź nieszczęśliwych wypadków²¹.

Co do zasady można uznać, że rejestr zdarzeń nadzwyczajnych pełni funkcję porządkującą, wystąpienia pokontrolne NIK wskazują bowiem na pewne nieprawidłowości wymagające weryfikacji. Dla przykładu NIK Delegatura w Gdańsku w Wystąpieniu Pokontrolnym w zakresie przestrzegania praw mieszkańców domów pomocy społecznej przeznaczonych dla osób dorosłych z niepełnosprawnościami intelektualnymi oraz dla osób przewlekłe psychicznie chorych podał w wątpliwość sposób dokumentowania wybranych zdarzeń z udziałem agresywnych mieszkańców, gdyż „uniemożliwiał weryfikację podjętych przez opiekuna czynności i jednoznaczne stwierdzenie, czy nie stanowiły one przypadków zastosowania przymusu bezpośredniego”²².

3. Metodologia

Przeprowadzona w niniejszym artykule analiza danych zastanych została zrealizowana w oparciu o dane pochodzące z dwóch województw: podlaskiego i zachodniopomorskiego. Na prośbę autorów informacje za rok 2024 udostępniono w trybie dostępu do informacji publicznej przez Wydział Zdrowia i Polityki Społecznej Zachodniopomorskiego Urzędu Wojewódzkiego w Szczecinie oraz Wydział Polityki Społecznej Podlaskiego Urzędu Wojewódzkiego w Białymstoku. Wyboru województw dokonano w oparciu o następujące kryteria: plan porównania danych z dwóch krańcowych województw (tj. zlokalizowanego w północno-wschodniej oraz północno-zachodniej części kraju), historyczny podział województwa na tzw. „Polskę A” i „Polskę B”, różnice w liczbie jednostek pomocy społecznej – w województwie zachodniopomorskim odnotowano dwa razy więcej dziennych domów pomocy niż w podlaskim (odpowiednio 21 i 10) oraz niemal dwa razy więcej środowiskowych domów samopomocy (odpowiednio 48 i 25), a także znaczne różnice w liczbie miejsc w domach pomocy społecznej (zachodniopomorskie: 4305, podlaskie: 2380), mimo po-

²¹ S. Nitecki, *Dom pomocy społecznej...*

²² Najwyższa Izba Kontroli, *Informacja o wynikach kontroli...*, s. 36.

dobnej powierzchni i podobnego odsetka liczby ludności w wieku powyżej 65 lat (zachodniopomorskie 19,3%, podlaskie 18,3%)²³.

W pierwszym etapie opracowywania danych usunięto adresy placówek oraz podjęto decyzję o nieraportowaniu zdarzeń w podziale na typy instytucji. Działania te miały na celu zapewnienie anonimowości poszczególnym domom pomocy społecznej z analizowanych województw tak, aby uniemożliwić przypisanie konkretnych zdarzeń do danej placówki. W dalszej kolejności wskazane w rejestrze zdarzenia uszeregowano zgodnie z ustawowym podziałem, tj. wypadki, samouszkodzenia i obrażenia ciała, przy czym w ramach wskazanych trzech kategorii dokonano uszczegółowienia rodzaju zdarzeń (w oparciu o treść zgłoszeń odnotowanych w obu województwach).

4. Rejestr zdarzeń nadzwyczajnych – analiza porównawcza w województwach podlaskim i zachodniopomorskim

W 2024 roku w województwie zachodniopomorskim świadczenia opiekuńcze w formie stacjonarnej były realizowane w 28 domach pomocy społecznej, które łącznie dysponowały 4305 miejscami (tabela 1). W województwie podlaskim usługi te świadczone były w 25 placówkach, oferujących łącznie 2380 miejsc. Zauważalne jest zróżnicowanie w zakresie typów domów pomocy społecznej funkcjonujących w obu regionach. W województwie zachodniopomorskim 29,1% miejsc znajdowało się w domach dla osób przewlekle somatycznie chorych, a 24,7% – w placówkach przeznaczonych dla osób w podeszłym wieku oraz przewlekle somatycznie chorych. Z kolei w województwie podlaskim największy odsetek miejsc (28,7%) przypadał na domy dla osób przewlekle psychicznie chorych. Dodatkowo w regionie tym funkcjonowały cztery placówki dla osób w podeszłym wieku oraz trzy domy dla dzieci i młodzieży z niepełnosprawnością intelektualną. Średnia liczba miejsc w jednym domu pomocy społecznej wynosiła 126 w województwie zachodniopomorskim oraz 95 w województwie podlaskim, przy czym zauważalne były istotne różnice pomiędzy poszczególnymi typami placówek. Pod względem liczby miejsc we wszystkich typach domów pomocy społecznej, w przeliczeniu na 1000 mieszkańców, w 2024 roku współczynnik dostępności kształtował się na poziomie 2,64 w województwie zachodniopomorskim oraz 2,09 w województwie podlaskim²⁴.

²³ Główny Urząd Statystyczny, *Rocznik Statystyczny Województw 2024*, Warszawa 2024, s. 30.

²⁴ Główny Urząd Statystyczny, *Bank Danych Lokalnych*, Warszawa 2025, <https://bdl.stat.gov.pl/bdl/dane/podgrup/tablica> (dostęp: 9.04.2025).

Tabela 1. Domy pomocy społecznej w województwie podlaskim i zachodniopomorskim w 2024 roku

Typ placówek	Liczba placówek		Liczba miejsc		Średnia liczba miejsc w placówce	
	Zach.	Podl.	Zach.	Podl.	Zach.	Podl.
dla osób w podeszłym wieku i przewlekle somatycznie chorych	8	5	1063	456	132	91
dla osób przewlekle psychicznie chorych	6	6*	590	683	98	113
dla osób niepełnosprawnych intelektualnie oraz przewlekle psychicznie chorych	3	0	722	0	240	0
dla osób przewlekle somatycznie chorych	14	3	1254	444	90	148
dla dorosłych niepełnosprawnych intelektualnie	4	1	349	120	87	120
dla dzieci, młodzieży i dorosłych niepełnosprawnych intelektualnie	3	2	327	379	109	189
dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych intelektualnie	0	3	0	169	0	56
dla osób w podeszłym wieku	0	4	0	110	0	27
dla osób w podeszłym wieku i niepełnosprawnych fizycznie	0	1	0	19	0	19
Razem	38	25	4305	2380	126	95

*W zestawieniu wyszczególniono dwie filie placówek, które realizują świadczenia dla osobnej grupy mieszkańców.

Zach = województwo zachodniopomorskie; Podl. = województwo podlaskie

Źródło: Zachodniopomorski Urząd Wojewódzki, *Rejestr domów pomocy społecznej województwa zachodniopomorskiego*, 2025, <https://www.gov.pl/web/uw-zachodniopomorski/jednostki-pomocy-spoecznej2> (dostęp: 9.04.2025); Podlaski Urząd Wojewódzki w Białymstoku, *Jednostki organizacyjne pomocy społecznej*, <https://www.gov.pl/web/uw-podlaski/jednostki-organizacyjne-pomocy-spoecznej> (dostęp: 9.04.2025).

W 2024 roku domy pomocy społecznej z województwa podlaskiego przekazały do urzędu wojewódzkiego informacje o 48 zdarzeniach nadzwyczajnych, w tym o 42 wypadkach, 3 przypadkach samouszkodzeń oraz 2 obrażeniach ciała. Wszystkie zdarzenia miały charakter indywidualny. W przypadku placówek z województwa zachodniopomorskiego odnotowano 32 zdarzenia nadzwyczajne, z czego 21 stanowiły wypadki, 5 samouszkodzenia, a 6 obrażenia ciała. Spośród tych zdarzeń 5 dotyczyło więcej niż jednej osoby. Zauważalna była różnica w praktyce klasyfikowania charakteru zdarzeń (indywidualne/zbiorowe) między regionami.

Szczególną uwagę należy zwrócić na zdarzenia związane z samouszkodzeniami oraz próbami samobójczymi. W obu regionach odnotowano tego typu przy-

padki: 5 w województwie zachodniopomorskim i 3 w podlaskim. Zapobieganie tego rodzaju incydentom wśród mieszkańców placówek opiekuńczych powinno koncentrować się na leczeniu zaburzeń psychicznych oraz chorób somatycznych, które stanowią główne czynniki ryzyka²⁵. Ponieważ w województwie podlaskim występuje duża liczba placówek dla osób psychicznie chorych, zatem wskazane zalecenie zyskuje dodatkowo na zasadności.

Kolejnym problemem mogącym mieć przełożenie na kształt listy zdarzeń nadzwyczajnych są czynniki ryzyka związane z zagrożeniem występowania depresji, mieszkańcy domów pomocy społecznej są bowiem bardziej narażeni na tę chorobę niż osoby żyjące w środowisku otwartym²⁶. Wyniki badań przeprowadzonych w Kanadzie wśród ponad 11 tysięcy mieszkańców placówek opieki długoterminowej wskazują, że 27,1% osób przejawia objawy depresji, a 23,3% doświadcza zarówno objawów depresyjnych, jak i zaburzeń funkcji poznawczych²⁷. Dotyczy to również osób przebywających w placówkach krócej niż rok²⁸. Liczne badania potwierdzają zasadność prowadzenia w domach pomocy społecznej badań przesiewowych mieszkańców pod kątem depresji oraz wdrażania działań terapeutycznych w ramach profilaktyki²⁹.

Problemy depresyjne osób starszych przejawiają się także w rejestrze zdarzeń (w kategorii samouszkodzenia) w postaci odnotowanych w obu województwach samookaleczeń i prób samobójczych, które obejmują 10% z odnotowanych w 2024 roku zdarzeń. Należy podkreślić, że przeprowadzka do domu pomocy społecznej stanowi dla osoby starszej wydarzenie o silnej dawce emocjonalnej, noszące znamiona kryzysu. Kryzysy wywołują z kolei silny stres i w konsekwencji mogą powodować pojawienie się bądź nasilenie depresji³⁰. Depresja natomiast może prowadzić m.in. do samookaleczania się bądź targnięcia się na życie. Zamieszkanie w domu pomocy społecznej może także generować poczucie osamotnienia, co również sprzyja rozwojowi depresji. Zgodnie z wynikami badań PolSenior2 osoby starsze, które czuły się prawie zawsze samotne, uzyskiwały

²⁵ M. Zmysłowska, *Samobójstwa osób starszych jako wyzwanie dla pracy socjalnej*, „Praca Socjalna”, t. 38, 2023, nr 4, s. 83. DOI: 10.5604/01.3001.0054.2491.

²⁶ A. Traczyk, P. Kędzia, A. Skrzek, *Jakość życia, sprawność funkcjonalna oraz występowanie ryzyka depresji u kobiet po 60 roku życia mieszkających w domach opieki społecznej i samodzielnie*, „Gerontologia Polska” 2016, nr 24, s. 32–39.

²⁷ M. Hoben i in., *Depressive Symptoms in Long-term Care Facilities in Western Canada: A Cross-Sectional Study*, „BMC Geriatrics”, t. 19, 2019, nr 335, art. 14. DOI: 10.1186/s12877-019-1298-5.

²⁸ D.R. Hoover i in., *Depression in the First Year of Stay for Elderly Long-Term Nursing Home Residents in the USA*, „International Psychogeriatrics”, t. 22, 2010, nr 7, s. 1161–1171. DOI: 10.1017/S1041610210000578.

²⁹ A. Knyszynska i in., *Związek pomiędzy sprawnością funkcjonalną a poziomem depresji wśród mieszkańców Domów Pomocy Społecznej*, „Gerontologia Polska”, t. 27, 2019, s. 144–149.

³⁰ A. Mielczarek, *Poczucie samotności mieszkańców domów pomocy społecznej dla osób w podeszłym wieku*, „Studia Toruńskie” 2021, nr 14, s. 86–96. DOI: 10.56583/frp.644.

ponad dwukrotnie więcej punktów skali Geriatrycznej Skali Oceny Depresji (GDS) niż te, które nie odczuwały osamotnienia³¹.

Tabela 2. Zdarzenia nadzwyczajne w domach pomocy społecznej w województwie podlaskim i zachodniopomorskim w 2024 roku.

Zdarzenia wg Ustawy	Uszczegółowienie	Region		
		Zachodnio-pomorskie	Podlaskie	Razem
Wypadki	Upadek	16	42	57
	Samodzielne oddalenie się z DPS	1	1	2
	Zgon po samodzielnym oddaleniu	1	0	1
	Wydanie złego leku	1	0	1
	Dewastacja DPS przez pijanego mieszkańca	1	0	1
	Poparzenie kawą	1	0	1
	Razem	21	43	64
Samouszkodzenia	Samookaleczanie	3	1	4
	Próba samobójcza	2	2	3
	Razem	5	3	8
Obrażenia ciała	Pobicie przez innego mieszkańca	5	2	7
	Przemoc seksualna	1	0	1
	Razem	6	2	8
Razem		32	48	80

*DPS = dom pomocy społecznej

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych udostępnionych przez Wydział Zdrowia i Polityki Społecznej Zachodniopomorskiego Urzędu Wojewódzkiego w Szczecinie oraz Wydział Polityki Społecznej Podlaskiego Urzędu Wojewódzkiego w Białymstoku.

Wypadki stanowią najliczniejszą kategorię zdarzeń nadzwyczajnych raportowanych przez domy pomocy społecznej, aż 80% wszystkich incydentów. Spośród nich najczęściej zgłaszane są upadki mieszkańców, które w analizowanych regionach stanowią średnio 73% wszystkich zdarzeń. W województwie podlaskim odsetek ten wynosi aż 87,5%, natomiast w zachodniopomorskim 51,6%. Analiza opisów zdarzeń wskazuje, że większość upadków ma miejsce w ciągach komunikacyjnych, łazienkach oraz pokojach.

Upadki oraz zaburzenia równowagi zaliczane są do tzw. wielkich zespołów geriatrycznych³². Według szacunków upadków doświadcza od 50% do 67% pens-

³¹ P. Zagożdżon i in., *Występowanie objawów depresyjnych*, w: *PolSenior 2. Badanie poszczególnych obszarów stanu zdrowia osób starszych, w tym jakości życia związanej ze zdrowiem*, red. P. Błędowski i in., Gdański Uniwersytet Medyczny, Gdańsk 2021, s. 327–348.

³² *Wielkie zespoły geriatryczne*, red. M. Cybulski, E. Krajewska-Kulać, Edra Urban & Partner, Wrocław 2021.

jonariuszy placówek opiekuńczych w wieku powyżej 65 lat, podczas gdy wśród osób starszych mieszkających samodzielnie odsetek ten wynosi około 33%³³. Mieszkańcy domów pomocy społecznej są szczególnie narażeni na ryzyko upadków ze względu na gorszy ogólny stan zdrowia, obecność wielochorobowości, niepełnosprawność oraz ograniczoną sprawność funkcjonalną³⁴. Z kolei Anna Edbom-Kolarz i Jerzy T. Marcinkowski wskazują na dwie podstawowe kategorie czynników sprzyjających upadkom: zdrowotne oraz środowiskowe. Do tych ostatnich zalicza się m.in. niewłaściwe oświetlenie, nieodpowiednie wyposażenie pomieszczeń, a także bariery architektoniczne³⁵.

Analiza informacji o podjętych działaniach zaradczych w związku z upadkami mieszkańców domów pomocy społecznej pozwala na wyszczególnienie trzech obszarów. Pierwszy to udzielenie doraźnej pomocy w placówce lub wezwanie pogotowia oraz opis wykonanych procedur medycznych. Drugi to informowanie przełożonych o zdarzeniu przez pracowników działu opiekuńczo-terapeutycznego. Kolejny obszar to przeprowadzenie rozmowy z poszkodowanymi mieszkańcami oraz pracownikami w zakresie profilaktyki upadków.

Choć niewątpliwie upadki osób starszych mogą przyczynić się do pogorszenia stanu zdrowia oraz spadku samodzielności, to czy z powodu ryzyka wystąpienia, szczególnie w wyniku przyczyn wewnętrznych, można je uznać za zdarzenia nadzwyczajne? Niewątpliwie są to zdarzenia niepożądane, ale analiza działań zaradczych raportowanych przez jednostki skupia się głównie na eliminacji i ograniczaniu skutków. Zgłaszanie tego typu incydentów może być bardziej zasadne, jeśli przyczyni się do wypracowania nowych standardów związanych z profilaktyką upadków, np. w zakresie rozszerzenia niezbędnego wyposażenia w łazienkach i ciągach komunikacyjnych czy dodatkowych zajęć aktywizujących mieszkańców domów pomocy społecznej (rehabilitacja, terapia zajęciowa).

Warto podkreślić, że podejmowane działania profilaktyczne nie powinny prowadzić do ograniczenia samodzielności osób starszych ani do redukcji ich aktywności fizycznej, w tym wyręczania ich w codziennych czynnościach. Jak wskazuje Katarzyna Domosławska-Żylińska i in., ćwiczenia siłowe, wytrzymałościowe, równoważne oraz rozciągające stanowią istotny element profilaktyki upadków w populacji osób starszych³⁶. W przypadku seniorów obciążonych zwiększonym ryzykiem upadków zasadna jest indywidualizacja programu

³³ P. Dusińska, J. Bonior, *Wybrane czynniki ryzyka i prewencja upadków osób starszych*, „Sztuka Leczenia” 2019, nr 2, s. 33–38.

³⁴ E.J. Cameron i in., *Falls and Long-Term Care: A Report from the Care by Design Observational Cohort Study*, „BMC Family Care”, t. 19, 2018, nr 73, s. 6. DOI: 10.1186/s12875-018-0741-6.

³⁵ A. Edbom-Kolarz, J.T. Marcinkowski, *Upadki osób starszych – przyczyny, następstwa, profilaktyka*, „Hygeia Public Health”, t. 46, 2011, nr 3, s. 313–318.

³⁶ K. Domosławska-Żylińska, M. Krysińska, M. Fronk, *Aktywność fizyczna w profilaktyce upadków wśród osób starszych*, „Gerontologia Polska”, t. 26, 2018, nr 4, s. 294–298.

treningowego, przy czym istotne jest, aby był on atrakcyjny i motywujący dla uczestników. Można w tym celu wykorzystać nowoczesne technologie, takie jak Nintendo Wii bądź sięgnąć po sprawdzone i potwierdzone naukowo programy treningowe, m.in.: Multi-target Stepping Program, Lifestyle-integrated Functional Exercise (LiFE) czy program ćwiczeń Tai Chi³⁷.

Mieszkańcy domów pomocy społecznej powinni mieć zapewniony dostęp do rehabilitacji prowadzonej przez specjalistów. Niestety w ostatnich latach obserwuje się systematyczny spadek liczby rehabilitantów zatrudnionych w domach pomocy społecznej. W latach 2016–2023 w placówkach prowadzonych na poziomie powiatowym liczba etatów na stanowisku rehabilitanta zmniejszyła się o ponad 10%³⁸. Obecnie średnio jeden rehabilitant przypada na 75 mieszkańców. Oznacza to, że gdyby wszyscy chcieli korzystać z zajęć rehabilitacyjnych, mogłyby się one odbywać średnio raz na dwa tygodnie dla każdej osoby³⁹.

Podsumowanie

W oparciu o przeprowadzone analizy można stwierdzić, że obowiązek raportowania zdarzeń nadzwyczajnych, w swojej obecnej formie, realizuje przede wszystkim funkcje sprawozdawcze i kontrolne. Zauważalna jest jednak potrzeba doprecyzowania zapisów ustawowych zarówno w zakresie tego, jakie zdarzenia powinny podlegać obowiązkowi zgłoszenia, jak i w odniesieniu do typów oraz zakresu działań następczych. Obecnie działania te koncentrują się głównie na eliminacji skutków pojedynczych incydentów, bez szerszej refleksji nad przyczynami i możliwościami zapobiegania podobnym zdarzeniom w przyszłości.

Domy pomocy społecznej oraz inne jednostki pomocy społecznej są już istotnie obciążone obowiązkami administracyjnymi i sprawozdawczymi. Dlatego, wprowadzając nowe wymagania, szczególnie w obszarze monitorowania i raportowania zdarzeń nadzwyczajnych, należy jasno określić ich cel oraz praktyczne przełożenie na funkcjonowanie placówek.

³⁷ M. Wiśniowski, A. Kulesza, M. Niemczyk, *Aktywność fizyczna w prewencji upadków u osób starszych*, „Gerontologia Polska” 2018, t. 26, nr 2, s. 140–146; J. Pillay, i in., *Falls Prevention Interventions for Community-Dwelling Older Adults: Systematic Review and Meta-Analysis of Benefits, Harms, and Patient Values and Preferences*, „Systematic Reviews”, t. 13, 2024, art. 289. DOI: 10.1186/s13643-024-02681-3.

³⁸ Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, *Sprawozdanie MPiPS-05 za 2016 rok. Wybrane jednostki organizacyjne pomocy społecznej oraz zatrudnienie w systemie pomocy społecznej*, Warszawa 2017, <https://www.gov.pl/web/rodzina/statystyka-za-rok-2016> (dostęp: 10.06.2025); Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, *Sprawozdanie MRiPS-06 za 2023 rok*.

³⁹ R. Iwański, A. Szafranek, *Prawno-ekonomiczne uwarunkowania pracy w domach pomocy społecznej w kontekście starzenia się populacji*, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2024, nr 6, s. 16. DOI: 10.33226/0032-6186.2024.6.3.

Zgromadzone dane, zarówno na poziomie województw, jak i w skali ogólnokrajowej, mogą stanowić podstawę do opracowania standardów postępowania w określonych typach zdarzeń nadzwyczajnych. Równocześnie zasadne wydaje się prowadzenie pogłębionej analizy pod kątem efektywności i zasadności wdrażania programów profilaktycznych, w szczególności dotyczących depresji i upadków wśród mieszkańców placówek całodobowej opieki.

Nie jest przesądzone, czy wdrożona procedura przełoży się na wypracowanie konkretnych zmian w funkcjonowaniu placówek ukierunkowanych na zwiększenie bezpieczeństwa mieszkańców i pracowników domów pomocy społecznej. Zgromadzone dane powinny być nie tylko wykorzystywane w procesie budowania polityki zarządzania ryzykiem na poziomie poszczególnych placówek, lecz także stanowić podstawę do formułowania systemowych propozycji zmian w analizowanych obszarach funkcjonowania tego kluczowego elementu opieki długoterminowej.

Bibliografia

- Cameron E.J., Bowles S.K., Marshall E.G., Andrew M.K., *Falls and Long-Term Care: A Report from the Care by Design Observational Cohort Study*, „BMC Family Care”, t. 19, 2018, nr 73, s. 1–7. DOI: 10.1186/s12875-018-0741-6.
- Domosławska-Żylińska K., Krysińska M., Fronk M., *Aktywność fizyczna w profilaktyce upadków wśród osób starszych*, „Gerontologia Polska”, t. 26, 2018, nr 4, s. 294–298.
- Dusińska P., Bonior J., *Wybrane czynniki ryzyka i prewencja upadków osób starszych*, „Sztuka Leczenia” 2019, nr 2, s. 33–38.
- Edbom-Kolarz A., Marcinkowski J.T., *Upadki osób starszych – przyczyny, następstwa, profilaktyka*, „Hygeia Public Health”, t. 46, 2011, nr 3, s. 313–318.
- Emmer De Albuquerque Green C., Tinker A., Manthorpe J., *Human Rights and Care Homes for Older People: A Typology of Approaches from Academic Literature as a Starting Point for Activist Scholarship in Human Rights and Institutional Care*, „The International Journal of Human Rights”, t. 26, 2021, nr 4, s. 717–739. DOI: 10.1080/13642987.2021.1961753.
- Emmer De Albuquerque Green C., *The Human Rights of People Living in Care Homes: Never Again an Afterthought*, „Nature Aging”, t. 2, 2022, nr 9, s. 767–769. DOI: 10.1038/s43587-022-00283-z.
- Główny Urząd Statystyczny, *Bank Danych Lokalnych*, Warszawa 2025, <https://bdl.stat.gov.pl/bdl/dane/podgrup/tablica> (dostęp: 9.04.2025).
- Główny Urząd Statystyczny, *Rocznik Statystyczny Województw 2024*, Warszawa 2024.
- Goffman E., *Charakterystyka instytucji totalnych*, w: *Elementy teorii socjologicznych. Materiały do dziejów współczesnej socjologii zachodniej*, red. W. Derczyński, A. Jasińska-Kania, J. Szacki, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1975, s. 150–177.
- Hoben M., Heniger A., Holroyd-Leduc J., Knopp-Sihota J., Estabrooks C., Goodarzi Z., *Depressive Symptoms in Long-term Care Facilities in Western Canada: A Cross-Sectional Study*, „BMC Geriatrics”, t. 19, 2019, nr 335, art. 14. DOI: 10.1186/s12877-019-1298-5.
- Hoover D.R., Siegel M., Lucas J., Kalay E., Gaboda D., Devanand D.P., Crystal S., *Depression in the First Year of Stay for Elderly Long-Term Nursing Home Residents in the USA*, „International Psychogeriatrics”, t. 22, 2010, nr 7, s. 1161–1171. DOI: 10.1017/S1041610210000578.

- Iwański R., Szafranek A., *Prawno-ekonomiczne uwarunkowania pracy w domach pomocy społecznej w kontekście starzenia się populacji*, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2024, nr 6, s. 11–19. DOI: 10.33226/0032-6186.2024.6.3.
- Knyszyńska A., Radecka A., Bryczkowska I., Zabielska P., Lubkowska A., Karakiewicz B., *Związek pomiędzy sprawnością funkcjonalną a poziomem depresji wśród mieszkańców Domów Pomocy Społecznej*, „Gerontologia Polska”, t. 27, 2019, s. 144–149.
- Kojder A., *Godność i siła prawa. Szkice socjologicznoprawne*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2001.
- Marchewka-Bartkowiak K., *Ocena skutków regulacji zawartych w projekcie ustawy o zmianie ustawy o pomocy społecznej oraz niektórych innych ustaw*, Druk sejmowy nr 3281, Biuro Analiz Sejmowych, Warszawa 2023, [https://orka.sejm.gov.pl/IEKSBAS.nsf/0/C1257B16005D9D9FC-12589D700160A10/\\$File/i1000_23.docx](https://orka.sejm.gov.pl/IEKSBAS.nsf/0/C1257B16005D9D9FC-12589D700160A10/$File/i1000_23.docx) (dostęp: 4.12.2025).
- Mendyk B., *Analiza ryzyka dla rejestru zgłoszeń o zdarzeniach nadzwyczajnych dotyczących mieszkańców DPS-u. Wersja od 10 marca 2025*, LEX, <https://sip.lex.pl/#/template/319082196?keyword=Analiza%20ryzyka%20dla%20rejestru%20zg%C5%82osze%C5%84%20o%20zdarzeniach%20nadzwyczajnych%20dotycz%C4%85cych%20mieszka%C5%84%C3%B3w%20dps&cm=SFIRST> (dostęp: 12.11.2025).
- Mielczarek A., *Poczucie samotności mieszkańców domów pomocy społecznej dla osób w podeszłym wieku*, „Studia Toruńskie”, nr 14, 2021, s. 86–96. DOI: 10.56583/frp.644.
- Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, *Sprawozdanie MRIpS-06 za 2023 rok. Wybrane jednostki organizacyjne pomocy społecznej i inne jednostki pomocy społecznej oraz zatrudnienie w systemie pomocy społecznej*, Warszawa 2024, <https://www.gov.pl/web/rodzina/statystyka-za-rok-2023> (dostęp: 9.04.2025).
- Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, *Sprawozdanie MPIpS-05 za 2016 rok. Wybrane jednostki organizacyjne pomocy społecznej oraz zatrudnienie w systemie pomocy społecznej*, Warszawa 2017, <https://www.gov.pl/web/rodzina/statystyka-za-rok-2016> (dostęp: 10.06.2025).
- Najwyższa Izba Kontroli, *Informacja o wynikach kontroli. Przestrzeganie praw mieszkańców domów pomocy społecznej przeznaczonych dla osób dorosłych z niepełnosprawnościami intelektualnymi oraz dla osób przewlekle psychicznie chorych*, Warszawa 2024.
- Nitecki S., *Dom pomocy społecznej. Kierowanie i umieszczanie, ustalanie odpłatności za pobyt*, Wolters Kluwer, Warszawa 2023, LEX, <https://sip.lex.pl/#/monograph/369546252/4/nitecki-stanislaw-dom-pomocy-spolecznej-kierowanie-umieszczanie-i-ustalanie-odplatnosci-za-pobyt?keyword=nitecki%20dom%20pomocy%20spo%C5%82ecznej&cm=SFIRST> (dostęp: 4.12.2025).
- Parsons T., *System społeczny*, tłum. M. Kaczmarczyk, Nomos, Kraków 2009.
- Pillay J., Gaudet L.A., Saba S., Vandermeer B., Ashiq A.R., Wingert A., Hartling L., *Falls Prevention Interventions for Community-Dwelling Older Adults: Systematic Review and Meta-Analysis of Benefits, Harms, and Patient Values and Preferences*, „Systematic Reviews”, t. 13, 2024, art. 289. DOI: 10.1186/s13643-024-02681-3.
- Podgórecki A., *Kontrola społeczna trzeciego stopnia*, w: *Problemy profilaktyki społecznej i resocjalizacji*, red. H. Dziewanowska, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1976, s. 15–28.
- Podlaski Urząd Wojewódzki, *Jednostki organizacyjne pomocy społecznej*, Białystok 2025, <https://www.gov.pl/web/uw-podlaski/jednostki-organizacyjne-pomocy-spolecznej> (dostęp: 9.04.2025).
- Pot A.M., Kok J., Schoonmade L.J., Bal R.A., *Regulation of Long-Term Care for Older persons: A Scoping Review of Empirical Research*, „International Psychogeriatrics”, t. 36, 2024, nr 4, s. 431–452. DOI: 10.1017/S1041610223000704.
- Traczyk, J., Kędzia, P., Skrzek, A., *Jakość życia, sprawność funkcjonalna oraz występowanie ryzyka depresji u kobiet po 60 roku życia mieszkających w domach opieki społecznej i samodzielnie*, „Gerontologia Polska” 2016, nr 24, s. 32–39.
- Turner J. H., *Struktura teorii socjologicznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
- Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz.U. 2004, poz. 1572).

- Wielkie zespoły geriatryczne*, red. M. Cybulski, E. Krajewska-Kułak, Edra Urban & Partner, Wrocław 2021.
- Wiśniowski M., Kulesza A., Niemczyk M., *Aktywność fizyczna w prewencji upadków u osób starszych*, „Gerontologia Polska”, t. 26, 2018, nr 2, s. 140–146.
- Zachodniopomorski Urząd Wojewódzki, *Rejestr domów pomocy społecznej województwa zachodniopomorskiego*, Szczecin 2025, <https://www.gov.pl/web/uw-zachodniopomorski/jednostki-pomocy-spoecznej2> (dostęp: 9.04.2025).
- Zagożdżon P., Broczek K., Kujawska-Danecka H., Czernych R., Mossakowska M., *Występowanie objawów depresyjnych*, w: *PolSenior 2. Badanie poszczególnych obszarów stanu zdrowia osób starszych, w tym jakości życia związanej ze zdrowiem*, red. P. Błędowski, T. Grodzicki, M. Mossakowska, T. Zdrojewski, Gdański Uniwersytet Medyczny, Gdańsk 2021, s. 327–348.
- Zmysłowska M., *Samobójstwa osób starszych jako wyzwanie dla pracy socjalnej*, „Praca Socjalna”, t. 38, 2023, nr 4, s. 83–101. DOI: 10.5604/01.3001.0054.2491.

PATRYCJA WOŚKO*

Rola wartości w psychospołecznym radzeniu sobie ze stresem u studentów

The Role of Values in Students' Psychosocial Coping with Stress

Abstrakt

Artykuł przedstawia ocenę kluczowych wartości akademickich zwiększających efektywność naukową studentów oraz radzenie sobie ze stresem wynikającym z funkcjonowania w społeczności akademickiej. Dostarcza on cennej wiedzy pozwalającej na lepsze zrozumienie aspektów przyczyniających się do pełnego zaangażowania w naukę, jak i działalność akademicką studentów. Głównym celem badania było określenie związków między czynnikami społeczno-organizacyjnymi w środowisku akademickim a sposobami radzenia sobie ze stresem wśród studentów. Badaną grupę stanowiło 1210 studentów Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II w Lublinie. Badania przeprowadzono z wykorzystaniem narzędzia analizującego znaczenie kluczowych obszarów funkcjonowania uczelnianego – Ocena czynników społeczno-organizacyjnych środowiska akademickiego (autorskie narzędzie) oraz Mini-COPE badającego strategie radzenia sobie ze stresem. Sprzyjające środowisko akademickie przyczynia się do aktywnego radzenia sobie ze stresem przez studentów i poszukiwania wsparcia, zmniejsza zaś tendencję do bezradności. Relacje interpersonalne, autonomia oraz jasność zadań to kluczowe czynniki chroniące w stresujących sytuacjach uczelnianych. Przeprowadzone badania naukowe dostarczają wskazówek, jak identyfikować potrzeby i oczekiwania studentów oraz jak wspierać ich w funkcjonowaniu psychospołecznym poprzez rozwijanie skutecznych metod radzenia sobie ze stresem.

Słowa kluczowe: wartości, psychospołeczne radzenie sobie ze stresem, studenci, funkcjonowanie w społeczności akademickiej

* Mgr Patrycja Wośko – Katedra Psychoprofilaktyki Społecznej, Instytut Psychologii, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, e-mail: patrycja.wosko@kul.pl, ORCID: 0000-0002-5600-9894

Abstract

This article presents an assessment of key academic values that enhance students' academic effectiveness and coping with stress resulting from functioning in the academic community. It provides valuable knowledge that allows for a better understanding of aspects contributing to students' full engagement in learning and academic activities. The main objective of the study was to identify the relationships between socio-organizational factors in the academic environment and the coping strategies used by students to deal with stress. The study group consisted of 1210 students from the John Paul II Catholic University of Lublin. The research was conducted using a tool analyzing the importance of key areas of university functioning – the Assessment of Socio-Organizational Factors in the Academic Environment (a proprietary tool), and the Mini-COPE, which examines stress coping strategies. A supportive academic environment contributes to students' active coping with stress and seeking support, while reducing the tendency to feel helpless. Interpersonal relationships, autonomy, and task clarity are key protective factors in stressful academic situations. The conducted research provides guidance on how to identify students' needs and expectations and how to support them in their psychosocial functioning by developing effective methods of coping with stress.

Keywords: values, psychosocial coping with stress, students, functioning in the academic community

Wstęp

Wartości w życiu każdego człowieka stanowią niezbędny zasób potrzebny do realizacji swoich celów, satysfakcji życiowej czy radzenia sobie z różnymi wyzwaniami i trudnościami dnia codziennego. Kształtują się one już od dzieciństwa, zmieniają się w toku rozwoju poprzez różne zmiany społeczno-kulturowe i kształtowanie się tożsamości człowieka. W niniejszym artykule podjęto refleksję nad znaczeniem wartości w radzeniu sobie ze stresem u studentów, którzy dążą do osiągnięcia pełnej dorosłości poprzez edukację i wychowanie, jakie zapewnia im środowisko akademickie. Na tej podstawie budują też własny system wartości. Nie jest to proces łatwy, gdyż studenci poddawani są różnym przemianom edukacyjnym, społecznym czy osobowościowym, które wpływają na ich funkcjonowanie psychospołeczne i światopogląd zarówno pozytywnie, jak i negatywnie, obniżając ich zaangażowanie i realizowanie własnych działań¹.

Samo pojęcie wartości jest bardzo szerokie i trudne do zdefiniowania ze względu na swoją wieloznaczność. W literaturze naukowej podkreśla się, że są to różne cenne dla człowieka aspekty, przedmioty i obszary funkcjonowania. Opiera się on na nich w swoich dążeniach życiowych oraz nadają one sens jego życiu². W środowisku akademickim tymi cennymi elementami są czynniki społeczno-organizacyjne, które przyczyniają się do kształtowania światopoglądu

¹ A. Franczok-Kuczmowska, M. Kuzian, *Psychospołeczne uwarunkowania funkcjonowania i zdrowia psychicznego w okresie wczesnej dorosłości*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis”, t. 11, 2018, s. 115–132. DOI: 10.24917/20845596.11.8.

² L. Dakowicz, *System wartości studentów*, w: *Etos nauczyciela w jednoczącej się Europie*, red. A.A. Kwiatkowska, Trans Humana, Warszawa 2004, s. 213–215.

studentów oraz zapewniają wsparcie w procesie naukowym. Pozwalają również na budowanie zdrowych relacji społecznych, rozwijanie motywacji i większego zaangażowania w edukację³.

Istotną rolę odgrywa kultura organizacji uniwersytetu, rozumiana jako: „zbiór podzielanych w danej zbiorowości i akceptowalnych przez jej członków idei (przekonań, poglądów, opinii) oraz, co szczególnie ważne, reguł postępowania – wartości wskazujących godne cele, norm dyktujących godne sposoby osiągnięcia celów oraz wzorców osobowych, pokazujących kim warto być”⁴. Z definicji tej płynie ważne przesłanie, wskazujące, że uczelnia powinna być społecznością nastawioną na dialog i rozwijanie własnej osobowości przez studentów, a jednocześnie akceptującą wartości etyczne. Kultura organizacji uczelni jest ściśle powiązana z jej funkcjonowaniem, gdyż to od niej zależy, czy student zna i rozumie jej znaczenie i czy potrafi zaadaptować się do niej. Ta adaptacja pozwala na utożsamianie się studentom z misją, celami, strategiami rozwoju, jakie niesie uczelnia i na przyjmowanie ich jako własnych. Pomaga im lepiej odnajdywać się w społeczności akademickiej, ale dopiero wówczas, gdy zarówno ze strony władz uczelni, jak i wszystkich zatrudnionych pracowników zapewnione jest niezbędne wsparcie instrumentalne i emocjonalne⁵. Z aspektem kultury organizacyjnej uczelni wiąże się znajomość własnej roli przez studentów. Oznacza to świadomość swojego miejsca w strukturze uczelni oraz zrozumienie znaczenia pojęcia „bycie studentem”. W konsekwencji istotne staje się właściwe pojmowanie, kim tak naprawdę jest student i jakie obowiązki wynikają z tej roli. Ważne jest również, aby student analizował swoją rolę pod kątem możliwych nieścisłości i trudności w realizacji zadań oraz obowiązków związanych z funkcjonowaniem w środowisku akademickim.

W funkcjonowaniu psychospołecznym studentów istotną wartością jest możliwość podejmowania samodzielnych decyzji oraz ponoszenia odpowiedzialności za działania wynikające z procesu kształcenia i rozwoju własnego potencjału na uczelni. Dlatego dla tej grupy społecznej szczególnie ważne jest posiadanie wpływu na przebieg własnej nauki, możliwość wyboru miejsca, w którym chcą się uczyć, a także swoboda w zwracaniu się do pracowników uczelni z prośbą o pomoc i wsparcie⁶.

³ A. Yerken, R. Urbán, L.A. Nguyen Luu, *Sociocultural Adaptation Among University Students in Hungary: The Case of International Students from Post-Soviet Countries*, „Journal of International Students”, t. 12, 2022, nr 4, s. 867–888. DOI: 10.32674/jis.v12i4.4076.

⁴ P. Sztompka, *Uniwersytet współczesny. Zderzenie dwóch kultur*, „Nauka” 2014, nr 1, s. 7–18.

⁵ M. Pluta-Olearnik, *Nowe generacje studentów z perspektywy współtworzenia wartości w uniwersytecie*, „Marketing Instytucji Naukowych i Badawczych”, t. 34, 2019, nr 4, s. 1–20. DOI: 10.2478/minib-2019-0045.

⁶ M. Morelli i in., *Academic Failure: Individual, Organizational and Social Factors*, „Psicologia Educativa”, t. 27, 2021, nr 2, s. 167–175. DOI: 10.5093/psed2021a8.

Rozwój kariery stanowi kolejny istotny element, który umożliwia studentom doskonalenie własnych talentów oraz dążenie do realizacji celów zawodowych i życiowych. Zadaniem uczelni jest wspieranie studentów w tym procesie poprzez stwarzanie warunków do rozwijania różnych ścieżek kariery, kształtowanie umiejętności interpersonalnych oraz zachęcanie do autorefleksji nad indywidualnymi zasobami i aspiracjami⁷. Aspekt ten jest kluczowy, aby zapobiegać pojawianiu się niepewności wśród studentów dotyczącej ich przyszłości. Elina Kuusisto i Ingrid Schutte podkreślają, że wielu studentów wciąż poszukuje celów życiowych, do których chciałoby dążyć i które pragnie osiągnąć. Bardzo często, rozpoczynając studia, student nie jest w stanie wyobrazić sobie swojej przyszłości zawodowej ani osobistej, co prowadzi do odczuwania lęku, niepewności i zwątpienia⁸. Zadaniem uczelni jest kształtowanie sposobu myślenia studentów w tym zakresie poprzez dostarczanie im niezbędnych zasobów wspierających budowanie samooceny oraz poczucia własnej wartości. Kluczowe jest pełne wsparcie młodych ludzi w procesie edukacji oraz zrozumienie, że wyznaczone przez nich cele stanowią istotny motywator do osiągania sukcesów. Co więcej, ważniejsze od samej identyfikacji celów jest ich kształtowanie i konsekwentne dążenie do ich realizacji⁹.

Edukacja i rozwój osobistych zasobów studentów nie byłyby możliwe bez uwzględnienia znaczenia relacji interpersonalnych. Wartość ta stanowi podstawę dobrostanu psychospołecznego studentów oraz budowania zdrowych relacji w środowisku akademickim. Nawiązywanie pozytywnych relacji z wykładowcami sprzyja dostrzeganiu wsparcia ze strony uczelni, co z kolei prowadzi do wzrostu zaangażowania i motywacji do nauki¹⁰. Dlatego uczelnia powinna wspierać studentów w nawiązywaniu nowych relacji, a także w utrzymywaniu i rozwijaniu już istniejących kontaktów – zarówno z innymi studentami, jak i z wykładowcami czy pracownikami administracji. Istotne jest również reagowanie w sytuacjach konfliktowych poprzez dostarczanie pozytywnych wzorców i skutecznych sposobów ich rozwiązywania. Niezbędne jest także budowanie zaufania studentów, wzmacnianie poczucia przynależności oraz rozwijanie wartości relacyjnych w społeczności akademickiej¹¹.

⁷ A. Colby, *Purpose as a Unifying Goal for Higher Education*, „Journal of College and Character”, t. 21, 2020, nr 1, s. 21–29. DOI: 10.1080/2194587X.2019.1696829.

⁸ E. Kuusisto, I. Schutte, *Sustainability as a Purpose in Life Among Dutch Higher Education Students*, „Environmental Education Research”, t. 29, 2023, nr 5, s. 733–746. DOI: 10.1080/13504622.2022.2107617.

⁹ A. Colby, *Purpose...*, s. 27

¹⁰ R. Tindle i in., *Developing and Validating a University Needs Instrument to Measure the Psychosocial Needs of University Students*, „British Journal of Educational Psychology”, t. 92, 2022, nr 4, s. 1550–1570. DOI: 10.1111/bjep.12515.

¹¹ G.M. Davis i in., *Student's Sense of Belonging: The Development of a Predictive Retention Model*, „Journal of the Scholarship of Teaching and Learning”, t. 19, 2019, nr 1, s. 117–127. DOI: 10.14434/josotl.v19i1.26787.

Dużą rolę przypisuje się również konieczności pogodzenia życia rodzinnego z wymaganiami i oczekiwaniami uczelnianymi. W tym kontekście uwzględnia się zdolność studenta do realizacji swoich obowiązków wynikających z funkcjonowania na uczelni, jak i w domu. Równowaga między tymi sferami jest podstawą do efektywnego zarządzania sobą, motywowania i rozwijania się w obu tych obszarach. Jednocześnie należy zwrócić uwagę na czas poświęcony na odpoczynek, regenerację i zadbanie o swoje zdrowie¹². Wsparciem w zachowaniu równowagi między uczelnią a rodziną są bliskie relacje uczelniane, rodzinne, posiadane zasoby osobiste, ale i identyfikowanie się z kulturą uczelni¹³.

Cennym aspektem funkcjonowania w życiu akademickim jest również poczucie sensu nauki przez studenta, to, w jaki sposób wykorzystuje on swoje kompetencje w realizowanych zadaniach własnych. Ważny jest oceniany przez niego poziom, jak i jakość zaangażowania. Mówiąc o nastawieniu studenta do nauki, trzeba uwzględnić kontekst pokoleniowy. Dla pokolenia Y ważne staje się dążenie do samorozwoju, indywidualizacja, a także zwiększanie własnej motywacji. Z kolei dla pokolenia Z rozwijanie zainteresowań, różnorodność w działaniach czy odchodzenie od standardowej pracy na korzyść wykorzystania nowoczesnej technologii¹⁴.

Środowisko uczelni oraz jej wyposażenie przyczyniają się do efektywniejszego funkcjonowania studentów. Podstawą jest ocena możliwości i dostępności niezbędnych narzędzi potrzebnych do realizacji obowiązków i zadań uczelnianych. Co więcej, wyrażanie przez studentów potrzeb i oczekiwań w kwestii dostosowania wyposażenia do ich potrzeb jest niezbędnym czynnikiem pozwalającym na wdrażanie i modyfikowanie przestrzeni dającej zadowolenie ze studiowania¹⁵.

Poczucie przeciążenia bądź niedociążenia obowiązkami studenckimi jest wartością, która pokazuje, jak wygląda tempo pracy studenta i w jaki sposób radzi on sobie z wyzwaniami dnia codziennego na uczelni. Student może doświadczać presji czasu, mieć trudności w zarządzaniu czasem i kontrolowaniu swoich zadań. Może doświadczać braku satysfakcji ze studiowania, kiedy wymagania i stawiane przed nim oczekiwania są mało atrakcyjne i mało ambitne¹⁶.

Aby osiągnąć cel, którym jest efektywne studiowanie, analizuje się znaczenie rozkładu czasu. Pojęcie to odnosi się do sposobu, w jaki studenci postrzegają

¹² A. Picton, *Work-Life Balance in Medical Students: Self-Care in a Culture of Self-Sacrifice*, „BMC Medical Education”, t. 21, 2021, nr 8, s. 1–12. DOI: 10.1186/s12909-020-02434-5.

¹³ K. Szegedi, Z. Györi, T. Juhász, *Factors Affecting Quality of Life and Learning-Life Balance of University Students in Business Higher Education*, „Humanities and Social Sciences Communications”, t. 11, 2024, nr 113, s. 1–10. DOI: 10.1057/s41599-024-02603-7.

¹⁴ M. Pluta-Olearnik, *Nowe generacje studentów...*, s. 1–20.

¹⁵ H. Hall, *Satysfakcja studenta. Pomiar, modele, implikacje*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Rzeszowskiej, Rzeszów 2022, s. 174–175.

¹⁶ A. Kławiuc-Zduńczyk, *Czynniki organizacyjne a syndrom wypalenia akademickiego studentów*, „Edukacja Ustawiczna Dorosłych”, t. 123, 2023, nr 4, s. 321–337. DOI: 10.34866/sydy-j388.

wykorzystanie czasu potrzebnego do realizacji obowiązków akademickich oraz do właściwego funkcjonowania w społeczności uczelnianej. Optymalny rozkład czasu wpływa na zadowolenie studentów z harmonogramu zajęć oraz na możliwość pogodzenia wszystkich aktywności naukowych i pozanaukowych w codziennym planie dnia. Niekorzystny lub nieprzewidywalny rozkład godzin przyczynia się do utrudniania procesu uczenia się¹⁷.

Funkcjonowanie w środowisku akademickim i sposób zarządzania instytucją niekiedy negatywnie oddziałuje na studenta, obniżając jego wydajność w realizacji zadań naukowych. Reguły postępowania, istniejące stereotypy, jak i brak potrzebnego wyposażenia do rozwoju edukacji są przykładami czynników ryzyka sytuacji stresowych na uczelni¹⁸.

Stres pojawia się, gdy jednostka nie jest w stanie sprostać wymaganiom przewyższającym jej możliwości, co może prowadzić do szkód zdrowotnych, emocjonalnych, psychicznych oraz zmian w zachowaniu¹⁹. Stevan E. Hobfoll wskazuje, że stres występuje także w sytuacji, gdy jednostka traci cenne dla siebie zasoby, takie jak nadzieja, pewność siebie czy wsparcie rodziny, które są niezbędne do funkcjonowania w różnych kontekstach społecznych. Co więcej, nawet inwestowanie w cenione przez siebie zasoby może wywołać stres w przypadku ich utraty²⁰. W badaniach potwierdza się, że studenci doświadczający trudności w nawiązywaniu relacji społecznych mają większą tendencję do gorszego radzenia sobie ze stresem²¹. Sytuacje trudne obniżają motywację studentów i stanowią przeszkodę w osiągnięciu przez nich stawianych sobie celów. Stres przyczynia się do obniżenia dobrostanu psychospołecznego młodych ludzi na studiach²². Trzeba jednak pamiętać, że jest on naturalnym zjawiskiem, który towarzyszy człowiekowi w codzienności. Ważne jest natomiast, w jaki sposób młody człowiek na niego reaguje.

W literaturze naukowej podkreśla się, że radzenie sobie ze stresem jest reakcją człowieka na doświadczany stres, która zmierza do wyeliminowania go bądź zmniejszenia efektów jego działania. Mówi się o strategiach skoncentrowanych na

¹⁷ A. Hall, *Satysfakcja...*, s. 175.

¹⁸ I. Dumchak i in., *Socio-Cultural Factors Influencing Students' Learning Experience: A Cross-Cultural Study*, „Revista Eduweb”, t. 18, 2024, nr 3, s. 264–275. DOI: 10.46502/issn.1856-7576/2024.18.03.20.

¹⁹ R.S. Lazarus, S. Folkman, *Transactional Theory and Research on Emotions and Coping*, „European Journal of Personality” 1987, nr 1, s. 141–169. DOI: 10.1002/per.2410010304.

²⁰ S.E. Hobfoll, *Stres, kultura i społeczność. Psychologia i filozofia stresu*, tłum. M. Kacmająr, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2006, s. 72.

²¹ A.M. Lawal, J.C. Azikiwe, B.F. Fadaka, *School Life in COVID-19 Post-Lockdown: Differential Effects of Socio-Demographics Adjustments on Mental Health Indicators Among University Students*, „Psychology, Health and Medicine”, t. 28, 2023, nr 10, s. 2993–3004. DOI: 10.1080/13548506.2023.2192038.

²² Z.A. Green i in., *Emotional Support Received Moderates Academic Stress and Mental Well-Being in a Sample of Afghan University Students amid COVID-19*, „The International Journal of Social Psychiatry”, t. 68, 2021, nr 8, s. 1748–1755. DOI: 10.1177/00207640211057729.

zadaniu, na emocjach oraz na ucieczce. Pierwsza z nich charakteryzuje jednostki, które skupiają się na wykonywanych zadaniach i obowiązkach, jednocześnie dążąc do znalezienia przyczyny zaistniałego problemu, który wywołuje stres. Druga kategoria koncentruje się na emocjach, które pojawiają się w określonej sytuacji trudnej. Studenci przejawiający ten styl analizują swoje negatywne emocje, które są nasilone i mogą przyczyniać się do spadku efektywności ich działania. Natomiast strategia unikowa polega na podejmowaniu działań zastępczych, aby hipotetycznie nie myśleć o zaistniałej stresującej sytuacji. Jednostka odwleka wówczas czynności mające na celu rozwiązanie problemu²³.

Aby poradzić sobie z trudnymi sytuacjami, niezbędne jest posiadanie wielu cennych zasobów w postaci wartości, kompetencji, metod, jak i elastyczności w dopasowywaniu się do wciąż zmieniających się sytuacji, z którymi trzeba się mierzyć²⁴. Przejawiane przez studentów wartości, potrzeby, oczekiwania, cechy charakteru oraz indywidualne nawyki wynikają ze sposobów radzenia sobie z wyzwaniami i trudnościami w życiu akademickim. Dlatego celem artykułu jest poznanie, jakie znaczenie mają wartości w psychospołecznym funkcjonowaniu studentów i w jaki sposób wpływają one na radzenie sobie ze stresem.

1. Materiały i metody

Podjęte założenia badawcze miały na celu udzielenie odpowiedzi na następujące pytanie badawcze: P1: Jakie są związki między czynnikami społeczno-organizacyjnymi a radzeniem sobie ze stresem u studentów?

Na tej podstawie sformułowano hipotezę główną: H1: Istnieje istotna korelacja między czynnikami społeczno-organizacyjnymi a strategiami radzenia sobie ze stresem u studentów.

Badaniem objęto studentów Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II następujących kierunków: informatyki, administracji, zarządzania, dziennikarstwa, sztucznej inteligencji, ekonomii, bezpieczeństwa narodowego, kryminologii, prawa, filozofii, pedagogiki, psychologii, filologii angielskiej, sinologii, kierunku lekarskiego, położnictwa oraz pielęgniarstwa. Z każdego wydziału wybrano próbę studentów, według największej liczebności kierunku. W badaniu wzięło udział 1210 studentów (844 kobiety, 377 mężczyzn) o średniej wieku 20,55

²³ I. Heszen, *Psychologia stresu. Korzystne i niekorzystne skutki stresu życiowego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2013, s.20; R. Koszyk, *Radzenie sobie ze stresem studentów uprawiających sport wyczynowo*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, t. 31, 2018, nr 1, s. 41–59. DOI: 10.17951/j.2018.31.1.41-59.

²⁴ J. Kirenko, *Asertywność a radzenie sobie w sytuacjach trudnych studentów kierunków nauczycielskich z różnym poziomem samooceny*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny”, t. 37, 2018, nr 4, s. 9–23. DOI: 10.17951/lrp.2018.37.4.9-23.

(SD = 3,49). Ze względu na etap studiów najliczniejszą grupę stanowili studenci pierwszego roku (N = 569), drugiego (N = 314), trzeciego (N = 267), czwartego (N = 52) oraz piątego (N = 8). Zdecydowana większość osób wynajmowała mieszkanie bądź pokój (N = 618) lub mieszkała u członków rodziny (N = 320).

Pakiet badawczy składał się z metryczki socjodemograficznej zawierającej podstawowe informacje o badanych oraz z dwóch następujących narzędzi.

Pierwsze narzędzie służy analizie czynników społeczno-organizacyjnych. Jest to autorskie narzędzie opracowane przez Patrycję Wośko, Amandę Wróbel oraz studentów trzeciego roku psychologii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Jego celem jest ocena znaczenia czynników społeczno-organizacyjnych kształtujących funkcjonowanie i naukę studentów na uczelni. Metoda opiera się na koncepcji zagrożeń psychospołecznych i na tej podstawie została zaadaptowana do warunków uczelnianych, zgodnie ze standardową procedurą tworzenia narzędzia badawczego. Po ocenie kompetentnych sędziów sformułowano 43 pytania ze skalą odpowiedzi od 1 (w ogóle się nie zgadzam) do 5 (w bardzo dużym stopniu się zgadzam). Pytania składały się z 10 obszarów: kultura i funkcjonowanie na uczelni, rola studenta na uczelni, zakres decyzji i kontroli, środowisko uczelni oraz wyposażenie, rozwój kariery, relacja uczelnia – dom, relacje interpersonalne, projekt zadania, obciążenie studenta/tempo pracy studenta, rozkład czasu.

Drugie narzędzie to Mini-COPE – opracowane przez Charlesa S. Cavera, Michaela F. Scheiera i Jagdish K. Weintrauba, a zaadaptowane do warunków polskich przez Zygfrieda Juczyńskiego i Ninę Ogińską-Bulik. Celem kwestionariusza była ocena reakcji człowieka na stres. Do badania wykorzystano skróconą wersję – Mini-COPE składającą się z 28 stwierdzeń wchodzących w skład 14 strategii. Strategie podzielono na 4 kategorie i odpowiadające im skale: aktywne radzenie sobie (aktywne radzenie sobie, planowanie, pozytywne przewartościowanie), bezradność (zażywanie substancji psychoaktywnych, zaprzestanie działań, obwinianie siebie), poszukiwanie wsparcia (poszukiwanie wsparcia emocjonalnego, poszukiwanie wsparcia instrumentalnego), zachowania unikowe (zajmowanie się czymś innym, zaprzeczanie, wyładowanie). Strategie: zwrot ku religii, akceptacja, poczucie humoru stanowiły odrębne kategorie. Narzędzie pozwala ocenić, bazując na dyspozycyjnym radzeniu sobie, które z danych strategii są najczęściej stosowane w stresującej sytuacji.

Dane analizowano przy użyciu programu IBM SPSS Statistics, wersja 26. Dokonano podstawowych obliczeń statystycznych w celu określenia statystyk opisowych, takich jak: średnia, mediana, odchylenie standardowe, wartość minimalna oraz wartość maksymalna. Do zweryfikowania postawionego celu badawczego przeprowadzono korelacje r Pearsona między kategoriami czynników społeczno-organizacyjnych środowiska akademickiego a strategiami radzenia sobie ze stresem z uwzględnieniem zasady o istotności zmiennych.

2. Wyniki

Średni wynik w obszarze kultura i funkcjonowanie uczelni wyniósł 3,23 (SD = 0,69). Rola studenta na uczelni uzyskała najwyższy wynik (M = 3,58; SD = 0,89). Średnia dla zakresu decyzji i kontroli wyniosła 3,33 (SD = 0,71). Środowisko uczelni oraz wyposażenie osiągnęło średnią równą 3,18 (SD = 0,72). Rozwój kariery uzyskał następujący wynik: M = 2,71; SD = 0,53. Średnia dla obszaru relacja uczelnia – dom wyniosła 2,85 (SD = 0,67). Średni wynik w obszarze relacje interpersonalne to 3,27 (SD = 0,42). Projekt zadania osiągnął średnią równą 2,99 (SD = 0,73). Kolejny obszar, jakim było obciążenie studenta/tempo pracy studenta, uzyskał następujący wynik: M = 3,05; SD = 0,98. Średnia dla rozkładu czasu to 3,36 (SD = 0,71). Aktywne radzenie sobie osiągnęło wynik 1,87 (SD = 0,54). Średni wynik dla bezradności wyniósł 1,03 (SD = 0,54). Poszukiwanie wsparcia osiągnęło średnią równą 1,82 (SD = 0,73). Natomiast unikanie uzyskało następujący wynik: M = 1,45; SD = 0,53. Średnia dla zwrotu ku religii to 1,10 (SD = 1,02). Z kolei dane dla akceptacji wyniosły (M = 1,88; SD = 0,64). Poczucie humoru uzyskało zaś średnią 1,27 (SD = 0,73).

Tabela 1. Statystyki opisowe dla analizowanych zmiennych

	M	Me	SD	Min	Max
Kultura i funkcjonowanie na uczelni	3,23	3,20	0,69	1,00	5,00
Rola studenta na uczelni	3,58	3,50	0,89	1,00	5,00
Zakres decyzji i kontroli	3,33	3,33	0,71	1,00	5,00
Środowisko uczelni oraz wyposażenie	3,18	3,25	0,72	1,00	5,00
Rozwój kariery	2,71	2,67	0,53	1,17	5,00
Relacja uczelnia – dom	2,85	2,67	0,67	1,00	5,00
Relacje interpersonalne	3,27	3,30	0,42	1,70	5,00
Projekt zadania	2,99	3,00	0,73	1,00	5,00
Obciążenie studenta/ tempo pracy studenta	3,05	3,00	0,98	1,00	5,00
Rozkład czasu	3,36	3,50	0,71	1,00	5,00
Aktywne radzenie sobie	1,87	1,83	0,54	0,00	3,00
Bezradność	1,03	1,00	0,54	0,00	3,00
Poszukiwanie wsparcia	1,82	2,00	0,73	0,00	3,00
Unikanie	1,45	1,50	0,53	0,00	3,00
Zwrot ku religii	1,10	1,00	1,02	0,00	3,00
Akceptacja	1,88	2,00	0,64	0,00	3,00
Poczucie humoru	1,27	1,50	0,73	0,00	3,00

Źródło: opracowanie własne.

Do analizy związków między czynnikami społeczno-organizacyjnymi funkcjonowania w środowisku akademickim a strategiami radzenia sobie ze stresem u studentów zastosowano korelację r Pearsona.

Tabela 2. Związki między czynnikami społeczno-organizacyjnymi środowiska akademickiego a aktywnym radzeniem sobie, bezradnością, poszukiwaniem wsparcia oraz unikaniem.

	Aktywne radzenie sobie		Bezradność		Poszukiwanie wsparcia		Unikanie	
	R	p	R	p	R	p	R	p
Kultura i funkcjonowanie na uczelni	,327**	0,000	-,205**	0,000	,248**	0,000	-0,044	0,123
Rola studenta na uczelni	,240**	0,000	-,119**	0,000	,183**	0,000	0,029	0,307
Zakres decyzji i kontroli	,393**	0,000	-,247**	0,000	,242**	0,000	-0,045	0,121
Środowisko uczelni oraz wyposażenie	,231**	0,000	-,082**	0,004	,179**	0,000	0,000	0,995
Rozwój kariery	,241**	0,000	-,062*	0,030	,109**	0,000	-0,011	0,708
Relacja uczelnia – dom	-,083**	0,004	,307**	0,000	-,074*	0,010	,196**	0,000
Relacje interpersonalne	,424**	0,000	-,180**	0,000	,242**	0,000	-0,054	0,062
Projekt zadania	,408**	0,000	-,200**	0,000	,207**	0,000	-,094**	0,001
Obciążenie studenta/tempo pracy studenta	-,177**	0,000	,308**	0,000	-0,003	0,913	,242**	0,000
Rozkład czasu	,058*	0,045	0,038	0,189	,114**	0,000	,118**	0,000

Źródło: opracowanie własne.

Aktywne radzenie sobie korelowało z większością czynników, co sugeruje, że im lepiej funkcjonuje uczelnia i jej otoczenie, tym częściej studenci wybierają aktywne sposoby radzenia sobie ze stresem. Najsilniejsze korelacje zaobserwowano z obszarami: relacje interpersonalne ($r = ,424^{**}$); projekt zadania ($r = ,408^{**}$); zakres decyzji i kontroli ($r = ,393^{**}$). Natomiast negatywne korelacje dostrzeżono z obszarami: obciążenie studenta/tempo pracy ($r = -,177^{**}$); relacja uczelnia – dom ($r = -,083^{**}$).

Odwrotnie bezradność, która była skorelowana z wieloma pozytywnymi aspektami środowiska uczelni, co oznacza, że im gorzej oceniane były te aspekty, tym większa była skłonność do bezradności. Najsilniejsze pozytywne korelacje wykazano z obszarami: obciążenie studenta/tempo pracy ($r = ,308^{**}$) oraz relacja uczelnia – dom ($r = ,307^{**}$). Z kolei najsilniejsze negatywne korelacje dotyczyły takich wartości, jak: zakres decyzji i kontroli ($r = -,247^{**}$), projekt zadania ($r = -,200^{**}$), kultura i funkcjonowanie uczelni ($r = -,205^{**}$).

Poszukiwanie wsparcia korelowało pozytywnie z większością pozytywnych aspektów funkcjonowania uczelni. Najsilniejsze korelacje wykazano z obszarami: projekt zadania ($r = ,207^{**}$), relacje interpersonalne ($r = ,242^{**}$), kultura i funkcjonowanie na uczelni ($r = ,248^{**}$). Negatywna korelacja dotyczyła zaś obszaru relacja uczelnia – dom ($r = -,074^{*}$).

Styl unikania słabo korelował z czynnikami środowiskowymi. Pozytywne korelacje wykazano z obszarem obciążenie studenta/tempo pracy ($r = ,242^{**}$), relacja uczelnia – dom ($r = ,196^{**}$), rozkład czasu ($r = ,118^{**}$). Negatywna korelacje dotyczyła obszaru projekt zadania ($r = -,094^{**}$).

Zastosowano korelacje r Pearsona do oceny zależności między czynnikami społeczno-organizacyjnym a odrębnymi kategoriami radzenia sobie ze stresem: zwrotem ku religii, akceptacją oraz poczuciem humoru.

Tabela 3. Związki między czynnikami społeczno-organizacyjnymi a zwrotem ku religii, akceptacją oraz poczuciem humoru

	Zwrot ku religii		Akceptacja		Poczucie humoru	
	R	P	R	p	R	p
Kultura i funkcjonowanie na uczelni	,148**	0,000	,150**	0,000	0,019	0,503
Rola studenta na uczelni	,108**	0,000	,131**	0,000	-0,031	0,279
Zakres decyzji i kontroli	,134**	0,000	,160**	0,000	-0,025	0,389
Środowisko uczelni oraz wyposażenie	,142**	0,000	,077**	0,008	0,015	0,615
Rozwój kariery	,121**	0,000	0,011	0,703	-0,010	0,720
Relacja uczelnia – dom	0,015	0,598	-0,014	0,628	-0,005	0,873
Relacje interpersonalne	,118**	0,000	,195**	0,000	,117**	0,000
Projekt zadania	,184**	0,000	,115**	0,000	-0,007	0,812
Obciążenie studenta/tempo pracy studenta	0,008	0,781	-0,028	0,332	0,006	0,824
Rozkład czasu	-0,008	0,783	0,044	0,128	,057*	0,049

Źródło: opracowanie własne.

Zwrot ku religii słabo, ale istotnie dodatnio korelował z większością pozytywnych aspektów środowiska uczelni. Najwyższe korelacje wykazano z takimi czynnikami, jak: projekt zadania ($r = ,184^{**}$), kultura i funkcjonowanie na uczelni ($r = ,148^{**}$), środowisko uczelni oraz wyposażenie ($r = ,142^{**}$).

Akceptacja – jako forma psychologicznego przystosowania – również korelowała dodatnio z większością pozytywnych aspektów uczelni. Najsilniejsze korelacje wykazano z wartościami: relacje interpersonalne ($r = ,195^{**}$), zakres decyzji i kontroli ($r = ,160^{**}$), kultura i funkcjonowanie na uczelni ($r = ,150^{**}$).

Poczucie humoru korelowało słabo z obszarami: relacje interpersonalne ($r = ,117^{**}$) oraz rozkład czasu ($r = ,057^{*}$).

3. Dyskusja

Głównym celem artykułu było określenie roli wartości w psychospołecznym radzeniu sobie ze stresem u studentów. Na podstawie otrzymanych wyników udowodniono, że dobre środowisko uczelni sprzyja aktywnemu radzeniu sobie i poszukiwaniu wsparcia, przy jednoczesnym zmniejszaniu tendencji do bezradności. Stresory, takie jak tempo pracy i konflikt uczelnia – dom, prowadzą do bezradności i unikania. Relacje interpersonalne, autonomia oraz jasność zadań to kluczowe czynniki chroniące przed negatywnymi stylami radzenia sobie.

W podstawie przeprowadzonych badań wykazano, że im lepiej funkcjonuje uczelnia i jej otoczenie, tym studenci częściej stosują aktywne strategie radzenia sobie. Dominującymi wartościami, które mają kluczowe znaczenie w tym procesie, są relacje interpersonalne, projekt zadania oraz zakres decyzji i kontroli. W dotychczasowej literaturze podkreśla się, że komunikacja interpersonalna, a co za tym idzie – budowanie relacji z wykładowcami, uczestniczenie w życiu akademickim i nawiązywanie przyjaźni są istotnymi wartościami w środowisku uczelnianym²⁵. Realizowanie osiągnięć przez studentów możliwe jest dzięki rozwijaniu skutecznej komunikacji oraz budowaniu szacunku i zaufania w kontakcie z wykładowcami i pracownikami uczelni, a to z kolei przyczynia się do rozwijania samooceny studentów²⁶. W polskich badaniach podkreślano, że motywującym aspektem do nauki jest zaangażowanie i metodyka pracy wykładowców oraz zainteresowanie danym przedmiotem. Co więcej, aby zapobiec obniżaniu motywacji, studenci stawiają sobie realistyczne i osiągalne cele oraz nagrody²⁷. Rolą uczelni jest rozwijanie tych wartości u studentów poprzez naukę krytycznego myślenia, zarządzania celami, efektywnego budowania zespołu oraz jasność i skuteczność podejmowania odpowiedzialnych decyzji²⁸.

Wśród badanych studentów wykazano również, że im lepiej funkcjonowała uczelnia i jej otoczenie, tym mniejsze obciążenia odczuwali oni oraz rzadziej występowały konflikty na linii uczelnia – dom. U studentów zadowolonych ze

²⁵ I. Dumchak i in., *Socio-Cultural Factors ...*, s. 264–275.

²⁶ E. Pshembayeva i in., *Career Success: Analysis and Development of Career Opportunities in Students*, „Frontiers in Education”, t. 7, 2022, s. 1–10. DOI: 10.3389/educ.2022.999541.

²⁷ G. Dec, M. Olszewska, J. Szydło, *Źródła motywacji i sposoby nauki studentów*, „Akademia Zarządzania”, t. 8, 2024, nr 3, s. 456–476. DOI: 10.24427/az-2024-0057.

²⁸ Y. Wang, E.S. Huebner, L. Tian, *Parent-Child Cohesion, Self-Esteem, and Academic Achievement: The Longitudinal Relations Among Elementary School Students*, „Learning and Instruction”, t. 73, 2021, s. 1–10. DOI: 10.1016/j.learninstruc.2021.101467.

swojego programu studiów, metodyki pracy podczas zajęć oraz sprawiedliwego oceniania egzaminów i zaliczeń wzrastało zaangażowanie, poczucie sensu nauki, znaczenie własnych wartości, a także ogólne dobre samopoczucie²⁹. W innych badaniach podkreślano, że częstym powodem rezygnacji ze studiów był brak wsparcia w rozwoju nauki oraz w rozwiązywaniu problemów osobistych. Wymieniano także trudności finansowe, które uniemożliwiały pogodzenie sfery edukacyjnej i życia prywatnego³⁰. Wyniki te pokazują, jak kluczową rolę odgrywa dobrze funkcjonująca uczelnia, nastawiona na wspieranie studentów w procesie rozwojowym i zapewniająca im wsparcie emocjonalne, psychologiczne, społeczne oraz finansowe.

W środowisku akademickim ważną funkcję pełni poszukiwane wsparcie, co ma też swoje odzwierciedlenie w przeprowadzonych badaniach własnych. Wraz ze wzrostem poszukiwania wsparcia wzrasta znaczenie projektu zadania, poprawiają się relacje interpersonalne oraz na znaczeniu zyskuje kultura i funkcjonowanie na uczelni. Nastawienie uczelni na realizację potrzeb i oczekiwań studentów zgodnie z obowiązującym programem edukacyjnym, dzielenie się misją i wartościami uczelnianymi oraz wsparcie w realizacji aspiracji studentów są determinantami ich przyszłych sukcesów życiowych oraz zawodowych³¹.

Natomiast im mniejsza jest potrzeba poszukiwania wsparcia, tym słabsze występują relacje uczelnia – dom. U studentów można zaobserwować spadek chęci do uzyskiwania pomocy, w tym wsparcia emocjonalnego. W szczególności dotyczy to tych, którym brakuje oparcia ze strony rodziny. W konsekwencji doświadczają trudności w zaadaptowaniu się do funkcjonowania w środowisku akademickim³². Dominuje u nich wówczas poczucie samotności, niska samoocena oraz trudność w przystosowaniu się do wymogów i oczekiwań uczelnianych, jak i rodzinnych³³.

Kolejnym istotnym aspektem jest poczucie bezradności studentów w funkcjonowaniu psychospołecznym na uczelni. Udowodniono, że im wyższe obciążenia studenta oraz większe trudności w relacji uczelnia – dom, tym większe poczucie

²⁹ F.M. Morales-Rodríguez i in., *The Relationship Between Psychological Well-Being and Psychosocial Factors in University Students*, „International Journal of Environmental Research and Public Health”, t. 17, 2020, nr 13, s. 1–20. DOI: 10.3390/ijerph17134778.

³⁰ J. Neves, J. Leman, *Engagement with Learning and the Development of Skills in United Kingdom Students*, w: *Global Student Engagement*, red. H. Coates i in., Routledge, London 2022, s. 73–96.

³¹ P. Karacsony i in., *The Impact of the Multicultural Education on Students' Attitudes in Business Higher Education Institutions*, „Education Institutions. Education Sciences”, t. 12, 2022, nr 3, s. 1–12. DOI: 10.3390/educsci12030173.

³² T. Anbesaw, A. Beyene, J. Kefale, *Adjustment Problem and Associated Factors Among First-Year Undergraduates at Wollo University, Ethiopia*, „Frontiers in Education”, t. 7, 2022, s. 1–9. DOI: 10.3389/educ.2022.946417.

³³ M. Gull i in., *A Comprehensive Review of Psychosocial, Academic, and Psychological Issues Faced by University Students in India*, „Annals of Neurosciences” 2025, s. 1–12. DOI: 10.1177/09727531241306571.

bezradności. Badania naukowe potwierdzają, że przeciążenie obowiązkami związanymi ze studiowaniem, duży wysiłek energetyczny oraz związane z tym napięcia mogą obniżać zaangażowanie i motywację do nauki, a w konsekwencji prowadzić do wypalenia akademickiego³⁴. Problemy z pogodzeniem życia rodzinnego z obowiązkami na uczelni również mogą generować poczucie bezradności. Dzieje się tak szczególnie wtedy, gdy pojawia się silne poczucie obwiniania siebie za konflikty rodzinne wynikające z wysokich oczekiwań rodziny względem wyników studiowania, przy jednoczesnym niskim poziomie otrzymywanego wsparcia.

W kontekście bezradności wykazano także, że im większe znaczenie ma zakres decyzji i kontroli, projekt zadania oraz kultura i funkcjonowanie, tym mniejsza jest tendencja do bezradności. Możliwość brania odpowiedzialności za swoje zadania i przejmowanie inicjatywy własnej przez studentów przyczyniają się do zmniejszania niepewności co do skuteczności własnych działań. Studenci, gdy są pewni, że posiadają kontrolę nad swoim życiem, mają prawo decydowania za siebie oraz poczucie, że decyzje te są zgodne z ich światopoglądem, przejawiają większą gotowość do działania i zmniejsza się u nich poziom lęku oraz niepokoju³⁵. Niwelowanie uczucia bezradności jest możliwe dzięki kulturze akademickiej i dobremu zrozumieniu aspektów jej funkcjonowania. Osiągnąć to można poprzez wiarygodność uczelni, odnoszenie się do respektowanych wartości, jak i tradycji, które są podstawą funkcjonowania w danej społeczności akademickiej. Jednocześnie podkreślić należy wagę spełniania przez uczelnię potrzeb studentów w zakresie atrakcyjności kierunków studiów czy stwarzania szansy praktycznego rozwijania kompetencji zawodowych³⁶.

Wraz ze wzrostem strategii unikania wzrastają obciążenia studenta jego pracą. Rosną trudności w godzeniu spraw uczelni i rodziny oraz występuje więcej problemów w organizacji swojego czasu. Wymagania i oczekiwania, jakie stawia rodzina, są determinantami poziomu zaangażowania studentów we własne obowiązki i osiągnięte wyniki w nauce³⁷.

Im większe znaczenie studenci przywiązują do realizacji zadań, tym rzadziej stosują strategię unikania. Badacze zwracają uwagę, że polscy studenci są nastawieni na samodzielność w myśleniu oraz współpracę z innymi. Ważne są dla

³⁴ A. Kławsień-Zduńczyk, *Czynniki organizacyjne...*, s. 321–337.

³⁵ J.E. Volkman i in., *Exploring College-Aged Student Anxiety: Aggravating Factors and Copying Strategies*, „American Journal of Qualitative Research”, t. 8, 2024, nr 4, s. 1–23. DOI: 10.29333/ajqr/15163.

³⁶ W. Walczak, *Wpływ kultury organizacyjnej na kształtowanie postaw i poziom zaangażowania studentów*, w: *Twórczość, pasja, Uniwersytet. Kategoria zaangażowania w dydaktyce akademickiej*, red. J. Pluciennik, K. Klimczak, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2015, s. 145–165.

³⁷ A. Fute, M. Oubibi, D. Kangwa, *Exploring the Influence of Family Socio-Cultural Factors on Students' Learning Engagement at School through a Mediation Model*, „Journal of Human Behavior in the Social Environment”, t. 35, 2024, nr 3, s. 391–406. DOI: 10.1080/10911359.2024.2302518.

nich życzliwość, uniwersalizm oraz rozwijanie własnej ciekawości, co pozwala na efektywniejsze wykonywanie obowiązków uczelnianych i traktowanie ich często jako wyzwanie, z którym trzeba się zmierzyć. Należy jednak zaznaczyć, że w badaniach związek ten okazał się słaby, dlatego warto przeprowadzić pogłębione badania w przyszłości, aby lepiej go zweryfikować³⁸.

Zwrot ku religii to strategia umiarkowanie powiązana z pozytywnym odbiorem środowiska uczelni. Im większy zwrot ku religii, tym wyższe znaczenie projektu zadania, kultury i funkcjonowania na uczelni oraz środowiska uczelni i jego wyposażenia. W literaturze naukowej podkreśla się, że religia stanowi siłę do poradzenia sobie z różnymi trudnościami życiowymi. U studentów, którzy są głęboko religijni, wzrasta wiara we własne możliwości, rozwija się samoocena i pewność siebie³⁹. Wartości religijne wpływają na zadowolenie z jakości kształcenia i z wyposażenia uczelni oraz wpływają na możliwość funkcjonowania w społeczności akademickiej zgodnie z własnymi postawami moralnymi, które są tożsame z wartościami uczelni (np. wsparcie drugiego człowieka, życzliwość, tolerancja dla innej kultury)⁴⁰.

Strategia akceptacji również ma umiarkowane powiązania z wartościami psychospołecznymi środowiska akademickiego. Im większe przystosowanie studentów, tym wyższe znaczenie relacji interpersonalnych, kultury i funkcjonowania na uczelni oraz zakresu decyzji i kontroli. Studenci, którzy zgadzają się z kulturą organizacyjną, są zadowoleni ze swojego programu studiów i sposobu nauczania przez wykładowców. Chętniej też radzą sobie z różnymi trudnościami. Ci, którzy integrują się z innymi, łatwiej zwalczają stres, częściej przejawiają swoje zadowolenie i utożsamiają się z uczelnią⁴¹.

Natomiast poczucie humoru ma bardzo słabe powiązania z wartościami środowiska. To sugeruje, że jego występowanie jest mniej zależne od organizacyjnych warunków studiowania. Mimo wszystko w badaniach naukowych podkreśla się, że humor pozwala rozładować stresującą sytuację i daje czas na zaadaptowanie się do niej⁴².

³⁸ Z. Sprynska, A. Tychmanowicz, S.A. Filipiak, *Kto jest szczęśliwszy? Optymizm, wartości i satysfakcja z życia studentów polskich i ukraińskich*, „Czasopismo Psychologiczne”, t. 25, 2019, nr 1, s. 69–77. DOI: 10.14691/cppj.25.1.69.

³⁹ J. Żołnierz i in., *Poczucie własnej skuteczności, religijność a opinie na temat roli religii w radzeniu sobie z trudnościami studentów medycyny*, „Journal of Education, Health and Sport”, t. 7, 2017, nr 4, s. 185–201. DOI: 10.5281/zenodo.400709.

⁴⁰ Z. Zuhdiyah, K.K. Hima Darmayanti, N. Khodijah, *The Significance of Religious Tolerance for University Students: Its Influence on Religious Beliefs and Happiness*, „Islamic Guidance and Counseling Journal”, t. 6, 2023, nr 1, s. 165–177. DOI: 10.25217/igcj.v6i1.3551.

⁴¹ M. Morelli i in., *Academic Failure...*, s. 167–175.

⁴² A. Babicka-Wirkus i in., *University Students' Strategies of Coping with Stress: Complementary Study Two Years After the Beginning of COVID-19 Pandemic*, „Colloquium Pedagogika”, t. 16, 2024, nr 3, s. 90–117. DOI: 10.34813/40coll2024.

Podsumowanie

Wartości w psychospołecznym radzeniu sobie ze stresem u studentów stanowią kluczowe determinanty, które wspierają skuteczne radzenie sobie z trudnymi zdarzeniami w środowisku akademickim. Każdego dnia studenci podejmują istotne dla siebie decyzje i określają, na ile poszczególne okoliczności czy obszary mają dla nich znaczenie. Jako członkowie społeczności akademickiej, studenci powinni otrzymywać wsparcie ze strony uczelni, której rolą jest odpowiedzialna pomoc w przygotowaniu młodych ludzi do dorosłego życia poprzez udzielanie wskazówek dotyczących kształtowania własnego światopoglądu i podejmowania świadomych, właściwych wyborów. W tym kontekście niezwykle istotnym aspektem jest sprzyjająca kultura uczelni i związane z nią elementy, które uczą, pomagają w adaptacji oraz umożliwiają wyciąganie wniosków z dotychczasowych doświadczeń.

Relacje interpersonalne, autonomia oraz jasność zadań są czynnikami chroniącymi przed negatywnymi stylami radzenia sobie z trudnymi sytuacjami. Tego typu wartości należy zatem nieustannie rozwijać i utrzymywać na wysokim poziomie. Możliwe jest to poprzez zaangażowanie wszystkich uczestników społeczności akademickiej we wzajemną, otwartą komunikację opartą na szacunku i rozumieniu emocji. Co więcej, studenci muszą mieć przestrzeń do podejmowania własnych decyzji, a co za tym idzie – możliwość budowania poczucia odpowiedzialności, organizowania swojego czasu oraz kontrolowania podjętych działań.

Celem uniwersytetu powinno być wspieranie studentów w procesie rozwoju psychospołecznego oraz w podnoszeniu kompetencji zawodowych. Skuteczna diagnoza pozwala na identyfikację kluczowych wartości, które zwiększają ich satysfakcję ze studiowania, a także obszarów utrudniających funkcjonowanie na uczelni i obniżających dobrostan psychiczny. Dzięki takiej kompleksowej analizie możliwe jest tworzenie działań profilaktycznych, nastawionych na naukę radzenia sobie z trudnościami poprzez odwołanie się do cenionych wartości studentów.

Ograniczeniem badania jest skupienie się na ogólnym znaczeniu wartości w psychospołecznym radzeniu sobie ze stresem, bez zwrócenia uwagi na specyfikę kierunku studiowania. W przyszłości uwzględnienie podziału na kierunki mogłoby dostarczyć cennych danych do interpretacji. Kolejnym ograniczeniem może być sposób zbierania danych oraz rzetelność wypełnienia ankiet przez badanych. Mogli oni bowiem udzielać odpowiedzi zgodnych z oczekiwaniami społecznymi, a nie z własnymi przekonaniami i doświadczeniami.

W przyszłych badaniach warto szerzej zbadać znaczenie relacji interpersonalnych, autonomii oraz jasności zadań w procesie radzenia sobie studentów, aby precyzyjniej określić niezbędne wsparcie i zaprojektować praktyczne działania

profilaktyczne bazujące na tych zasobach. Warto także podjąć temat poczucia bezradności u studentów oraz spróbować zidentyfikować kolejne kategorie wartości, które mogłyby pomóc w ograniczeniu stosowania strategii unikowych.

Bibliografia:

- Anbesaw T., Beyene A., Kefale J. *Adjustment Problem and Associated Factors Among First-Year Undergraduates at Wollo University, Ethiopia*, „Frontiers in Education”, t. 7, 2022, s. 1–9. DOI: 10.3389/educ.2022.946417.
- Babicka-Wirkus A., Wirkus Ł., Stasiak K., Kozłowski P., Breska R., *University Students' Strategies of Coping with Stress: Complementary Study Two Years After the Beginning of COVID-19 Pandemic*, „Colloquium Pedagogika”, t. 16, 2024, nr 3, s. 90–117. DOI: 10.1371/journal.pone.0255041.
- Colby, A., *Purpose as a Unifying Goal for Higher Education*, „Journal of College and Character”, t. 21, 2020, nr 1, s. 21–29. DOI: 10.1080/2194587X.2019.1696829.
- Dakowicz, L., *System wartości studentów*, w: *Etos nauczyciela w jednoczącej się Europie*, red. A.A. Kwiatkowska, Trans Humana, Warszawa 2004, s. 213–215.
- Davis G.M., Hanzsek-Brill M.B., Petzold M.C., Robinson D.H., *Student's Sense of Belonging: The Development of a Predictive Retention Model*, „Journal of the Scholarship of Teaching and Learning”, t. 19, 2019, nr 1, s. 117–127. DOI: 10.14434/josotl.v19i1.26787.
- Dec, G., Olszewska, M., Szydło, J., *Źródła motywacji i sposoby nauki studentów*, „Akademia Zarządzania”, t. 8, 2024, nr 3, s. 456–476. DOI: 10.24427/az-2024-0057.
- Dumchak I., Kachmar O., Mochalova N., Oleksandrenko K., Sidorova I., *Socio-Cultural Factors Influencing Students' Learning Experience: A Cross-Cultural Study*, „Revista Eduweb”, t. 18, 2024, nr 3, s. 264–275. DOI: 10.46502/issn.1856-7576/2024.18.03.20.
- Franczok-Kuczmowska A., Kuzian M., *Psychospołeczne uwarunkowania funkcjonowania i zdrowia psychicznego w okresie wczesnej dorosłości*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis”, t. 11, 2018, s. 115–134. DOI: 10.24917/20845596.11.8.
- Fute A., Oubibi M., Kangwa D., *Exploring the Influence of Family Socio-Cultural Factors on Students' Learning Engagement at School through a Mediation Model*, „Journal of Human Behavior in the Social Environment”, t. 35, 2024, nr 3, 391–406. DOI: 10.1080/10911359.2024.2302518.
- Green Z.A., Faizi F., Jalal R., Zadran Z., *Emotional Support Received Moderates Academic Stress and Mental Well-Being in a Sample of Afghan University Students amid COVID-19*, „The International Journal of Social Psychiatry”, t. 68, 2021, nr 8, s. 1748–1755. DOI: 10.1177/00207640211057729.
- Gull M., Kaur N., Abuhasan W., Kandi S., Nair S.M., *A Comprehensive Review of Psychosocial, Academic, and Psychological Issues Faced by University Students in India*, „Annals of Neurosciences” 2025, s. 1–12. DOI: 10.1177/09727531241306571.
- Hall H., *Satysfakcja studenta. Pomiar, modele, implikacje*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Rzeszowskiej, Rzeszów 2022.
- Heszen I., *Psychologia stresu. Korzystne i niekorzystne skutki stresu życiowego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2013.
- Hobfoll S.E., *Stres, kultura i społeczność. Psychologia i filozofia stresu*, tłum. M. Kacmajor, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2006.
- Karacsony P., Pásztoóvá V., Vinichenko M., Huszka P., *The Impact of the Multicultural Education on Students' Attitudes in Business Higher Education Institutions*, „Education Sciences”, t. 12, 2022, nr 3, s. 1–12. DOI: 10.3390/educsci12030173.
- Kirenko J., *Asertywność a radzenie sobie w sytuacjach trudnych studentów kierunków nauczycielskich z różnym poziomem samooceny*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny”, t. 37, 2018, nr 4, s. 9–23. DOI: 10.17951/lrp.2018.37.4.9-23.

- Kławsiuć-Zduńczyk, A., *Czynniki organizacyjne a syndrom wypalenia akademickiego studentów*, „Edukacja Ustawiczna Dorosłych”, t. 123, 2023, nr 4, s. 321–337. DOI: 10.34866/sydc-j388.
- Koszyk R., *Radzenie sobie ze stresem studentów uprawiających sport wyczynowo*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, t. 31, 2018, nr 1, s. 41–59. DOI: 10.17951/j.2018.31.1.41-59.
- Kuusisto E., Schutte I., *Sustainability as a Purpose in Life Among Dutch Higher Education Students*, „Environmental Education Research”, t. 29, 2023, nr 5, s. 733–746. DOI: 10.1080/13504622.2022.2107617.
- Lawal A.M., Azikiwe J.C., Fadaka B.F., *School Life in COVID-19 Post-Lockdown: Differential Effects of Socio-Demographics and Adjustments on Mental Health Indicators Among University Students*, „Psychology, Health and Medicine”, t. 28, 2023, nr 10, s. 2993–3004. DOI: 10.1080/13548506.2023.2192038.
- Lazarus R.S., Folkman S., *Transactional Theory and Research on Emotions and Coping*, „European Journal of Personality” 1987, nr 1, s. 141–169. DOI: 10.1002/per.2410010304.
- Morales-Rodríguez, F.M., Espigares-López, I., Brown, T., Pérez-Mármol, J.M., *The Relationship Between Psychological Well-Being and Psychosocial Factors in University Students*, „International Journal of Environmental Research and Public Health”, t. 17, 2020, nr 13, s. 1–20. DOI: 10.3390/ijerph17134778.
- Morelli M., Chirumbolo A., Baiocco R., Cattelino E., *Academic Failure: Individual, Organizational, and Social Factors*, „Psicología Educativa”, t. 27, 2021, nr 2, s. 167–175. DOI: 10.5093/psed2021a8.
- Neves J., Leman J., *Engagement with Learning and the Development of Skills in United Kingdom Students*, w: *Global Student Engagement*, red. H. Coates, X. Gao, F. Guo, J. Shi, Routledge, London 2022, s. 73–96.
- Picton, A., *Work-Life Balance in Medical Students: Self-Care in a Culture of Self-Sacrifice*, „BMC Medical Education”, t. 21, 2021, nr 8, s. 1–12. DOI: 10.1186/s12909-020-02434-5.
- Pluta-Olearnik M., *Nowe generacje studentów z perspektywy współtworzenia wartości w uniwersytecie*, „Marketing Instytucji Naukowych i Badawczych”, t. 34, 2019, nr 4, s. 1–20. DOI: 10.2478/minib-2019-0045.
- Pshembayeva E., Pfeyfer N., Uaikhanova M., Bubenchikova A., *Career Success: Analysis and Development of Career Opportunities in Students*, „Frontiers in Education”, t. 7, 2022, s. 1–10. DOI: 10.3389/educ.2022.999541.
- Spryńska Z., Tychmanowicz A., Filipiak S.A., *Kto jest szczęśliwszy? Optymizm, wartości i satysfakcja z życia studentów polskich i ukraińskich*, „Czasopismo Psychologiczne”, t. 25, 2019, nr 1, s. 69–77. DOI: 10.14691/CPPJ.25.1.69.
- Szegedi K., Györi Z., Juhasz T., *Factors Affecting Quality of Life and Learning-Life Balance of University Students in Business Higher Education*, „Humanities and Social Sciences Communications”, t. 11, 2024, nr 113, s. 1–10. DOI: 10.1057/s41599-024-02603-7.
- Sztompka P., *Uniwersytet współczesny. Zderzenie dwóch kultur*, „Nauka” 2014, nr 1, s. 7–18.
- Tindle R., Castillo P., Doring N., Grant L., Wills R., *Developing and Validating a University Needs Instrument to Measure the Psychosocial Needs of University Students*, „British Journal of Educational Psychology”, t. 92, 2022, nr 4, s. 1550–1570. DOI: 10.1111/bjep.12515.
- Volkman J.E., Wolf B.M., Morse C.R., Browning E., High A., Lacey H.P., Trunzo J., Samter W., *Exploring College-Aged Student Anxiety: Aggravating Factors and Copying Strategies*, „American Journal of Qualitative Research”, t. 8, 2024, nr 4, s. 1–23. DOI: 10.29333/ajqr/15163.
- Walczak W., *Wpływ kultury organizacyjnej na kształtowanie postaw i poziom zaangażowania studentów*, w: *Twórczość, pasja, Uniwersytet. Kategoria zaangażowania w dydaktykę akademickiej*, red. J. Płuciennik, K. Klimczak, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2015, s. 145–165.
- Wang Y., Huebner E.S., Tian L., *Parent-Child Cohesion, Self-Esteem, and Academic Achievement: The Longitudinal Relations Among Elementary School Students*, „Learning and Instruction”, t. 73, 2021, s. 1–10. DOI: 101467.
- Yerken A., Urbán R., Nguyen Luu L.A., *Sociocultural Adaptation Among University Students in Hungary: The Case of International Students From Post-Soviet Countries*, „Journal of International Students”, t. 12, 2022, nr 4, s. 867–888. DOI: 10.32674/jis.v12i4.4076.

Zuhdiyah Z., Darmayanti K.K.H., Khodijah N., *The Significance of Religious Tolerance for University Students: Its Influence on Religious Beliefs and Happiness*, „Islamic Guidance and Counseling Journal”, t. 6, 2023, nr 1, s. 165–182. DOI: 10.25217/igcj.v6i1.3551.

Żołnierz J., Wac K., Brzozowska A., Sak J., *Poczucie własnej skuteczności, religijność a opinie na temat roli religii w radzeniu sobie z trudnościami studentów medycyny*, „Journal of Education, Health and Sport”, t. 7, 2017, nr 4, s. 185–201. DOI: 10.5281/zenodo.400709.

Recenzje

Zeszyty Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II 68 (2025), nr 4 (272)

DOI: 10.31743/znkul.19063

KS. STANISŁAW KOWALCZYK

Rec.: Janusz Mariański, *Doświadczenie religijne w narracji socjologicznej. Studium teoretyczno-empiryczne*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2025, ss. 265.

Autor recenzowanej pracy – ksiądz Janusz Mariański – był przez kilkadziesiąt lat profesorem Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Dzięki olbrzymiemu dorobkowi naukowo-edukacyjnemu i edytorskiemu otrzymał zaszczytny tytuł doktora *honoris causa* Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Jest nestorem polskiej socjologii religii, w zakresie której opublikował około 80 książek autorskich i ponad tysiąc innych pozycji wydawniczych. Potwierdzeniem jego niesłabnącej aktywności naukowej jest praca *Doświadczenie religijne w narracji socjologicznej*. Na uwagę zasługuje jej podtytuł *Studium teoretyczno-empiryczne*. W problematykę wprowadza w *Przedmowie* profesor Halina Mielicka-Pawłowska, która mówi o możliwości stosowania dwojakiej metody badawczej: dedukcyjnej – wychodzącej od założeń teoretycznych do ich empirycznej weryfikacji – albo indukcyjnej – wiodącej od badań empirycznych do wniosków teoretycznych (s. 11). Profesor Mariański, jak wskazuje *Spis treści* omawianej książki, zastosował pierwszą z wymienionych metod badawczych.

Monografia zawiera trzy rozdziały, są to: rozdział I – *Doświadczenie religijne jako przedmiot badań teoretycznych*, rozdział II – *Doświadczenie religijne w empirycznych badaniach socjologicznych*, rozdział III – *Wiara religijna jako źródło doświadczenia sensu życia*. Pierwszy rozdział omawia doświadczenie religijne w sposób teoretyczny w różnych aspektach: semantyczno-popularnym, filozoficznym, psychologicznym i najbardziej obszernie – socjologicznym. Dwa pozostałe rozdziały monografii wykorzystują wyniki badań socjologicznych przeprowadzonych za pomocą kwestionariuszy ankiet. Prezentowana struktura pracy jest merytorycznie zasadna i logiczna. Jej część pierwsza wieloaspektowo eksplikuje fenomen doświadczenia religijnego. Dwie pozostałe części dokonują weryfikacji empiryczno-psychologicznej i socjologicznej dwóch istotnych funkcji religijnej wiary w Boga: terapeutycznej związanej z doświadczeniem obecności Boga i sensotwórczej inspirującej kierunki aktywności człowieka.

Lubelski Profesor w pierwszym rozdziale pracy dowodzi swojej erudycji naukowej. Omawiając doświadczenie religijne, odwołuje się bowiem do licznych wypowiedzi, nie tylko socjologów, ale także filozofów, psychologów i teologów. Zdecydowanie oponuje przeciw próbom redukcjonizmu w eksplikacji doświadczenia religijnego, wyróżniając w jego strukturze trzy elementy: poznawczy, emocjonalny i wartościująco-normatywny (s. 42). Definicja doświadczenia religijnego jest powiązana z przyjętą koncepcją doświadczenia oraz ideą Boga (s. 51). Człowiek jako osobowy podmiot posiada różnorodny zakres doświadczenia, dlatego Autor pracy omawia jego różnorodne typy i sektory: doświadczenie życia codziennego, doświadczenie religijne i doświadczenie chrześcijańskie związane z wiarą w osobowego Boga.

Socjologia religii nie jest dyscypliną teologiczną, jej przedmiotem nie jest więc relacja człowieka do Boga (np. w osobie Jezusa Chrystusa), ale międzyludzkie relacje będące konsekwencją ich religijnych przekonań. Około 90% Polaków przyznaje się do katolicyzmu, dlatego ich doświadczenie religijne jest specyficzne, ujmujące komplementarnie personalizm z teocentryzmem. W zakończeniu pierwszego rozdziału Autor, świadomy ograniczeń metod badawczych socjologii, pisze: „W obecnej fazie badań socjologicznych nad doświadczeniem religijnym możemy postawić więcej pytań niż sformułować odpowiedzi” (s. 82). Myśliciel wczesnego chrześcijaństwa – św. Augustyn – napisał, że człowiek jest niezgłębioną tajemnicą. Nic więc dziwnego, że pewnych obszarów jego religijnych doświadczeń nie da się do końca zrationalizować i zamknąć w ludzkich kategoriach myślowych.

Rozdziały drugi i trzeci monografii księdza profesora Mariańskiego zawierają bardzo bogaty materiał badawczo-empiryczny dotyczący różnych społecznych funkcji religii w życiu człowieka. Do bardziej istotnych należą: terapeutyczna, inspirująco-aktywizująca, społeczno-integrująca i sensotwórcza. Ich podstawą jest przekonanie człowieka religijnego, że istnieje transcendentno-absolutne *sacrum*. W chrześcijańskim doświadczeniu religijnym kluczowa jest wiara w Boga osobowego istniejącego w Trójcy Osób. Rozdział drugi koncentruje się na kwestii doświadczenia Boga przez człowieka wierzącego, czego konsekwencją jest psychiczne poczucie bezpieczeństwa w jego codziennym życiu, zwłaszcza w sytuacjach ekstremalnych. Autor odwołuje się do badań empirycznych uczonych zagranicznych, ale przede wszystkim do polskich, m.in. Władysława Piwowskiego, Witolda Zdaniewicza i swoich własnych. Były one prowadzone w latach 2017–2024 i wykazały postępujące osłabienie życia religijnego w Polsce.

Badania ankietowe realizowano w wielu środowiskach społecznych: wśród żołnierzy, w szkołach ponadpodstawowych, w uczelniach wyższych, na terenach wiejskich i w dużych miastach oraz w różnych kręgach zawodowych. Okazało się, że stopień intensywności doświadczenia religijnego zależy znacząco od terytorium Polski. Przeprowadzone badania socjologiczne potwierdziły również,

że wiara współczesnych ludzi – w tym wielu Polaków – „staje się jakby płynna, rozcieńczona, sfragmentaryzowana, mglista, letnia, niewyraźna, rozmyta, dyfuzyjna” (s. 119). Osłabienie doświadczenia religijnego młodzieży, ale i starszych Polaków, łączy się z jego subiektywizacją, prywatyzacją, absolutyzacją wolności i egotyzmem. Funkcja terapeutyczna wiary religijnej intensyfikuje się w sytuacjach ekstremalnych (indywidualnych i społecznych) oraz z wiekiem. Wówczas „wiara religijna staje się podstawą dla nadziei, bezpieczeństwa i ufności” (s. 134).

Rozdział trzeci książki profesora Mariańskiego jest swoistym zwieńczeniem jego rozważań nad doniosłą rolą religijnej wiary człowieka. Podejmuje w nim bowiem problem sensu życia. Autofinalizm i poszukiwanie trwałego sensu życia różni człowieka od świata zewnętrznego. Autor najpierw dość obszernie wyjaśnia pojęcie sensu życia w narracji socjologicznej: przypomina różne jego koncepcje i wielorakie uwarunkowania egzystencjalno-indywidualne oraz społeczno-kulturowe. Następnie zaś, korzystając z bogatej literatury przedmiotu, wskazuje na ważną i niezbywalną rolę wiary religijnej w odkrywaniu trwałego ponadczasowego sensu życia. W ujęciu teologii chrześcijańskiej źródłem takiego sensu jest wiara w Boga, który w osobie Boga-Człowieka – Chrystusa – zaprasza nas do wspólnoty prawdy i dobra, przekraczającej granice życia ziemskiego. Ostatni fragment trzeciego rozdziału pracy lubelskiego Uczzonego wykorzystuje badania empiryczno-ankietowe, przeprowadzone głównie wśród żołnierzy, w środowiskach edukacyjno-młodzieżowych, w liceach ogólnokształcących i wśród studentów szkół wyższych. Badania te są bardzo interesujące szczególnie dla nauczycieli, księży i rodziców. Nie jest jednak możliwa ich werbalna rekapitulacja.

Integralnym elementem omawianej książki księdza profesora Mariańskiego jest bibliografia licząca 43 strony, która została twórczo wykorzystana w teoretycznych i empirycznych rozważaniach problemu doświadczenia religijnego. Nota bibliograficzna informuje, że jej Autor włączył w narrację swej pracy 19 publikowanych wcześniej pozycji, m.in. artykułów i rozdziałów zamieszczonych w pracach zbiorowych. Wszystkie trzy rozdziały tej pracy zawierają tzw. *Uwagi końcowe*. Są one dość skrótowe, lubelski Profesor przekazał czytelnikom bogaty materiał do przemyśleń, ale nie chciał narzucać własnego stanowiska. Nie ulega jednak wątpliwości, że jego nowa praca jest kontynuacją socjologii humanistycznej.

SPIS TREŚCI (CONTENTS)

Zeszyty Naukowe KUL 68 (2025), nr 4 (272)

ARTYKUŁY (ARTICLES)

Decline of Professional Activity and the Needs Fulfilled by Work. Comparative Analysis of Polish and Czech Working Retirees

Schyłek aktywności zawodowej a potrzeby zaspokajane przez pracę.

Analiza porównawcza polskich i czeskich pracujących emerytów

Urszula Swadźba 5–20

A jeśli nie religia, to co jest ważne? Zróżnicowanie wewnątrz i międzypokoleniowe systemów aksjonormatywnych młodych Polaków

If Not Religion, then What Matters? Intra- And Intergenerational

Differentiation of the Axiological-Normative Systems of Young Poles

Marta Bożewicz 21–46

Penitencjarne i pozapenitencjarne aspekty zachowań suicydalnych w warunkach izolacji więziennej

Penitentiary and Non-Penitentiary Factors of Suicidal Behaviour
in Prison Settings

Katarzyna Lenart-Kłoś 47–66

Rejestr zdarzeń nadzwyczajnych jako nowa forma zabezpieczenia praw osób starszych mieszkających w domach pomocy społecznej

Register of Extraordinary Events as a New Form of Safeguarding the Rights of Older Adults Residing in Residential Care Homes

Anna Szafranek, Rafał Iwański 67–82

Rola wartości w psychospołecznym radzeniu sobie ze stresem u studentów

The Role of Values in Students' Psychosocial Coping with Stress

Patrycja Wośko 83–102

RECENZJE (REVIEWS)

Rec.: Janusz Mariański, *Doświadczenie religijne w narracji socjologicznej.*

Studium teoretyczno-empiryczne, Wydawnictwo Adam Marszałek,

Toruń 2025, ss. 265.

Stanisław Kowalczyk 103–106

